

İKLİM KORUMA HUKUKUNUN
ÖZEL HUKUK SÖZLEŞMELERİNE YANSIMALARI

SİMAY ATAÇ

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSTANBUL, 2023

İKLİM KORUMA HUKUKUNUN
ÖZEL HUKUK SÖZLEŞMELERİNE YANSIMALARI

SİMAY ATAÇ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. KUTLUHAN BOZKURT

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ'NE SUNULAN BU TEZ
ÖZEL HUKUK
YÜKSEK LİSANS
DERECESİ İÇİN KISMİ YETERLİLİKLERİ KARŞILAMAKTADIR

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSTANBUL, 2023

İNTİHAL SAYFASI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakça gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışmada alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

Tarih : 06.06.2023

Ad/soyad : SİMAY ATAÇ

İmza :

ÖZET

İklimin ortalama durumunda ve/veya değişkenliğinde belirli bir süre boyunca görülen değişiklikler olarak tanımlanan iklim değişikliği, gezegenimizi ve barındırdığı tüm canlıları etkileyen, 21. yüzyılın belki de en önemli sorunlarından biridir. İnsan faaliyetleri nedeniyle gezegenimizin uğruyor olduğu zarar, artık sadece belirli bir bölgeyi ya da insanlığı değil, tüm dünyayı ve içerisinde yaşayan tüm canlıları doğrudan etkilemektedir. İklim değişikliğinin sebep olduğu küresel sorunların çözümünde ise birçok farklı disiplin bir araya gelmeli ve ortak menfaat doğrultusunda iş birliği içinde hareket etmelidir. İçerisinde birçok farklı paydaşın bulunduğu iklim kriziyle mücadele sürecinde ne gibi hukuki adımların atılması gerektiğinin belirlenmesi, kuşkusuz oldukça kritik bir öneme sahiptir. Bu küresel mücadele kapsamında, iklim değişikliği ile ilgili birçok uluslararası hukuki metin imzalanmakta, mutabakatlar yayınlanmakta; ulusal alanda ise ülkeler önemli adımlar atmakta, iklim mevzuatını geliştirerek, örneğin, kendi iklim kanunlarını oluşturmaktadır. Kuşkusuz, devletlerin yanında, özel hukuk tarafları da bu mücadelenin önemli paydaşlarından biridir. Bu noktada tarafların, iklimin korunması adına karşılıklı ne gibi sorumluluklar yükleyebileceği, özellikle aralarındaki ilişkinin temelini oluşturan özel hukuk sözleşmelerine ne gibi hükümler ekleyebilecekleri hukuken incelenmeli ve buna göre iklim hükümleri oluşturulmalıdır. Çalışmanın birinci bölümünde, küresel iklim değişikliği sürecinde devletlerin sorumlulukları, bu kapsamdaki uluslararası düzenlemeler ve bu düzenlemelerin Türkiye'ye yansımaları incelenmiştir. İkinci bölümde, iklimin korunması amacını içinde barındıran sürdürülebilirlik kavramı, çevre unsurunu da içinde

barındıran ESG kriterleri ve şirketlerin bu bağlamdaki yükümlülükleri ele alınmıştır. İlk bölümde devletlerin, ikinci bölümde şirketlerin sorumluluğu çerçevesinde hukuki düzenlemelerin incelenmesinin ardından, bu düzenlemeleri göz önüne alarak, tarafların özel hukuk sözleşmelerine ne gibi iklim hükümleri ekleyebileceğine ilişkin değerlendirme yapılmış ve çeşitli örnek maddeler hazırlanmıştır. Yine aynı bölümde, iklim hükümlerinin hazırlanması aşamasında hangi unsurlara dikkat edilmesi gerektiği farklı kanunlar bakımından ele alınmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde de, uyuşmazlıkların çözüm sürecinin iklim dostu olacak şekilde nasıl ele alınması gerektiğine ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: iklim değişikliği, iklim hukuku, ESG, sürdürülebilirlik, özel hukuk sözleşmeleri ve iklim değişikliği.

ABSTRACT

Climate change, defined as changes in the average state and/or variability of the climate over a period of time, is perhaps one of the most important problems of the 21st century. It is affecting our planet and all the living things it embodies. The damage that has been caused by human activities, no longer just affects a particular region or humanity, but the whole world and all the living things that are in it. To solve the global problems due to the climate change, many different disciplines should come together and act in cooperation for the common good. Many different actors are involved in determining what legal steps should be taken in the process of battling the climate crisis. Within the global side, many international legal texts on climate change are being signed and agreements are being published, while in the national side, countries are taking important steps such as, developing their climate legislation, establishing their own climate laws. Undoubtedly, in addition to states, private law parties are also important stakeholders in this struggle. At this point, the parties should determine what kind of responsibilities they can undertake mutually in order to protect the climate, especially what kind of provisions they can add to the private law contracts that form the basis of the relationship between them. In the first part of the study, the responsibilities of states regarding global climate change, international regulations in this context and the reflections of these regulations on Turkey are analyzed. In the second part, the concept of sustainability, criterias of ESG, and the obligations of companies in the context of ESG are discussed. Following the examination of the legal

regulations within the framework of the liability of states in the first part and of companies in the second part, an assessment has been made on what kind of climate provisions can be added to private law contracts by taking these regulations into consideration and various sample clauses have been prepared as an example. In the same section, which aspects that should taken into consideration while drafting the climate clauses are discussed in terms of different laws. In the fourth and final part of the study, suggestions are made on how the dispute resolution process should be handled in a climate-friendly manner.

Key words: climate change, climate law, ESG, sustainability, private law contracts and climate change.

TEŞEKKÜR SAYFASI

İklim hukuku alanında ufkumu açan, tez konumu belirlememde ve yazım sürecinin her anında, bir an olsun desteğini esirgemeyen, birlikte çalışmış olmaktan gurur ve mutluluk duyduğum tez danışmanım Doç. Dr. Kutluhan BOZKURT başta olmak üzere, tez savunmamda jüri üyesi olarak yer alan ve yorumlarıyla tezimi geliştirmemi sağlayan kıymetli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Burcu ERBAYRAKTAR ve Dr. Öğr. Üyesi Refik Cem DİNAR’a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Son olarak, bu uzun soluklu süreçte manevi destekleriyle her zaman yanımda olan annem Aytül Ataç’a, babam Koray Ataç’a ve kardeşim Oğuz Ataç’a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR SAYFASI	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
1. KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ETKİLERİ VE DEVLETLERİN SORUMLULUĞU	1
1.1. İklim Değişikliği	1
1.2. Devletlerin İklim Değişikliği ile Mücadele Kapsamında Sorumluluğu.....	4
1.2.1. Genel olarak	4
1.2.2. Stockholm ve Rio konferansı.....	6
1.2.3. Birleşmiş Milletler iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi	7
1.2.4. Kyoto protokolü ve emisyon ticaret sistemi	9
1.2.5. Paris İklim Anlaşması	10
1.2.6. Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı	13
1.3. Avrupa Birliği'nde Yenilenebilir Enerji Düzenlemeleri.....	16
1.4. Türkiye'de İklim Değişikliği ile Mücadele.....	19
2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE ÇEVRESEL, SOSYAL VE KURUMSAL YÖNETİŞİM ("ESG") KAVRAMI	26
2.1. Sürdürülebilirlik ve İklim Değişikliği ile Mücadele Kapsamında ESG	26
2.1.1. Sürdürülebilirlik kavramının tarihçesi	27
2.1.2. Çevresel, sosyal, kurumsal yönetim ("ESG") nedir?	30
2.1.3. ESG standartları	33
2.1.4. Şirketlerin sürdürülebilirlik ve ESG yükümlülükleri.....	35
2.1.4.1. Kurumsal yönetim tebliği ve halka açık şirketlerin sürdürülebilirlik ilkeleri. .	36
2.1.4.2. Alman Tedarik Zincirinde Özen Yükümlülüğü Yasası ve etkileri.	39
2.1.5. İklim Krizi ile ilgili Düzenlemelerin Özel Hukuk Sözleşmelerine Etkisi	45
3. ÖZEL HUKUK SÖZLEŞMELERİNE EKLENECEK İKLİM HÜKÜMLERİ	47
3.1. İklim Hükümleri Bakımından Sözleşme Özgürlüğü ve Sınırları.....	47

3.2. İklim Hükümlerinin İklim Krizi ile Mücadeleye Etkisi.....	53
3.3. Sözleşme Müzakere Dönemi	54
3.3.1. Niyet mektubu.....	55
3.3.1.1. Culpa In Contrahendo Sorumluluğu.	56
3.3.2. Önsözleşmeler.....	57
3.4. Özel Hukuk Sözleşmelerine Eklenebilecek İklim Hükümleri	58
3.4.1. Genel olarak	58
3.4.2. Ceza Koşulu	59
3.4.2.1. Seçimlik ceza koşulu.....	59
3.4.2.2. İfa ile birlikte istenebilecek ceza koşulu.	60
3.4.2.3. Dönme cezası (İfayı engelleyen ceza koşulu).....	60
3.4.3. Sözleşmenin Sona Erme Nedeni.....	62
3.4.4. Uyum (“Compliance”) maddesi.....	68
3.4.5. Denetim (“Audit”) ve raporlama maddesi	70
3.4.6. Sözleşmesel ilişkide kağıt kullanımının azaltılmasına yönelik hükümler	73
3.4.6.1. Yazılı bildirimler ve uyuşmazlık çözüm yolları.....	73
3.4.6.2. Türkiye’de elektronik imza kullanımı ve elektronik arşiv.....	73
3.4.7. Alt yüklenici/işveren/vekalet ilişkisi kurulması.....	81
3.5. Sözleşmeye Eklenecek İklim Hükümlerinin Emredici Hukuk Kuralları Çerçevesinde Değerlendirilmesi	84
3.6. İklim Krizi ile Mücadelede Sözleşme Dışı Sorumluluk	84
3.6.1. Çevre Kanunu’na göre çevreyi kirletenin kusursuz sorumluluğu....	84
3.6.2. Tehlike sorumluluğu kapsamında değerlendirme	86
3.7. İklim Krizi ile Mücadele ve Çevrenin Korunmasına İlişkin Hükümler İçeren Sözleşmelerin Rekabet Hukuku Boyutuyla İncelenmesi	88
3.7.1. Rakipler arası anlaşmalar	91
3.7.1.1. Yatay anlaşmalar.....	91
3.7.1.2. Dikey anlaşmalar.....	92
3.7.2. İklimin korunması amacı taşıyan sözleşmeler için muafiyet.....	93
4. İKLİM KORUMA HÜKÜMLERİ İÇEREN ÖZEL HUKUK SÖZLEŞMELERİNDEN DOĞAN UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ	95
4.1. Sözleşmede Uygulanacak Hukukun ve Yetkili Mahkemenin Seçimi	95
4.1.1. Uygulanacak hukukun seçimi	95
4.1.2. Yetki anlaşması	97
4.2. Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları	100

4.2.1.	Tahkim	100
4.2.2.	İhtiyari Arabuluculuk	103
4.2.3.	Avukatlık Kanunu m.35/A Kapsamında Uyuşmazlığın Çözümü ..	104
SONUÇ		105
KAYNAKÇA		108

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Yeşil Mutabakatın Hedefleri.....	14
Şekil 2. Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar.....	29
Şekil 3. ESG Kriterleri.....	34

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
BMİDÇS	: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
C.	: Cilt
COP	: Taraflar Konferansı - Conference of the Parties
CO2	: Karbondioksit
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
DEA	: Düzenleyici Etki Analizi
ESG	: Çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim - Environmental social governance
HMK	: 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu
HUAK	: 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü - International Labour Organization
IPCC	: Hükümetlerarası İklim Değerşikliği Paneli - Intergovernmental Panel on Climate Change
İİK	: 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu
KEP	: Kayıtlı Elektronik Posta
KKB	: Kredi Kayıt Bürosu
LkSG	: Alman Tedarik Zincirinde Özen Yükümlülüğü Yasası ("Alman Tedarik Zinciri Yasası")
m.	: madde
MÖHUK	: 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun
PRI	: Sorumlu Yatırım İlkeleri

RKHK	: 4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun
SKA	: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBK	: 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu
TTK	: 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu
TBMM	: Türkiye Büyük Milletler Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
t.y.	: tarih yok
UNEP	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UYAP	: Ulusal Yargı Ağı Sistemi
vd.	: ve diğerleri
WMO	: Dünya Meteoroloji Örgütü

1. KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ETKİLERİ VE DEVLETLERİN SORUMLULUĞU

1.1. İklim Değişikliği

İnsanlığın ve tüm canlıların ortak sorunu olarak kabul edilen iklim değişikliği, iklimin ortalama durumunda uzun yıllarca süregelen istatistiksel olarak anlamlı değişiklikler şeklinde tanımlanabilir (Türkeş, 2008, s. 26). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde ise iklim değişikliği, belirli zaman dilimlerinde görülen doğal iklim değişiklikleri ve bunların yanında doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozarak değiştiren insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan değişiklik şeklinde tanımlanmıştır (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 1992).

Bu tanımlardan yola çıkarak, küresel ısınmaya hem doğal, hem beşeri faktörlerin etki ettiğini söylemek mümkündür. Yanardağı patlamaları¹ sonucu meydana gelen ve yükseldiği görülen tozlar nedeniyle güneş ışınlarının geçişine engel olan bir tabakanın oluşması ve bunun sonucunda sıcaklığın düşmesi, iklim değişikliğine neden olan doğal faktörlere örnek verilebilir (Aksay vd., 2005, s. 30). Ne var ki, süregelen iklim krizinin sorumlularının başında kuşkusuz insan faaliyetleri yer almaktadır.

¹ Örneğin, Filipin'de bulunan Pinatubo Yanardağı'nın 1991 yılında patlaması ile oluşan kükürt dioksit bulutunun yüzey soğumalarına neden olduğu görülmüştür.

Neredeyse iki asırlık bir teori olan sera etkisi² kavramı, 1827 yılında ünlü matematikçi Joseph Fourier tarafından keşfedilmiş ve ardından 1896 yılında İsveçli kimyager Svante Arrhenius, atmosferdeki sera gazı karbondioksit konsantrasyonundaki değişikliklere karşı, iklimin ne kadar duyarlı olabileceğine yönelik bir teoride bulunmuştur (Archer ve Rahmstorf, 2009, s.1). Arrhenius, bu teorisini, atmosferdeki CO₂ seviyesinin ikiye katlanmasının, Dünya'nın sıcaklığını ortalama 4-6°C artıracaklarını hesaplayarak doğrulamış oldu (Archer ve Rahmstorf, 2009, s.8). Bu tarihten beri yapılan çalışmalar, doğal nedenlerin iklimde son zamanlarda gözlemlenen değişiklikleri açıklamada yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda yapılan bir çalışmada, insan faaliyetleri olmadan, sadece doğal faktörlerin iklime etki ettiği varsayılmış ve bu durumda, iklimde günümüzde gözlemlenen kadar bir değişikliğin olmayacağı, sadece az oranda bir yüzey ısınması görüleceği tespit edilmiştir (National Research Council, 2020, s. 5). Bunun sonucu olarak, insan faaliyetlerinin, iklimde görülen değişiklik üzerinde ne kadar büyük bir etkiye sahip olduğu söylenebilecektir. Özellikle, 1700'lerde kömürle çalışan ilk buhar motorunun icadından bu yana, petrol, kömür, doğal gaz ve benzeri fosil yakıtların enerji üretmek için kullanılması, CO₂ salınımını artırarak iklimin değişikliğinin en önemli sebeplerinden biri haline gelmiştir (Understanding Global Change, t.y.). Dolayısıyla, insanlığın iklim değişikliğine olan etkisinin azaltılmasının, iklim krizi ile olan mücadelede ana hedeflerden biri olması gerektiği aşikardır.

Dünya Meteoroloji Örgütü ("WMO") tarafından 2020 yılında yayınlanan Küresel İklim Raporuna göre, 2020 yılı şimdiye kadar kaydedilen en sıcak 3 yıldan biri olmuştur; ayrıca, 2019 yılında sera gazı konsantrasyonları giderek artmış ve sanayi devrimi öncesi

² Sera etkisi, atmosferdeki gazların Güneş'ten gelen ısıyı tutmasıyla sonuçlanan Dünya'nın ısınmasıdır.

(1750 yılı ve öncesi) seviyelere göre karbondioksit oranı %148'ine kadar ulaşmıştır (World Meteorological Organization, 2020, s. 6). Bu istatistikler iklim değişikliğinin ne kadar ciddi bir seviyeye geldiğinin göstergesidir.

Hız kesmeyen nüfus artışı, gelişen teknoloji, sanayileşmenin artması, daha fazla tüketim anlayışının benimsenmesi ve toplumda yeterli tüketim ve çevre bilincinin olmayışı, küresel ısınma ve buna bağlı iklim değişikliğine sebebiyet vermektedir. Bununla beraber, dünyamızın geri dönülemez şekilde zarara uğruyor olması, sadece insanlık için değil, tüm canlılar için ciddi bir tehdittir. İklim krizinin getireceği tehditlerden biri, buzulların hızla erimesiyle birlikte deniz seviyesinin yükselmesi sonucu pek çok ülkenin sular altında kalacak olmasıdır (Bozkurt, 2020, s. 1; Atapattu, 2009-2010, s. 610-617). Bu nedenle yaklaşık 200 milyon insanın yer değiştirmek zorunda kalacağı ve bu küresel göç hareketinin sonucu olarak “iklim mültecileri” kavramının doğacağı ifade edilmektedir (Bozkurt ve Bozkurt, 2021, s. 185). Sonucu öngörülemeyen ve birçok olumsuz etkiyi beraberinde getiren bu tehdidin giderek daha önemli bir boyuta ulaşıyor olması sonucu, toplumlar, canlı yaşamını korumak adına iklim konusunu gündemlerine alarak küresel anlaşmalar oluşturmakta ve süreci kontrol altına almak adına birtakım ulusal ve uluslararası girişimlerde bulunmaktadır.

1.2. Devletlerin İklim Değişikliği ile Mücadele Kapsamında Sorumluluğu

1.2.1. Genel olarak

Aşırı hava olayları, kuraklık, çölleşme, buzulların erimesi ve beraberinde deniz seviyelerinde görülen artış³, orman yangınlarının sıklığı, hava kirliliği, karbondioksit emisyon hızının artması, açlık, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi sonuçları olan ve böylelikle dünyamızı doğrudan etkileyen iklim krizi, sadece ulusal değil, uluslararası boyutta ele alınması ve kalıcı çözümler bulunması gereken bir sorundur (Tayanç, 2022, s. 110). Nitekim 1992 Birleşmiş Milletler Çerçeve Sözleşmesi'nde, dünyada görülen iklim değişikliği ve bunun olumsuz etkilerinin “*insanlığın ortak kaygısı*”⁴ olduğu ifade edilmiştir (Kayhan, 2018). Bu ortak kaygıyla olan mücadeleye, devletler iş birliği içinde katılmalı ve ortak bir hedef doğrultusunda yükümlülükler belirlemelidir.

Devletlerin egemen eşitliği ilkesi gereği, kural olarak, devletler aralarında herhangi bir ayırım gözetilmeksizin uluslararası hukuk bağlamında eşittir ve uluslararası örgütler, devletlerden daha üstün bir konumda değildir (Sur, 2016, s. 117). 1945 yılında San Francisco’da imzalanan ve Türkiye’nin 15 Ağustos 1945 yılında onayladığı Birleşmiş Milletler Örgütü Anlaşması’nın m.2/1 hükmünde, örgütün, içinde barındırdığı tüm üyeleri için geçerli olmak üzere egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulmuş olduğu hususu açıklanmıştır (Birleşmiş Milletler Örgütü Anlaşması, 1945). Aynı Anlaşma’nın m.76 hükmünde ise, Birleşmiş Milletler üyeleri arasındaki ilişkilerin egemen eşitlik ilkesine

³ 1993-2002 yılları arasında görülen artış yıllık 2.1 mm. iken, bu oran 2013-2021 yılları arasında 4.4 mm. olarak tespit edilmiştir. Tayanç, 2022, s. 110.

⁴ İngilizcesi “*common concern of humankind*” olan bu kavram, ilk kez 1998 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantısında Malta’nın teklifi üzerine ortaya çıkmış ve iklim değişikliğinin insanlığın ortak kaygısı olduğu kabul edilmiştir.

dayalı olacağına göre, Birleşmiş Milletler'e üye olan tüm ülkelere vesayet rejiminin uygulanmayacağı belirtilmiştir. Ancak Devletler, ortak çıkarlarını veya diğer devletlerin çıkarlarını korumak için, özellikle uluslararası anlaşmalara taraf olarak, kendi hareket özgürlüklerine sınırlar koyabilir veya bu sınırları kabul edebilir (Kiss ve Shelton, 2007, s. 11). Son dönemde Devletler, kendi topraklarında uygulanmak üzere, zararlı maddelerin denizlere, göllere ve nehirlere atılmasının yasaklanması, yabani fauna ve floraların korunması gibi hükümler içeren çevrenin korunmasına ilişkin birçok anlaşma imzalamıştır (Kiss ve Shelton, 2007, s. 12).

Devletlerin kendi egemenliklerini, imzaladıkları sözleşmelerle kısıtlayabileceğinden bahsedilse de, yukarıda açıklandığı üzere egemenlik eşitliği ilkesi gereği, çok taraflı sözleşmeler, genel olarak, her bir devlete ayırım gözetmeksizin aynı hak ve sorumluluklar yüklemektedir ve bunların sonuçları her devlet için aynıdır. Ancak Devletler arasında görülen ekonomik, siyasi, nüfusları, askeri güçleri ve büyüklükleri, gelişmişlik düzeyleri bakımından fiili farklılıklar nedeniyle devletlere atfedilen sorumlulukların farklılaştırılması ve bu anlamda bir dengenin kurulması ihtiyacı doğmuştur (Arsava, 2015, s. 49). Bu kapsamda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere iklimle mücadele kapsamında farklı önlemler alması beklenmelidir (Kiessling ve Alonso, 2022, s. 154). Çin ve Hindistan, Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi'ne taraf olmanın şartı olarak, gelişmekte olan ülkelere mali destek sağlanması gibi, gelişmekte olan ülkeler lehine hüküm konulmasını talep etmiş ve bunun sonucu olarak bahse konu sözleşmede ortak ve farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi benimsenmiştir (Ciğer, 2022, s. 71). Dolayısıyla, iklim kriziyle mücadele ve çevrenin korunması gibi küresel sorunların çözümünde uluslararası bir seferberlik sağlanması ve bu doğrultuda

devletlerarası anlaşmalar imzalanarak taraflara kendi yetkinlikleri kapsamında yükümlölükler tanınması gerekecektir. Böylelikle daha fazla devletin sözleşmelere katılımı ile ortak hedefe doğru somut adımlar atılabilecektir (Ciğer, 2022, s. 72). Bu kapsamda iklimin korunması adına imzalanan birçok sözleşmede ortak ve farklılaştırılmış sorumluluk ilkesinin gözetildiğini söylemek mümkündür.

1.2.2. Stockholm ve Rio konferansı

Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı olarak da belirtilen Stockholm Konferansı, İsveç'in Stockholm şehrinde, 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Konferansta, farklı gelişmişlik düzeyleri olan 114 farklı ülke, çevre konuları ile ilgili olarak ilk kez bir araya gelmiş ve BM İnsan Çevresi Bildirisini (Stockholm Bildirgesi) kabul etmiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, t.y.). Çevre sorunlarına ilişkin konuların ele alınması anlamında bir dönüm noktası olarak kabul edilen bu konferans sonucu yayınlanan bildirgede, ilk kez insanın “onurlu bir çevrede yaşama hakkı” olduğu belirtilmiştir (Dinç, 2018, s. 8).

Bir diğer önemli konferans, Rio De Janeiro şehrinde, 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı)'dır. İklim Değişikliği Sözleşmesi, Rio Deklerasyonu, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Gündem 21, Ormanların Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Prensipler Listesi konferansta konuşulan beş temel konudur (Alada vd., 2012, s. 96). Farklı konuların ele alınması yönüyle Rio Konferansı, ülkelerin çevreye duyarlı yönetim şekillerinin benimsemesi adına önemli bir adımdır (T.C. Dışışleri Bakanlığı, t.y.).

1.2.3. Birleşmiş Milletler iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1990 yılının Aralık ayında, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi için Hükümetlerarası Müzakere Komitesini kurdu. Buradaki hedef, Haziran 1992 tarihinde gerçekleşecek BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda imzalanmak üzere, gerekli taahhütleri barındıran bir çerçeve sözleşmenin müzakere edilmesi idi (Bodansky, 1993, s. 453).

Sözleşmenin ortaya çıkması için harcanan yoğun çaba ve 15 aylık hazırlık süreci sonucunda, Çerçeve Sözleşme oluşturulmuş ve 1992 yılında Rio'da gerçekleşen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda ülkelere imzaya açılmıştır (Rowlands, 2012, s. 327). Sözleşmenin yürürlüğe girmesi için 50 devlet tarafından imzalanması gerektiğinden, 1992'de, Rio Konferansı'nda imzaya sunulan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (*United Nations Framework Convention on Climate Change*), 1994 yılında bu sayıya ulaşılmasıyla birlikte yürürlüğe girmiştir. Günümüzde, BMİDÇS'nin, Türkiye dahil olmak üzere 198 tarafı bulunmaktadır (United Nations Climate Change, t.y.).

Çerçeve sözleşme niteliğini haiz BMİDÇS'nin 2. Maddesine göre, bu sözleşmenin temel hedefi, atmosferdeki sera gazı birikimini, iklim üzerinde insan faaliyetlerinden dolayı ortaya çıkan tehlikeli etkileri önleyecek bir düzeyde tutabilmektir.

BMİDÇS'nin 3. maddesinde, sözleşmeye hakim ilkeler tanımlanmıştır. Bu madde ile sözleşmenin eşitlik temelinde, ortak, fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesini benimsediği görülmektedir. Bu kapsamda düzenlenen ve tarafların yükümlülüklerini belirleyen 3. maddede, tarafların kendi ortak, fakat farklılaştırılmış sorumlulukları ile kendine özgü ulusal ve bölgesel kalkınma önceliklerini, amaçlarını ve şartlarını göz önüne

olarak belirlenen yükümlülüklerle uyacağı hususu düzenlenmiştir. Ortak, fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesinin benimsenmesiyle birlikte, Sözleşme, ülkeleri gelişmişlik düzeylerine göre gruplara ayırmış ve farklı yükümlülükler öngörmüştür. Buna göre, gelişmiş ülkeler EK-1 ve Ek-2 olarak kategorize edilmiş, gelişmekte olan ülkeler için ise, Ek Dışı devletler listesi oluşturulmuştur (Kayhan, 2017, s. 177). Sözleşme'nin 4. maddesinde EK-1 listesinde yer alan gelişmiş ülkeler için öngörülen temel hedef, sera gazı emisyonunun azaltılması ve bu kapsamda ulusal politikaların gözden geçirilerek uygun önlemler alınmasıdır. Ek-2'de yer alan ülkeler için ise, öngörülen ilave sorumluluk, bunların gelişmekte olan ülkelere Sözleşme kapsamındaki hedeflere ulaşmada mali destekte bulunmasıdır (Narin, 2013, s. 944).

BMİDÇS'nin 7. maddesi ile, Taraflar Konferansı oluşturulacağı düzenlenmiştir. İlgili maddeye göre, Sözleşme'nin en yüksek organı olarak kabul edilen Taraflar Konferansı, Sözleşme ve Taraflar Konferansı tarafından onaylanan hukuki mevzuatın uygulanmasını belirli aralıklarla kontrol edecek ve Sözleşme'nin etkili bir şekilde uygulanabilmesinde tarafları teşvik etmek için, kendi yetkisi dahilinde gerekli olan tüm kararları alacaktır. Sözleşmeye göre, BMİDÇS'nin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren senede bir kez olağan Taraflar Konferansı düzenlenmektedir. Gerçekleştirilen ilk Taraflar Konferansı, 1995 yılında Almanya'nın Berlin şehrinde düzenlenmiştir (United Nations Climate Change, t.y./3). Bu konferanslar arasında, Kyoto Protokolü'nün imzalandığı 3. Taraflar Konferansı'nın ve Paris İklim Anlaşması'nın kabul edildiği 21. Taraflar Konferansı'nın büyük öneme sahip olduğu söylenebilir.

1.2.4. Kyoto protokolü ve emisyon ticaret sistemi

BMİDÇS uyarınca her yıl düzenlenen Taraflar Konferansının üçüncüsü (“COP3”), 11.12.1997 tarihinde, Japonya’nın Kyoto kentinde gerçekleştirilmiştir. Bu konferansta kabul edilen Kyoto Protokolü, taraf ülkelerin belirlenen hedeflere uygun olarak sera gazı emisyonunu sınırlandırması ve azaltması ile birlikte, BMİDÇS’nin uygulanmasını sağlama amaçlarını güder (United Nations Climate Change, t.y./2). 16.02.2005 tarihinde yürürlüğe giren Kyoto Protokolüne, günümüzde 192 ülke taraftır. Türkiye, 6.08.2009 tarihinde Kyoto Protokolü’ne taraf olmuştur (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, t.y.).

Tarihte ilk olarak, bağlayıcı şekilde sera gazlarının kullanımının ve üretiminin sanayileşmiş ülkelere düşürülmesi hedefi Kyoto Protokolü ile belirlenmiştir (Bozkurt, 2018, s. 118). Protokolün EK B listesinde yer alan sanayileşmiş ülkelerin, 2008-2012 yılları arasında sera gazı emisyonunu 1990 yılı seviyesine nazaran %5,2 azaltması adına, hukuken bağlayıcı düzenlemeler getirilmiştir. (Böhringer, 2003, s. 457). Kyoto Protokolü Ek B’de, Türkiye ve Beyaz Rusya hariç olmak üzere, BMİDÇS EK-I’de yer alan ülkeler yer almaktadır (Ciğer, 2022, s. 96). Buna göre protokolün nihai amacı, ülkelerin ortak, fakat farklılaşmış sorumlulukları, ulusal ve bölgesel kalkınma öncelikleri ve amaçlarını dikkate alarak, taraflara insan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonlarının azaltımı için ortak yükümlülükler getirmektir (Bozkurt, 2018, s. 118). Her ne kadar, uluslararası hukukta, merkezi bir otoritenin eksikliği nedeniyle yaptırım ve denetim bağlamında eksiklik olduğu ve bu durumun uluslararası metinlerde hukuksal zayıflığa yol açtığı belirtilse de, ülkelerin, sera gazının azaltılması amacıyla uzlaştığı kuralları temsil etmesi yönüyle Kyoto Protokolü’nün iklim hukuku açısından oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir (Bozkurt, 2018, s.119).

Kyoto Protokolü ile belirlenen hedeflere ulaşmada etkin hareket etme ve kontrolü sağlama adına, protokol, üç adet mekanizma öngörmüştür. Bu mekanizmalar, temiz kalkınma mekanizması (Kyoto Protokolü 12. madde), ortak yürütme mekanizması (Kyoto Protokolü 6. madde) ve emisyon ticaretidir (Kyoto Protokolü 17. madde). Bu mekanizmalar, iklim değişikliği ile mücadele kapsamındaki faaliyetlerin getirdiği aşırı maliyetin sonucu olarak belirlenmiştir (Türkiye Bilimler Akademisi- TÜBA, 2011, s. 79). Kyoto Protokolü ile hayatımıza giren Emisyon Ticaret Sistemi, insan faaliyetleri kaynaklı sera gazlarının salınımlarının düşürülmesi ve emisyon azaltım maliyetinin azaltılması gayeleriyle getirilen mekanizmalardan biridir (Binboğa, 2017, s. 222). Emisyon ticaret sistemi (ETS), çevre kirliliğine neden olan sera gazlarının emisyon haklarının alınıp satılması şeklinde tanımlanabilir (Sever, 2015, s. 83). ETS, “üst sınıra ulaş ve ticaret yap” ilkesiyle işlemekte (Akdeniz İhracatçı Birlikleri, 2021, s. 2) ve temelde emisyon miktarından çok daha fazla oranda azaltım yapabilen taraf ülkenin emisyonunda gerçekleştirebildiği bu azaltımı farklı bir ülkeye satması sistemine dayanmaktadır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2008, s. 17). Bu sistemin iklim kriziyle mücadele adına sağladığı önemli getirilerden bir diğeri ise, ülkeleri, belirledikleri salım yükümlülüklerinin altına düşürme açısından itici bir güç oluşturmastır (Narin, 2013, s. 946).

1.2.5. Paris İklim Anlaşması

Fransa'nın Paris şehrinde, 12 Aralık 2015 tarihinde gerçekleşen 21. Taraflar konferansında devletler, iklim değişikliğiyle mücadele etmek amacıyla, bu konuda tüm taraflara yükümlülük yükleyen ve bu anlamda bir bütünlük gösteren Paris İklim Anlaşması'nı imzalamıştır.

Anlaşmanın nihai hedefi, küresel bağlamda ortalama sıcaklık artışının sanayileşme öncesi döneme kıyasen 2°C ile sınırlandırılması, 1,5°C'nin mümkün olduğunca altında tutulması, sürdürülebilir kalkınma ile yoksulluğun sona erdirilmesi bağlamında BMİDÇS'nin uygulamasının geliştirilmesidir (Gökalp, 2022, s. 8). Anlaşmanın 2. Maddesinde, iklim değişikliği sürecine katkı sağlayabilecek diğer tüm amaçlar da detaylıca açıklanmıştır.

Paris İklim Anlaşması'nın hukuki mahiyeti ve bağlayıcılığı oldukça tartışmalıdır. Amerika Uluslararası Hukuk Topluluğu'nun eski başkanı Anne-Marie Slaughter, uluslararası anlaşmaların uygulanmadığı takdirde yaptırım olan kurallar barındırması ve iç hukukun parçası haline gelmesi için, ülkelerin yetkili organları tarafından onaylanması gerektiği, ancak Paris İklim Anlaşması'nın bunların hiçbirini taşımadığı, daha ziyade “bir iyi niyet beyanı” olduğu sonucuna varmıştır (Slaughter, 2015). Benzer şekilde, bir diğer önde gelen uluslararası hukuk bilimcisi Richard Falk, Paris Anlaşmasını “gönüllü” olarak nitelendirmiş ve anlaşmaya “uyma zorunluluğu” bile olmadığını ifade etmiştir (Bodansky, 2016, s. 2).

Sonuç olarak, kimilerine göre anlaşmanın bağlayıcı olmayan bir dili olması⁵ ve tavsiye niteliğinde hükümler barındırması nedeniyle, anlaşma taraflara bağlayıcı yükümlülükler getirmemektedir (Obergassel vd., 2016, s. 13). Kimi yazarlarca ise, anlaşmanın karma yapıda olduğu, bazı maddelerin tavsiye niteliğinde olmasına rağmen, bazı maddelerin bağlayıcı olduğu ve uyulmaması halinde sorumluluk doğuracağı belirtilmektedir (Bodansky, 2016, s. 3). Bu anlamda genel kabul edilen görüş, her hüküm

⁵ Bodansky, anlaşmada “*Should*” yerine “*Shall*” ifadesinin bağlayıcılığı vurgulamak adına bilerek kullanıldığını ifade etmektedir.

hukuki bir yükümlölük barındırmasa da, anlaşmanın genel olarak bağlayıcı bir hukuki metin olduğudur.

Anlaşma, 4 Kasım 2016 tarihinde, sera gazı emisyonlarının %55’lik payını oluşturan en az 55 taraf ülkenin anlaşmayı onaylaması şartının yerine getirilmesi ile birlikte yürürlüğe girmiştir. Türkiye, anlaşmayı 2016 yılında imzalamış olsa da, uzun yıllar boyunca onay sürecine geçilememiştir. Anlaşmanın onaylanmasına ilişkin kanun teklifi, TBMM tarafından kabul edilmiş ve ardından 7.10.2021 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmış, böylelikle ülkemiz anlaşmaya taraf olmuştur (T.C. Dışışleri Bakanlığı, t.y./2).

Anlaşma, iklim değışikliği ile mücadelede çözüme ulaşılabilmesi adına kurallar barındıran çok uluslu bir anlaşmadır. Yukarıda açıklandığı üzere, temel hedefi, küresel ısınmayı, sanayi devrimi öncesi döneme kıyasla 2°C’nin altında tutmak ve ayrıca 1,5°C ile sınırlamak olan anlaşmanın bir diğer önemli özelliğı, bu hedef doğrultusunda ülkelere, kendi hedeflerini içeren “Ulusal Katkı Beyanı” (Nationally Determined Contributions) sunma yükümlölüğü getirmesidir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değışikliği Bakanlığı, t.y/2).

Paris İklim Anlaşması madde 4 fıkra 2 uyarınca, tarafların ulusal katkı beyanları, mevcut durumda geçerli olan ulusal katkısından daha ileri boyutta ve ortak, fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi kapsamında, mümkün olan en yüksek seviyede hedefleri içerecektir. Madde 4 fıkra 9 ile düzenlenen yükümlölük uyarınca ise, aynı zamanda taraflar, her beş yılda bir beyanlarını gözden geçirerek, anlaşma hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik mevcut faaliyetlerini sunacaktır. Yine anlaşmanın 4. maddesinde, tarafların ulusal katkılarından sorumlu olduğu, Taraflar Konferansında kabul

edilmiş olan ilkeler ışığında, çevresel bütünlük, şeffaflık, doğruluk, tamlık, karşılaştırılabilirlik ve tutarlılık ilkelerinin gözetilerek ulusal katkıların hazırlanması gerektiği açıklanmıştır.

Türkiye, 2015 yılında sunduğu Niyet Edilen Ulusal Katkı Beyanı ile sera gazı emisyonlarında 2030 yılında %18 ila %21 azaltım taahhüdünde bulunmuştur. Ancak, İklim Eylem Takipçisi (Climate Action Change), aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı ülkelerin katkı beyanlarında yer alan hedeflerin ve buna bağlı olarak yapılan çalışmaların “kritik derecede yetersiz” olduğunu açıklamıştır (İklim Haber, 2017).

2022 yılında Şarm El Şeyh’de düzenlenen 27. Taraflar Konferansında (COP27), öncesinde ilan edilen, ülkemizin 2030 yılına kadar, %21’e kadar varan bir artıştan azaltım hedefinin %41’e yükseltildiği, 2030 yılında yaklaşık olarak 500 milyon ton sera gazı emisyon azaltımı yapılacağı ve en geç 2038 yılında emisyonların zirveye ulaşacağı açıklamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y./2).

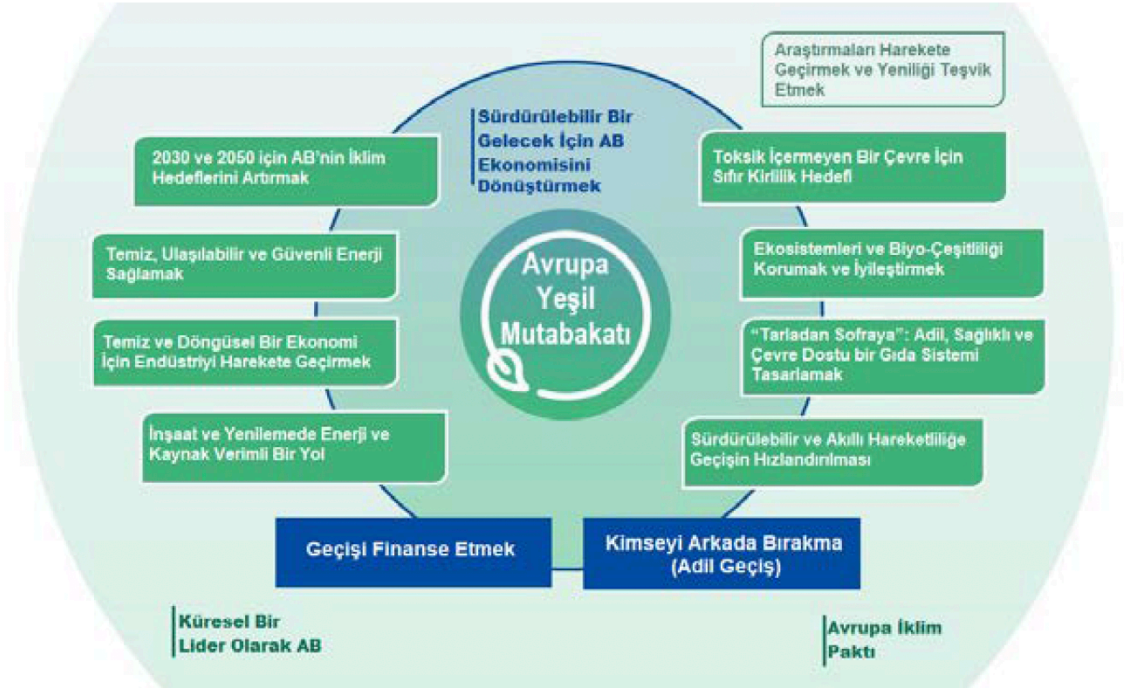
1.2.6. Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı

Paris İklim Anlaşması kapsamındaki hedeflere ulaşma ve iklim değişikliği ile mücadele sürecinin bir parçası olarak, Avrupa Birliği Komisyonu, 11 Aralık 2019 tarihinde AB Yeşil Mutabakat (“European Green Deal”) bildirisini yayınlamıştır.

Mutabakatın giriş bölümünde, bu neslin en önemli görevinin, iklim ve çevreyle ilgili zorluklarla mücadele etmek olduğu ve mutabakatın tüm bu zorluklara bir cevap niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda mutabakat, 2050 yılına kadar, AB’yi, net sera gazı emisyonlarının görülmediği ve ekonomik büyümenin kaynak kullanımından sıyrıldığı, modern, kaynakları verimli bir şekilde kullanabilen ve ekonomisinin rekabetçi olduğu, adil bir topluma çevirmeyi hedefleyen yeni bir büyüme stratejisi olarak

adlandırılabilir (Knowww, t.y.). Bu özellikleriyle mutabakatın amacı, iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında bir eylem planı ortaya koyarak, enerji, ulaşım, tarım, finansman gibi birçok farklı alandaki politikaların iklim hedefleri kapsamında gözden geçirmek ve bu doğrultuda Avrupa'nın 2050 yılına kadar karbondan arındırılmasını ve dünyanın ilk karbon nötr kıtası olmasını sağlamaktır (bakınız Şekil 1) (Ecer vd., 2021, s. 127). Bununla birlikte mutabakat, yeşil ve döngüsel ekonomiye geçişi, sürdürülebilir kalkınma ve finansmanının sağlanmasını amaçlar. Bir diğer ifadeyle, AB'nin, iklim değişikliğine karşı sürdürdüğü mücadelesinde, yeni bir ekonomik bakış açısının benimsediğini söylemek mümkündür (Küçük ve Yüce, 2022, s. 139).

Şekil 1
Yeşil Mutabakatın Hedefleri

Rio şehrinde 20-22 Haziran 2012 tarihlerinde, 191 ülkenin katılımıyla gerçekleşen AB Sürdürülebilir Kalkınma Konferansında (“Rio+20”), ekonomik büyüme için yeni fikirler tartışılırken, herkesin ortak kanısı, tüm sektörel gelişmelere rağmen ekolojik krizin kötüleşmeye devam ettiği ve bu anlamda ekonomik anlayışta “köklü bir değişim” gerektiği yönünde olmuştur. (Bina, 2013, s. 1025). Bu bağlamda BM Genel Kurulu, Rio+20’yi özellikle kalkınma ve yoksulluğun sona erdirilmesi kapsamında yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma için temel bir çerçeve üzerinde görüşmeye davet etmiştir (Bina, 2013, s. 1025).

Yeşil ekonomi, çevresel, ekonomik ve sosyal politikaların, toplumun kaynaklarının verimli bir şekilde kullanmasına olanak sağlayan ve bir yandan da toplum refahını geliştiren bir ekonomi modeli olarak tanımlanabilir (European Environmental Agency, 2013, s. 5). Bu kapsamda, iklim nötr ve yeşil ekonomiye, kimseyi arkada bırakmadan adil bir şekilde geçişin sağlanması adına AB, geçişten en fazla etkilenen bölgelere, 2021-2027 yılları arasında asgari 100 milyar Euro kaynak sağlamayı taahhüt etmektedir (European Commission, t.y.).

Yeşil Mutabakat ile koyulan hedefler kapsamında, 14 Temmuz 2021 tarihinde Avrupa Komisyonu, 2030 yılına kadar, 1990 yılı seviyelerine göre %55 emisyon azaltımı için AB iklim, enerji, arazi kullanımı, ulaşım ve vergi politikalarını gözden geçirmek amacıyla “Fit for 55” paketini yayınlamıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, t.y.). Bu kapsamda belirlenen önemli araçlardan biri, Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizmasıdır. Sınırdaki karbon düzenlemesi, kısaca, AB tarafından ithal edilen, çimento, gübre, elektrik, demir-

elik gibi yüksek karbon salınımı olan birtakım ürünler için, barındırdığı karbon içerikleri uyarınca bir karbon salınımı vergisi alınmasıdır (İmer-Ertunga ve Seyhun, 2022, s. 3). Avrupa Birliğinin karbon nötr hale gelme stratejisi olarak tanımlanabilecek Yeşil Mutabakat, AB'nin ekonomik olarak etkinliği sebebiyle, AB lkesi olmayan ülkeler için de dolaylı yoldan etkili olacaktır (Ecer vd., 2021, s. 130). Bunların başında sınırda karbon düzenlemesi yer almaktadır. Bu kapsamda düzenlemenin, sadece AB ülkelerini değil, AB ile iş ilişkisi bulunan tüm paydaşları etkileyeceğini söylemek mümkündür. AB Komisyonunun önerisiyle mekanizma, 2023-2025 yılları arasındaki geçiş sürecinden sonra uygulanmaya başlanacaktır (European Commission, t.y./2).

1.3. Avrupa Birliği'nde Yenilenebilir Enerji Düzenlemeleri

Günümüzde tüketimi giderek artan en önemli kaynaklardan biri hiç şüphesiz enerjidir. Enerji kaynakları temelde ikiye ayrılır. Hidroelektrik, rüzgar, jeotermal, biyoktle (biyomas) güneş, denizlerden elde edilen enerji, yenilenebilir enerji; diğer yandan kömür, nükleer, petrol ve doğal gazdan elde edilen enerji ise, yenilenemeyen enerji kaynaklarındandır (Güner ve Turan, 2017, s. 51). Fosil kaynakların bir gün tükenecek olması ve kullanımının iklim üzerine olumsuz etkisi göz önüne alındığında, yenilenebilir enerjinin sürdürülebilirlik ve iklimin korunması açısından oldukça önemli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Birçok lke, yenilenemeyen enerji kaynaklarının çevreye verdiği zararın bertaraf edilmesi adına, yenilenebilir enerji kaynaklarını daha fazla kullanma eğilimindedir. Keza yenilenebilir enerji kaynakları, kaynağını doğadan alan, temiz bir kaynak olup, yenilemez enerji kaynaklarının aksine kendilerini yenileyebildiklerinden tükenmeleri mümkün

değildir (Akova, s. 2003, 57). Artık, küresel ısınma ve iklim değişikliği nedeniyle görülen sorunlar nedeniyle fosil yakıt kullanımından vazgeçilerek, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı tercih edilmektedir (Bozkurt vd., 2021, s. 745). Bu doğrultuda Avrupa Birliği'nde, yenilenebilir enerji kullanımına ilişkin politikalar oluşturulduğu görülmektedir. AB'nin yenilenebilir enerji politikaları, enerji ithalatında görülen bağımlılığın azaltımı, kaynak güvenliğinin artırımı, küresel ısınma ve iklim değişikliğine sebep olan beşeri etkilerin azaltılması ve küresel teknoloji pazarından sağlanabilecek payın artırımı olmak üzere dört temel hedef kapsamında düzenlenmiştir (Altuntaşoğlu, 2005, s. 250). Avrupa'da 1973 yılında yaşanan petrol krizi sonucu, Avrupa Konseyi "Yeni Enerji Politikası Stratejisi" yayınlanmış ve enerji tüketimi bağlamında birtakım stratejiler belirlenmiştir (Yorkan, 2009, s. 26).

AB'de 1979 yılında yaşanan ikinci petrol kriziyle birlikte, AB Konseyi, Haziran 1980 yılında, 1990 yılına kadar ulaşılması gereken petrol üretim ve ithalat kısıtlamaları, enerji tasarrufu, enerji politikalarına uyumun sağlanması kapsamında birtakım hedefler belirlemiştir (Yorkan, 2009, s. 26). Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte, AB'de enerji güvenliği yeniden gündeme gelmiş ve bunu izleyen 1991 yılında Lahey'de imzalanan, Avrupa Enerji Şartı Antlaşması, enerji ticareti, dağıtımı ve yatırım iş birliği amaçları çerçevesinde akit devletler için yasal olarak bağlayıcı bir süreç başlatmıştır. (Bozkurt vd., 2021, s. 750). Bu süreçten 21. yy'a gelene kadar, AB'de enerji konulu birçok politika ve bildiri yayımlanmış, 2000 yılına geldiğimizde ise, AB'nin uzun süreli enerji politikasını belirleyici nitelikte önemli bir belge olarak değerlendirilen "Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply" (European Commission, 2000) adıyla ikinci bir Yeşil Bildiri; 2006 yılında ise, "A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure

Energy” (European Commission, 2006) isimli bir diğer Yeşil Bildiri yayımlamış ve Avrupa için bir enerji stratejisi planlanmıştır (Bozkurt vd., 2021, s. 751). 2014 yılında, AB Konsey toplantısında ise, AB’nin 2030 yılı için iklim ve enerji politikaları belirlenmiş ve sera gazı emisyonlarının azaltılması, yenilenebilir enerji tüketiminin ve enerji verimliliğinin artırımı hedeflenmiştir (Durmaz, 2015, s. 5). Sonuç olarak, enerji tüketim alışkanlığının değişimi ve yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketimini artırarak, sürdürülebilirliğe katkı sağlanması adına, Avrupa Komisyonu birçok politika ve bildiri yayımlamış ve bu yönde temel hedefleri belirlemiştir. Avrupa Birliği’nin yanında, diğer bazı ülkelerde de benzer kararlar alındığı görülse de, AB’nin bu konuda çok daha ileride olduğu kabul edilmektedir (Bozkurt vd., 2021, s. 752).

2015 yılı verilerine göre, ülkemizde tüketilen enerjinin yaklaşık %87’si fosil kaynaklı yakıtları; neredeyse %11 oranındaki kısmı ise, yenilenebilir enerji kaynakları kullanılarak sağlanmıştır (Kayışoğlu ve Diken, 2019, s. 62). Yenilenebilir enerji kullanımının artırılması adına ülkemizde birtakım kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun, 10.05.2005 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Kanun’un amacı, 1. maddesinde açıklandığı üzere, elektrik enerjisi üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, bahse konu bu kaynakların çeşitliliğinin artırılarak güvenilir ve ekonomik bir şekilde ekonomiye kazandırılması, atıkların herhangi bir şekilde değerlendirilmesi, sera gazı emisyonlarının azaltımı, çevrenin korunması ve bu kapsamda imalat sektörünün geliştirilmesidir.

5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanunu 2 Mayıs 2007 tarihinde; 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ise, 14.03.2013 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bunların yanında, yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin birçok yönetmelik ve stratejik plan da yayımlanmıştır. Doktrinde, Türkiye'nin AB'nin yenilenebilir enerji kaynaklarına uygun hedefler belirlediği; ancak bu hedeflere ulaşmak adına yasal mevzuatta eksiklikler olduğu değerlendirilmektedir (Bozkurt vd., 2021, s. 758).

Fosil yakıt kullanımının iklime ve sürdürülebilirliğe olan olumsuz etkisinin önüne geçmek adına yenilenebilir enerji kullanımının teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu, ülkelerin çıkartacağı yasal düzenlemeler ile sağlanacağı gibi, sözleşmesel ilişkide tarafların birbirine bu kapsamda birtakım sorumluluklar yüklemesi aracılığıyla da sağlanabilir.

1.4. Türkiye’de İklim Değişikliği ile Mücadele

İnsan kaynaklı faaliyetler sonucu artan sera gazı emisyonu sonucu ortaya çıkan iklim değişikliği ile mücadele, küresel iş birliğini gerektiren uzun bir yolculuktur. Kuşkusuz, her ülke gibi Türkiye de bu mücadelenin önemli paydaşlarından biridir. Bu mücadelede Türkiye, iklim ve çevrenin korunması kapsamında yasal düzenlemeleri hayata geçirmekte ve uluslararası sözleşmelerin, protokollerin, anlaşmaların tarafı olmaktadır. Doktrinde, Türkiye'nin iklim düzenlemeleri bakımından konumunun, AB hukuku ve uluslararası hukuk ayırımında incelenmesi gerektiği belirtilmektedir (Bozkurt, 2018, s. 122). Uluslararası hukukta Türkiye, birçok yasal düzenlemenin tarafı olup, bir yandan da Avrupa Birliği'ne tam üyelik adına aday ülke olması nedeniyle, AB hukuku ve politikalarına da uyumu gözetmektedir (Bozkurt, 2018, s. 122). Dolayısıyla, ülkemizdeki iklimin korunması amacını taşıyan yasal düzenlemeler, her iki tarafı da göz önünde

bulundurarak yapılmaktadır. Türkiye'nin, iklim ve çevreye ilişkin yasal yaklaşımının değerlendirilmesine öncelikle iç hukukta geçerli mevzuat incelenerek başlanmalıdır.

Türkiye'de çevre hakkına ilişkin en temel düzenleme olan, 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56. maddesinde, herkesin sağlıklı ve aynı zamanda dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu, çevreyi korumak ve kirlenmesine engel olmak hususlarının hem Devletin ve hem vatandaşların ödevi olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını haizdir. Bu hakkın sorumlusu ise, hem devlet, hem vatandaşlardır (Bilgili, 2015, s. 577). Madde gerekçesine göre, 56. madde yeniden düzenlenerek hem sağlıklı, hem de dengeli bir çevrede yaşama, sosyal bir hak haline dönüştürülmüştür. Bu hakkın süjesi olan bireyler, çevrenin korunmasını devlete karşı ileri sürebilecektir; ancak aynı zamanda bu hak, bireylere birtakım ödevler de yüklemektedir. Dolayısıyla hem sağlıklı, hem dengeli bir çevrede yaşama hakkından hem devlet, hem de bireyler sorumludur (Gürsel, 2008, s. 201). Anayasa ile düzenlenen çevre hakkının bir sonucu olarak, bu hakkın zedelendiği, örneğin çevrenin kasten kirlletildiği durumlarda bireyler özel kanunların yanında, öncelikle Anayasa'nın 56. maddesinin ihlali gerekçesiyle yargı yoluna gidebilecektir.

Çevrenin korunmasına ilişkin özel kanunların başında, 2872 sayılı Çevre Kanunu gelmektedir. Kanunun amacı, çevrenin, sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde korunabilmesini sağlamaktır. Çevrenin korunmasına ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkelerin belirlendiği Kanunda, yüksek çevre kurulunun görevleri, çevre korunmasına ilişkin önlemler ve yasaklar, cezai hükümler, çevreyi kirletenin kusursuz sorumluluğu,

teşvik tedbirleri, bilgi edinme ve başvuru hakkı düzenlenmiştir. Çevre Kanunu ile düzenlenen kusursuz sorumluluk hali çalışmanın devamında incelenecektir. Çevre Kanunu ile düzenlenen önemli mekanizmalardan biri, Çevre Kanunu m. 10 ile getirilen çevre etki değerlendirmesidir. İlgili madde ile temel olarak amaçlanan, planlama aşamasında olan projelerin çevreye karşı potansiyel olumlu ve olumsuz etkilerinin tespit edilmesinde, olumsuz etkilerin önüne geçilmesi veya çevreye zarar vermeyecek seviyede en aza çekilmesi adına alınacak önlemlerin değerlendirilmesidir. Bu kapsamda Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından yayınlanan Çevresel Etki Değerlendirmesi (“ÇED”) Yönetmeliği ile, hangi projelerin ÇED kapsamında olduğu, sürecin nasıl işlediği ve incelemelerin nasıl yapıldığı gibi detaylar düzenlenmiştir. Bu mekanizma ile, proje sahiplerine, projelerinden doğacak çevresel etkileri göz önüne alarak bütünsel bir bakış açısı kazandırılmış olacaktır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, t.y./3).

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı⁶ tarafından ilk olarak 2011 yılında yayınlanan Türkiye’nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planında, iklim değişikliği ile mücadele sürecinde alınacak önlemlerin iki temel başlık altında toplandığı belirtilmektedir. Bunlardan ilki, olumsuz sonuçların hafifletilmesi, bir diğer ifadeyle, sera gazı emisyonunun azaltılması; ikincisi ise, etkilere karşı uyum sağlanmasıdır. Nitekim, sera gazı emisyonunun tamamen durdurulabildiği durumlarda bile, bu zamana kadar görülen sera gazı emisyonlarının etkisi hemen bitmeyecektir. Bu nedenle, Türkiye’nin, İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı’nda açıklandığı üzere, iklim değişikliği ile uyumlu politikaları belirlemesi gerekecektir. İngiliz bilim insanı Nicholas Stern, yaptığı

⁶ Rapor yayınlandığında bakanlığın adı, “Çevre ve Şehircilik Bakanlığı” idi.

araştırmada, günümüzde sera gazı emisyonu tamamen bitse bile, küresel sıcaklığın gelecek yıllar içinde 0,5° ila 1°C artmaya devam edeceğini tespit etmiştir (Stern, 2007, s. 8).

Ülkemizde, ne yazık ki, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri neredeyse her alanda kendini göstermektedir. 1969-2018 yılları arasındaki 50 yıllık dönemde, Türkiye genelindeki sıcaklığın 1,65°C artığı tespit edilmiştir (Çelebioğlu, 2021, s. 26). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (“IPCC”), Dünya Meteoroloji Örgütü ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı tarafından, 1988 yılında, insan faaliyetlerinden kaynaklanan iklim değişikliğinin olası risklerini inceleyerek değerlendirmek amacıyla kurulmuştur. Kurulan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli’nin 4. raporuna göre; aralarında Akdeniz Havzası’nın da yer aldığı bazı yarı kurak alanlar, iklim değişikliği sonucu su kaynaklarında azalma sorunu ile karşı karşıya kalacak (IPCC, 2007, s. 8), dolayısıyla ülkemiz de bu durumdan doğrudan etkilenecektir.

Bu anlamda Türkiye’nin iklim değişikliği ile ilgili yayınladığı en önemli stratejilerden ilki, 2010 yılında yayımlanan Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi’dir. Bu stratejinin temel hedefi, iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılmasına katkıda bulunmak ve bu anlamda kısa, orta ve uzun dönem hedefleri belirlemektir. Bahse konu hedefler, Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi uyarınca, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin ana ilkelerinden olan, “ortak, fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi” kapsamında, ulusal azaltım, teknoloji, uyum finansman ve kapasite oluşturma politikalarını belirlemektir. 2011 yılında yayınlanan İklim Değişikliği Eylem Planı ile, ulaşımdan enerjiye, tarımdan sanayiye farklı sektörler için stratejik hedefler detaylı olarak açıklanmıştır. Aynı yıl, Bakanlık tarafından Türkiye’nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı yayımlanmıştır. Bu belgede iklim değişikliğinin Dünya’ya ve Türkiye’ye

etkileri incelenmiş ve beş önemli alana odaklanılmıştır. Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı uyarınca bunlar,

- Su Kaynaklarının Yönetimi,
- Tarım ve Gıda Güvencesi,
- Ekosistem Hizmetleri, Biyolojik Çeşitlilik ve Ormancılık,
- Doğal Afet Risk Yönetimi,
- İnsan Sağlığı'dır.

İklim değişikliği ile mücadelede çalışmalarının hızlandırılması kapsamında, 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile "iklim değişikliği" ifadesi eklenerek Bakanlığın ismi, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiş ve İklim Değişikliği Başkanlığı ise, Bakanlığa bağlı kuruluş olarak oluşturulmuştur (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, t.y./4).

2021 yılına geldiğimizde ise, Ticaret Bakanlığı'nca Yeşil Mutabakat Eylem Planı yayımlanmıştır. 2021 yılı verilerine bakıldığında Avrupa Birliği %38'lik bir oranla toplam ihracatımızda ilk sırada yer aldığı (Ticaret Bakanlığı Ülke Grupları ile İhracat Oranları Raporu, 2021) göz önüne alındığında, Yeşil Mutabakat'ın Türkiye için oldukça önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda yayımlanan eylem planında, Yeşil Mutabakata uyum, döngüsel ekonomiye geçiş, kaynakların verimli kullanımı ve kirliliğin azaltımı için atılacak adımlar belirlenmiştir. Planın temel başlıkları şu şekildedir;

- Sınırdaki karbon düzenlemesi kapsamında özellikle sektör bazında çalışılarak yapılması gereken eylemlerin belirlenmesi,

- Yeşil ve döngüsel bir ekonominin tesisi hedefi kapsamında öncelikli sektörler belirlenerek, sektörlerle yönelik detaylı etki ve ihtiyaç analizi çalışmaları yapılması ve yol haritası çıkartılarak faaliyetlerin belirlenmesi,
- Yeşil dönüşümün finansmanının geliştirilmesi amacıyla yeşil yatırımın etkin kılınması,
- Temiz, ekonomik ve güvenli enerji arzı amacı çerçevesinde yol haritasının çıkartılması,
- Sürdürülebilir tarımın geliştirilmesi,
- Sürdürülebilir akıllı ulaşım hedeflerine ulaşılması,
- İklim değişikliği ile mücadele hedefi çerçevesinde iklim değişikliği ile mücadele raporu ve stratejisinin belirlenmesi, Paris İklim Anlaşması'na uyum sürecinin değerlendirilmesi ve bu kapsamda birçok projenin yürütülmesi,
- Diplomasi hedefi uyarınca AB ve AB üye ülkeler ile işbirliği olanaklarının geliştirilmesi ve sınırda karbon düzenlemesi gibi tüm düzenlemelere uyum konusunda girişimlerde bulunulması,
- Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı ile ilgili bilgilendirme ve bilinçlendirme sağlanması hedefi gereğince, Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı'na Türkiye'nin uyum göstermesini teşvik etmek üzere ilgili tüm kurumların ve paydaşların katılımıyla faaliyetlerin gerçekleştirilmesi.

Açıklanan tüm bu düzenlemeler ve iklim değişikliği ile mücadele hedefleri kapsamında, Türkiye'nin belirlenen eylem planı çerçevesinde somut adımlar atmaya başladığını söyleyebiliriz. AB'ye ihracat yapan şirketler için sınırda karbon vergisi riskinin bulunması, kredi kuruluşlarının ve kalkınma bankalarının öncelikli olarak sürdürülebilir

faaliyetlere finansman sağlamayı seçmeleri, yurt dışındaki yatırımcıların iklim değişikliği ile mücadeleye duyarlı ve yatırımlarını, sürdürülebilir faaliyetlere sahip şirketlere yapmayı seçmeleri, AB’de faaliyet gösteren şirketlerin kendi tedarik zincirlerinde yer alan paydaşların da Yeşil Mutabakat ile uyumlu bir hale getirmesini gerektirmesi, bir diğer ifadeyle, AB’deki bir şirket ile iş ilişkisinde olan Türk şirketlerinin de ilgili düzenlemeye uyumlu hale gelmek zorunda olması gibi birçok sebep nedeniyle, şirketlerin, kendi faaliyetlerini gözden geçirmesi gerekecektir (Özer ve Ersoy, 2021/2, s. 4).

Yeşil mutabakatın yanı sıra, İkinci Bölüm’de (Bknz. s. 26.) detaylıca açıklanacak olan ESG (Çevre, Sosyal ve Kurumsal Yönetişim) kavramlarının da üzerinde durulması gerekecektir. Sürdürülebilirliğin tüketim, toplumsal kalkınma, refah, ekosistemin korunması, toplumsal eşitliğin sağlanması, şeffaf ve sorumlu yönetim gibi birçok farklı etkenin ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği düşüncesiyle oluşan bu yaklaşıma göre, sürdürülebilirlik, çevre, toplum ve ekonomi olarak üç temel başlık altında toplanmaktadır (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Stratejik Odak Çalışma Komisyonu, 2022, s.5). Bu üç kavram en nihayetinde çevre, sosyal ve yönetim altında birleşmiş ve ESG kavramını oluşturmuştur. Bu kapsamda, sadece dünyada değil, Türkiye’de de şirketlerin kurumsal kimliklerinin ESG kriterleri ile ne derece uyumlu olduğu kritik bir konu haline gelmiştir. Keza ESG’nin “E” ayrımını oluşturan çevre (*environmental*) unsuru, iklim krizi ile mücadele sürecinde firmaların aktif rol oynayarak katkı sağlamasında önemli bir faktör olacaktır.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE ÇEVRESEL, SOSYAL VE KURUMSAL YÖNETİŞİM (“ESG”) KAVRAMI

2.1. Sürdürülebilirlik ve İklim Değişikliği ile Mücadele Kapsamında ESG

İklim krizi ile mücadele sürecinde, görülen olumsuz etkilerin giderilmesi ve uyum için belirli stratejilerin belirlenmesi kuşkusuz oldukça önemlidir. Ancak bu noktada imzalanan uluslararası sözleşmeler, yayımlanan eylem planları, belirlenen stratejilerin ötesinde, toplumsal ve bireysel bir bilinç oluşturulması gerekmektedir. Sürekli ve sınırsız tüketim, sürekli kar etme amacı, paydaşların⁷ birbirleriyle olan sonsuz rekabeti, kaynakların bilinçsiz kullanımı, geleceği düşünmeksizin bencil bir üretim ve tüketim anlayışı var olduğu sürece, kaynakların bilinçsiz tüketimi ve iklim krizi devam edecektir (Coşkun, 2021).

Bu noktada, bakış açısının “süreklilikten” ziyade, “sürdürülebilirlik” üzerine kurulması ve süreçlerin baştan itibaren bu bakış açısıyla şekillendirilmesi gerekecektir. Coşkun, iş dünyasının aktörlerinin, sadece kendi çıkarının maksimize etme yaklaşımının felsefede “etik egoizm” olarak adlandırıldığını, bu bakış açısı yerine, faydayı genele yayan ve çevre dahil tüm paydaşların çoklu yararını gözeten sürdürülebilir bir anlayışın benimsenmesi gerektiğini ifade etmektedir (Coşkun, 2021, s. 56).

⁷ Çalışmamızda kullanılan *paydaş* kavramı; iklimin ve çevrenin korunması kapsamındaki tüm süreçlere katkı sağlayan ve bundan etkilenen tüm taraflara (*gerçek ve tüzel kişiler, ortaklıklar, şirketler, iş ortakları, hissedarlar, çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler gibi*) verilen ortak bir terimi işaret etmektedir.

2.1.1. Sürdürülebilirlik kavramının tarihçesi

Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği, Dünya Doğayı Koruma Vakfı ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (“UNEP”) iş birliği ile hazırlanarak 1980 yılında yayımlanan Dünya Koruma Stratejisi, sürdürülebilirlik kavramının tarihsel gelişimindeki ilk çalışmalardan biridir (Bozlağan, 2015, s. 1018). Çalışmanın nihai amacı, kaynakların korunması yoluyla sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesine yardımcı olmaktır. Brundtland Raporu olarak da bilinen, Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland başkanlığında, yirmi farklı ülkenin katılımcılarından meydana gelen Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nca hazırlanarak, 20.03.1987 tarihinde yayımlanan “Ortak Geleceğimiz” isimli raporda ise ilk defa, sürdürülebilirlik kavramı günümüzdeki anlamıyla kullanılmıştır (Al, 2019, s. 114). Bahse konu raporda sürdürülebilir kalkınma; gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme şansından ödün vermeden, insanlığın bugünkü ihtiyaçlarını karşılayabilmesi olarak tanımlanmıştır (United Nations- Report of the World Commission on Environment and Development, Our Common Future, 1987). Raporda, gelişmiş ülkelerle birlikte gelişmekte olan ülkelerin de, ekonomik ve sosyal kalkınma hedeflerini sürdürülebilirlik çerçevesinde tanımlanması gerektiği açıklanmıştır. Böylelikle bunun sadece gelişmiş ülkelerin bir sorumluluğu olmadığını altı çizilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma için ekonomik ve toplumsal dönüşümle beraber, özellikle kaynaklara ulaşılabilirlik ile maliyet ve faydanın eşit dağılımı gibi hususların üzerinde durularak sosyal eşitliğin sağlanması gerektiği belirtilmektedir (United Nations- Report of the World Commission on Environment and Development, Our Common Future, 1987, s.37).

1992 yılında, Rio kentinde gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda, insanlığın, sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde olduğu ve herkesin

doğa ile uyumlu bir şekilde, sağlıklı ve üretken bir yaşama hakkına sahip olduğu belirtilmiştir (United Nations General Assembly, 1992, s.1). Konferansta ayrıca çevre; ekonomi, kentleşme, yönetim gibi alanlar kapsamında değerlendirilmiş ve kavram oldukça geniş yorumlanmıştır (Bozlağan, 2005, s. 1020).

2002 yılına geldiğimizde ise, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg şehrinde, Dünya Sürdürülebilir Gelişme Konferansı düzenlenmiştir. Konferans, 1992 yılında Rio de Janeiro'da gerçekleştirilen Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda alınan kararların uygulanması sürecinin ele alınması amacını taşımaktadır (Bozlağan, 2005, s. 1024).

2015 yılında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2030 yılında tamamlanacak bir yol haritası olarak, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ("SKA") olarak adlandırılan, yoksulluğun sona erdirilmesi, eşitsizlik ve adaletsizlik ile mücadele, çevrenin ve ekosistemin korunması, refahın adil paylaşılması, iklim krizinin önlenmesi, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması adına toplam 17 hedef kabul etmiştir (Bakınız Şekil 2). Belirlenen bu hedeflere 2030 yılında ulaşmak için en az hükümetler kadar, etkileri göz önüne alındığında iş dünyası paydaşlarının uygulamaları da önem taşımaktadır (Global Compact Network Türkiye-Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, t.y.).

Şekil 2

Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar

Sürdürülebilir Kalkınma İçin KÜRESEL AMAÇLAR

İş dünyasını da içine alan ve ekosisteme zarar vermeyecek şekilde ekonomik kalkınmaya ulaşılmasını hedefleyen bu yapıda, SKA'lar kritik bir öneme sahiptir. Bu dönüşüm yolculuğunun bir parçası, şirketlerin performansının, sadece ekonomik bağlamda değil, ESG kriterlerine göre de değerlendirilmeye başlanmasıdır (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Stratejik Odak Çalışma Komisyonu, 2022, s. 23).

İş dünyasında yer alan tüm paydaşların, ekosisteme zarar vermeyecek şekilde, toplumu da kapsayan bir yapıyla ekonomik kalkınmaya ulaşabilmesi amacıyla hem küresel, hem de yerel seviyede Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları fazlasıyla önemlidir. Bu bağlamda, özellikle son dönemde şirketler, ekosisteme, topluma, çevreye karşı sahip olduğu duyarlılık seviyesine göre değerlendirilmekte ve gerek finansal kuruluşlar gerek yatırımcılar, yatırım kararlarını, şirketlerin ESG kriterlerini ne derecede sağladığına göre şekillendirmektedir. Eskiden olduğu gibi şirketlerin cirosu, ekonomik büyümesi tek başına bir değerlendirme kriteri olarak yeterli olmayacaktır. Bununla birlikte sürdürülebilirlik

anlayışları ve ESG derecelendirmeleri de şirketlerin değerlendirilmelerinde göz önüne alınacaktır. (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Stratejik Odak Çalışma Komisyonu, 2022, s. 23)

2.1.2. Çevresel, sosyal, kurumsal yönetim (“ESG”) nedir?

İş yapış metodunun sürdürülebilir çerçeve kapsamında şekillendiği günümüzde farklı kavramlar hayatımıza girerken, “ESG” bunlar arasında özellikle şirketler için en önemli kavramlardan biridir. ESG; Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetişim (Enviromental Social Governance) kelimelerinin İngilizcelerinin baş harflerinden oluşan bir kavramdır. Dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan, 2004 yılında 50’den fazla önemli finans kurumunun CEO’larına çağrıda bulunarak, BM Küresel İlkeler Sözleşmesi çerçevesinde ve Uluslararası Finans Kurumu ile İsviçre Hükümeti’nin destekleriyle, ortak bir girişime dahil olmaya ve ESG konularını ele almaya odaklanan Sorumlu Yatırım İlkelerini (“PRI”) belirlemeye davet etmiştir (Value Research, 2021). Ardından, 2005 yılında İsviçre Hükümeti ve Birleşmiş Milletler desteği ile “Umursayan Kazanır” (*Who Cares Wins*) başlığını taşıyan bir rapor hazırlanarak yayımlanmıştır (The Global Impact-Who Cares Wins, 2004). Dokuz ülkeden 18 farklı finansal kuruluşun⁸ katkılarıyla hazırlanan rapor, emredici kurallar koymak yerine, farklı piyasa aktörlerinin farkındalığını artırarak kendi iş süreçlerindeki sorumluluklarını belirlemeye ve ayrıca çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim çerçevesi (“ESG”) altında nasıl bir iş birliği

⁸ Bunların arasında Deutsche Bank, Aviva, HSBC, BNP Paribas, Banco de Brasil, Morgan Stanley gibi kuruluşlar yer almaktadır.

sağlanması gerektiğine yönelik tavsiyeler barındırmaktadır (The Global Impact-Who Cares Wins, 2004, s. 1).

2025'e kadar karbon ayak izini azaltmak amacıyla, varlık portföyünü 2015'e göre %40 azaltım hedefini açıklayan ve Hollanda'nın en büyük emeklilik fonu olan (İklim Haber, 2020) ABP'nin CIO'su⁹ Jean Frijns ESG'nin şirketler açısından önemi ile ilgili şu sözleri söylemiştir;

“Çevresel, sosyal ve yönetim risklerini en etkin şekilde yöneten şirketlerin, sektördeki emsallerine göre, risklere daha iyi uyarlanmış mali performans sunma eğiliminde olduğuna dair artan sayıda ampirik kanıt var.”.

Keza, bahse konu rapor, yatırımcıları, kendi paydaşlarını ESG kapsamında şekillendiren şirketler arasından seçme ve bu şirketleri ödüllendirme kapsamında bir iş süreci belirlenmesine yönelik tavsiyede bulunmaktadır.

Aynı yıl, Ekim 2005 tarihinde, Birleşmiş Milletler Çevre Programı Finans Girişimi (UNEP/FI)¹⁰ tarafından, ESG konularının finansal ve mali değerlendirme ile uyumlu olduğunu gösteren “*Freshfield Raporu*” yayımlanmıştır. Hem *Who Cares Wins*, hem de *Freshfield Raporu*, sonrasında yayımlanacak Sorumlu Yatırım İlkeleri'nin oluşturulmasında öncülük etmiştir.

ESG, Birleşmiş Milletler tarafından 2006 yılında yayımlanan Sorumlu Yatırım İlkeleri dokümanında da kendine yer bulmuştur (Forbes- Demystifying ESG: Its History & Current Status, 2020). PRI, iyi yönetim, dürüstlük ve hesap verebilirlik ilkeleri üzerinde kurulmuş olan, uzun vadeli, sürdürülebilir ve sorumlu yatırımı teşvik eden, ESG

⁹ Chief Investment Officer, Türkçe karşılığı Baş Yatırım Direktörü'dür.

¹⁰ *Birleşmiş Milletler Çevre Programı Finans Girişimi (UNEP/FI)*, Birleşmiş Milletler Çevre Programı ile özel finans sektörü arasındaki küresel bir ortaklıktır.

faktörlerini entegre edecek stratejilerin ve uygulamaların yer aldığı, toplum ve dünya yararına olacak bir sistem olarak açıklanabilir (United Nations Global Impact- Principles for Responsible Investment, 2021, s.1-5).

Japonya Hükümeti Emeklilik Yatırım Fonu Genel Müdürü Hiro Mizuno ESG ve PRI ile ilgili şunları ifade etmiştir;

Biz varlık sahipleri olarak birbirimizle rekabet etmediğimiz gibi sermaye piyasalarının daha sürdürülebilirlik hale gelmesi için beraber çalışmalıyız. PRI'ın kaynakları, daha kısıtlı imkanları olan varlık sahiplerinin ESG'yi en iyi uygulamaların özgüveniyle desteklemelerine ve entegre etmelerine yardımcı oluyor (The Global Impact. 2018, s. 6.).

Bu kapsamda, ESG faktörlerinin, yatırımcıların iş süreçlerine entegre edilmesinin sorumlu yatırım stratejisinin belirlenmesinde ne kadar önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Yatırımcılar, sadece kısa vadeli karı ve rekabeti değil, sürdürülebilir bir iş planını ve rekabeti, müşterilerine ve hak sahiplerine karşı üstlendiği sorumluluğun farkında olarak planlamalı ve bu süreçte çevreyi, iklimi, sosyal faydayı, yolsuzluğun önlenmesini, fırsat eşitliğini, adil yönetişimi ve daha birçok ESG faktörünü göz önüne almalıdır (United Nations Global Impact- Principles for Responsible Investment, 2021, s. 6).

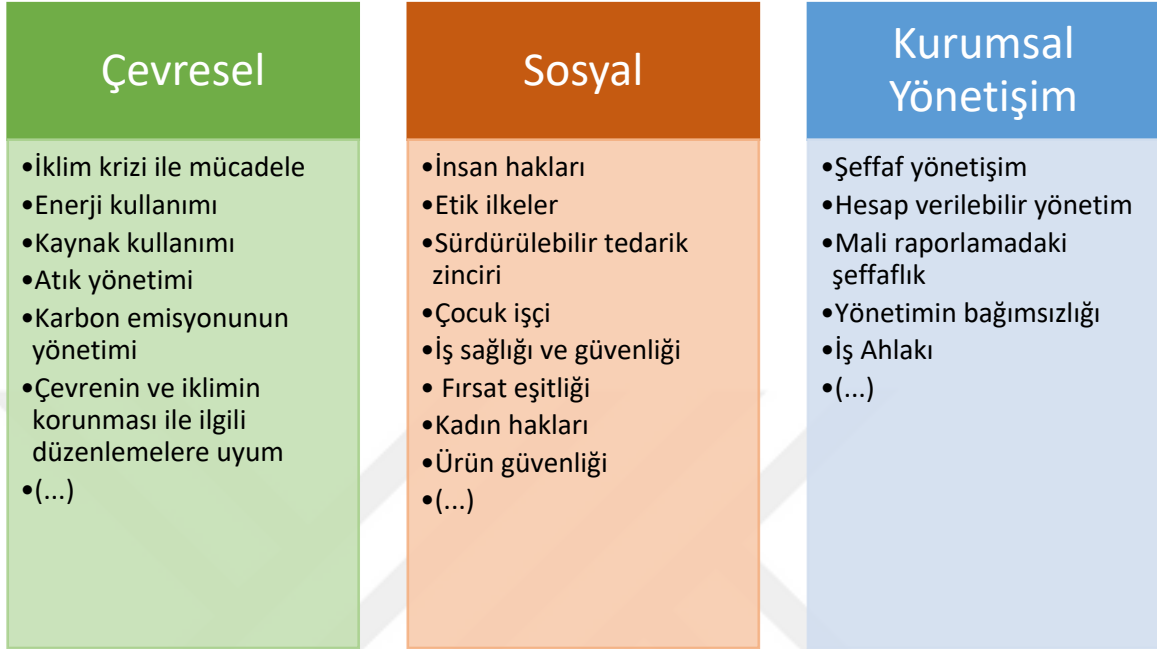
Özellikle büyük kurumsal yatırımcıların, iş ilişkisi kurdukları şirketlerin, ESG kriterlerine bağlı kalmasını beklediklerini açıkça belirtmeleri, ESG'ye verilen önemi de giderek artırmaktadır. Bu kapsamda, şirketlerin iş süreçlerini yeniden ele alması ve tekrar şekillendirmesi adına uygulanacak yöntemlerden biri, aralarındaki sözleşmeler vasıtasıyla karşılıklı birtakım yükümlülükler ve kontrol mekanizmaları belirlemek olacaktır.

2.1.3. ESG standartları

ESG; çevresel, sosyal ve yönetim çerçevesindeki standartların belirlendiği bir değerlendirme setidir. Ana hatlarıyla çevresel standartlar, bir kuruluşun/şirketin doğayla olan ilişkisini ön planda tutarak ve vereceği zararı minimuma indirerek, iş süreçlerini nasıl planlayacağını, iklim krizi ile mücadelede hangi önlemleri alacağını ve doğal kaynakları nasıl koruyacağını dikkate almasıdır. Sosyal standartlar, çalışanları başta olmak üzere, tedarikçiler, onların çalışanları, müşteriler ve faaliyet gösterdiği iş ortakları ile ilişkilerini, fırsat eşitliğini, müşterilerin doğru ve hukuka uygun bilgilendirmeyi, insan hakları ve etik ilkeleri, sürdürülebilir tedarik zincirini incelemektedir. Kurumsal yönetim ise, bir kuruluşun/şirketin yönetimi, denetimleri, iç kontrolleri ve hissedar hakları, doğru ve hesap verilebilir yönetim ilkeleri, mali raporlamadaki şeffaflığı ile ilgilenmekte (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Stratejik Odak Çalışma Komisyonu, 2022, s. 23) ve şirketin tüm paydaşlarının haklarını koruyarak, yönetimin paydaşlara karşı sorumluluklarını şeffaf ve hesap verilebilirlik ilkeleri kapsamında gerçekleştirmesini amaçlamaktadır (Aktan, 2013, s. 152).

Özetle ESG standartları, yatırımcıların yatırım kararı alma ve şirketleri değerlendirme yöntemine yeni bir bakış açısı ve değerlendirme kriterleri getirmektedir (Bakınız Şekil 3).

Şekil 3
ESG Kriterler

ESG kriterleri ile uyum, sadece gönüllü bir iş yapış sürecinden çok, şirketlerin, iş ortağı seçerken dayanak olarak aldığı bir değerlendirme süreci haline gelmiştir. Günümüzde, şirketlerin, ESG kriterleri ile ne derecede uyumlu olduğunu belirleyen ve ESG skorlarını tespit eden birçok bağımsız firma karşımıza çıkmaktadır. ESG derecelendirmeleri, yatırımcıların bir şirketin önceliklerini ve gelecekte karşılaşılabileceği uzun vadeli riskleri anlamalarına da yardımcı olmaktadır. Bu sadece şirketin kendisinin değil, iş ilişkisi kurduğu tüm üçüncü tarafların da değerlendirmesi gereken bir kapsamdır. Bu nedenle şirketler, müşterilerine, tedarikçilerine ve iş ortaklarına, aralarındaki sözleşmesel ilişki kapsamında bu kriterlerin sağlanmasını temin edebilir. Bu sayede ESG hükümlerinin de ışığında çevre bilinci oluşacak ve iklim krizi ile mücadele sürecine katkı sağlanmış olacaktır (Şeker ve Şengür, 2022, s. 362).

2.1.4. Şirketlerin sürdürülebilirlik ve ESG yükümlülükleri

İklim değişikliği, sürdürülebilir ve hesap verilebilir yönetim ile kamuoyu karşısında şeffaflık ilkelerinin benimsenmesi, fırsat eşitliğinin sağlanması gibi konular, günümüzde artık sadece sosyal sorumluluğun bir parçası değil, tüm paydaşların uymakla yükümlü olduğu bir kurallar bütünüdür. Bu kapsamda gerek uluslararası ve gerek ulusal birçok hukuki düzenleme oluşturulmaktadır.

Günümüzde bazı şirketler, ESG puanlama mekanizmaları oluşturarak yatırımcıların, iş ilişkisi kuracağı şirketlerin/işletmelerin ESG alanındaki çalışmalarını ve bunun sonucu edimlerini ölçmektedir (Herren, 2020). Bu derecelendirme kuruluşları, şirketleri, çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim ile ilgili analiz eder ve yatırımcıların yatırım kararı vermelerine yardımcı olur.

Şirketlerin öncelikle ESG kriterlerinin ne olduğunu kavraması, mevcut durumu tespit ederek risk analizi yapması ve ardından hedeflerini belirleyerek eylem planı oluşturması gerekecektir. Şirket içinde iş güvenliğinin sağlanması, yönetimin bağımsızlığı, iklim krizi ile mücadele ve çevrenin korunması adına alınacak önlemler, tedarik zincirinin yönetimi, kadın-erkek çalışan oranı ve fırsat eşitliği, maaş ve yan hak dengesi, ürün güvenliği, etik politikaların oluşturulması, mevzuata uyum çalışmalarının yönetilmesi gibi birçok süreç, ESG kriterlerinin sağlanması adına dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Bu kriterler, şirketlere finansal olarak zarar verecek potansiyel risklerin de önüne geçilmesi açısından önem teşkil eder (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Stratejik Odak Çalışma Komisyonu, 2022, s. 5). Ülkemizde, şirketlerin, ESG kriterlerine uyumunu zorunlu kılan bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak uluslararası hukukta geçerli olsa dahi, Türk şirketlerini de etkileyecek Alman Tedarik Zincirinde Özen Yükümlülüğü Yasası'nın ve

6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'na tabi şirketler için sürdürülebilirlik ve ESG kapsamında belirlenen düzenlemelerin incelenmesi gerekecektir.

2.1.4.1. Kurumsal yönetim tebliği ve halka açık şirketlerin sürdürülebilirlik ilkeleri.

Sermaye piyasası için güvenilir, adalete önem veren, şeffaf, etkili, istikrarlı ve rekabetçi bir ortamın sağlanması, yatırımcıların hak ve menfaatlerinin korunması için sermaye piyasasının düzenlenmesi ve denetlenmesi amacıyla hazırlanan, 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 17. maddesine dayanarak oluşturulan II-17.1 sayılı Kurumsal Yönetim Tebliği'nde, ortaklıklar tarafından uygulanacak kurumsal yönetim ilkeleri belirlenmiştir. Sermaye Piyasası Kurulu tarafından, halka açık ortaklıkların sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla Kurumsal Yönetim Tebliği'nde önemli değişiklikler yapılmış ve bununla birlikte, halka açık ortaklıkların, Çevresel, Sosyal, Kurumsal Yönetim çalışmalarını yürütürken açıklaması beklenen ana ilkeleri içeren ve bahse konu tebliğe dayanan “*Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi*” yayımlanmıştır.

Tebliğ'in 1. maddesine yapılan ekleme ile, Tebliğ'in ikinci fıkrasında belirtilen ortaklıklar dışındaki ortaklıkların sürdürülebilirlik ilkelerine tabi olduğu ve bu ortaklıkların kurumsal yönetim ilkelerine uyum raporlamalarında sürdürülebilirlik ilkeleri uyum çerçevesindeki açıklamalara yer vereceği düzenlenmiştir (Kurumsal Yönetim Tebliğ, 2014, madde 1). Tebliğ'in 8. maddesinde ise, tebliğ kapsamındaki şirketlerin yıllık faaliyet raporlarında; sürdürülebilirlik ilkelerine uyum süreci, sürecin detayları ve uyulmadığı durumlarda bunun nedenleri, bu ilkelere uymama dolayısıyla meydana gelen etkiler ile ilgili açıklamalara yer verilecektir. Maddenin devamında, Kurul tarafından açıklanan

sürdürülebilirlik ilkelerinin uygulanmasının gönüllülük esasına dayandığı ifade edilse de, bu ilkelere uyulup uyulmadığının raporlanması zorunlu tutulmuştur.

Halka açık ortaklıkların, Çevresel, Sosyal, Kurumsal Yönetim çalışmalarını yürüttüğü sırada açıklamaları gereken temel ilkeleri belirten Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi'nde ise, her ne kadar gönüllülük esasına dayansa da uygulanıp uygulanmadığının “Uy ya da Açıkla” ilkesiyle raporlanması zorunlu tutulmuştur. Bir diğer ifadeyle, bir ortaklık bu ilkelere uymakla zorunlu olmasa da, uymadığını açıklamak zorunda olacaktır (Sermaye Piyasası Kurulu, 2020). Genel İlkeler, Çevresel İlkeler, Sosyal İlkeler ve Kurumsal Yönetim İlkeleri ana başlıkları altında farklı konularda dikkate alınması gereken ilkeler açıklanmıştır.

Genel ilkeler, yönetim kurulunun ESG konuları kapsamındaki mevcut durumunu, riskleri ve fırsatları, uzun ve kısa vadeli hedefleri tespit ederek şirketin politika ve prosedürlerin oluşturulması ve kamuoyuyla paylaşılması, SKA'lar ile uyumlu şekilde belirlenen ESG yol haritasının uygulanmasından sorumlu şirket iç birimlerinin/komitelerin raporlama dahil takibi amacıyla tüm sürecin oluşturulması, ESG Kilit Performans Göstergelerinin¹¹ belirlenmesi, iş süreçlerine ya da ürün ve hizmetlere yönelik sürdürülebilirlik performansını iyileştirici inovasyon faaliyetlerinin açıklanması, sürdürülebilirlik performansının, hedef ve eylemlerinin şeffaf ve objektif bir şekilde paylaşılması ve varsa konuya ilişkin mevcut davalar ile ilgili bilgi verilmesi ve bağımsız üçüncü taraf ile doğrulanması ile ilgilidir (Sermaye Piyasası Kurulu, 2020).

Çevresel ilkeler, çevre yönetimi ile ilgili politika ve prosedürlerin oluşturulması, kısa ve uzun vadeli hedeflerin belirlenerek kamuoyuyla paylaşılması, ilgili mevzuata

¹¹ Kilit performans göstergesi; belirlenen bireysel ya da kurumsal hedeflerine ulaşıp ulaşmadıklarını gösteren sayısal bir değerdir.

uyumun sağlanması, Sürdürülebilirlik İlkeleri kapsamında hazırlanacak raporun takibi, çevre ve iklim değişikliği sürecine ilişkin ortaklıktaki en üst düzeydeki yetkiliyi, ilgili komitelerin ve görevlerinin belirtilmesi, hedef ve atılacak adımların, yürütülecek projelerin belirlenmesi, değer zincirlerinde çevresel sorunların iş hedeflerine ve iş stratejilerine nasıl entegre edildiğinin açıklanması, çevresel etkiler ile ilgili bilgilerin dönemsel şekilde karşılaştırılabilir olarak raporlanması, iklim krizi ile mücadele stratejisi ve eylemleri ile birlikte yenilenebilir ve toplam enerji tüketim verilerinin açıklanması ile ilgilidir (Sermaye Piyasası Kurulu, 2020).

Sosyal ilkeler, işe alımlarda fırsat eşitliğinin sağlanması, tedarik ve değer zinciri etkilerini de göz önüne alarak adil iş gücü, kadın istihdamı, çalışma standartlarının geliştirilmesi ve kapsayıcılık konularına politikalarda yer verilmesi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine, Türkiye tarafından onaylanan ILO Sözleşmelerine ve Türk mevzuatında geçerli olan insan hakları ve iş hayatını düzenleyen hukuki mevzuata tam uyumunun gözetildiği Kurumsal İnsan Hakları ve Çalışan Hakları Politikasının oluşturulması, değer zinciri boyunca fırsat eşitliği ve azınlık haklarının gözetilmesi, çalışan haklarının temini konusunda gerekli adımların atılarak bu konuyla ilgili rol ve sorumluların belirlenmesi, iş sağlığı ve güvenliğinin temini konusunda politikaların oluşturulması, kişisel verilerin korunması ile birlikte veri güvenliği politikalarının oluşturularak kamuya açıklanması, etik politikasının hazırlanması, çalışanlar için ESG ile ilgili eğitimler düzenlenmesi, müşteri şikayetlerinin yönetimi ve çözümü için müşteri memnuniyet politikasının düzenlenmesi, paydaş iletişiminin sürekli ve şeffaf bir şekilde yürütülmesi ile ilgilidir (Sermaye Piyasası Kurulu, 2020).

Kurumsal yönetim ilkeleri, faaliyetlerin çevresel etkileri ve bu kapsamdaki ilkeler, kurumsal yönetim stratejisini belirlerken sürdürülebilirliğin dikkate alınması, sürdürülebilirlik çerçevesindeki tedbirleri ve stratejileri belirlerken menfaat sahiplerinin de fikirlerine başvurulması, sürdürülebilirlik konusu ve bunun önemi hakkında bilinçlendirmeye yönelik etkinlikler ve eğitimler düzenlenmesi, sosyal sorumluluk ve gönüllülük projeleri, kara para aklama, rüşvet ve yolsuzlukla mücadele, vergisel açıdan dürüstlük ve şeffaflık ilkesine yönelik politika ve programların belirlenmesi ile ilgilidir (Sermaye Piyasası Kurulu, 2020).

Bu değişiklik ile, diğer ülkelerde önemi giderek artan çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim ilkelerine Türk Hukukunda da yer vermeye başlandığı ve halka açık ortaklıklar için ESG kapsamındaki genel ilkelerin detaylıca açıklandığı görülmektedir. Her ne kadar, ilk aşamada bu ilkeler gönüllülük esasına dayanıyor olsa da, ilerleyen zamanda farklı mevzuatların da parçası olacağı ve zorunlu bir unsur haline geleceğini düşünüyoruz.

2.1.4.2. Alman Tedarik Zincirinde Özen Yükümlülüğü Yasası ve etkileri.

Yukarıda da açıklandığı üzere, Türk hukukunda iklim ve çevrenin korunması adına birçok düzenleme bulunsa da, ESG kriterlerine uyumun zorunlu tutulduğu bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak uluslararası hukukta geçerli olan birtakım düzenlemeler dolaylı olarak Türk şirketlerini de etkileyecektir. Bu kapsamda Alman Tedarik Zincirinde Özen Yükümlülüğü Yasası, kısaca Alman Tedarik Zinciri Yasası, (*Almanca: Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz, “LkSG”*)¹², incelenmesi gereken önemli düzenlemelerden biridir.

¹² Federal Resmi Gazete Basım Yılı 2021 Bölüm I No. 46, Bonn 22 Temmuz 2021.

Almanya'nın sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için, insan hakları ve çevreyi koruma çerçevesinde yapılacak katkıları belirleyen ve öngörülen standartlara uyumlu bir biçimde tedarik zincirlerini şekillendiren bir düzenleme olarak LkSG, 1 Ocak 2023 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Grabosch, 2021, s. 2). Düzenlemeden, 1 Ocak 2023 tarihinden itibaren, yönetim/idari/şirket sözleşmesinde yer alan merkezi ya da merkez şubesi Almanya'da bulunan ve en az 3.000 çalışanı olan tüm şirketler etkilenecektir. Bahsedilen çalışan sayısına, Almanya'da çalışan yabancı iştiraklerin çalışanları da dahildir ve sektör fark etmeksizin her hukuki yapıdaki şirket için geçerli olacaktır (Grabosch, 2021, s. 2). 1 Ocak 2024 tarihi itibarıyla ise, Kanun, Almanya'da, en az 1.000 çalışanı olan işletmeleri de kapsayacaktır (Alman Tedarik Zincirinde Özen Yükümlülüğü Yasası, 2021, m.1/1,1). LkSG, kapsamına giren işletmeleri, kendi tedarik zincirlerinde insan hakları ve çevre ile ilgili durum tespitini uygun bir şekilde yerine getirme yükümlülüğü altına sokmaktadır. Dolayısıyla LkSG, sadece Alman şirketlerini değil, diğer ülkelerde bulunan ve Alman şirketlere herhangi bir ürün veya hizmet sağlayan ya da herhangi bir iş ilişkisi olan gerçek ve tüzel kişi tüm tedarikçileri, ana şirketi veya şubesi Almanya'da olan Türk şirketlerini etkileyecektir (Baysal ve Ersoy, 2022, s. 84).

Kanunun birinci bölümünde, kanunun kapsamı ve tanımlar yer almaktadır. Yapılan tanımlamaya göre tedarik zinciri, bir şirketin tüm ürünlerini ve hizmetlerini ifade etmektedir. Hammaddenin çıkarılmasından üretim sürecine, lojistikten son müşteriye teslim edilmesine kadar ürünlerin imalatı ve hizmetlerin sunulması adına gerekli olan, sürecin yurt içindeki ve yurt dışındaki tüm adımlarını içerir ve (i) Şirketin kendi iş süreçlerini, (ii) Doğrudan tedarikçilerin faaliyetlerini veya (iii) Ara/dolaylı tedarikçilerin faaliyetlerini kapsar (Alman Tedarik Zincirinde Özen Yükümlülüğü Yasası, 2021, m.2/5).

Şirketin kendi faaliyet alanı ise, işletmenin, yurt içinde veya yurt dışında olması fark etmeksizin, iş süreçleri kapsamında malların üretilmesi ve/veya hizmetin sunulması amacıyla gerçekleştirilen tüm faaliyetleri kapsar (Alman Tedarik Zincirinde Özen Yükümlülüğü Yasası, 2021, m.2/6). Hatta, bağlı şirketlerde ana/hakim şirketin, şirketler topluluğuna ait diğer yavru şirketler üzerinde belirleyici etkisinin olduğu durumlarda, ana şirketin faaliyet alanının, şirketler topluluğuna ait diğer bir şirketi de kapsayacağı düzenlenmiştir (Alman Tedarik Zincirinde Özen Yükümlülüğü Yasası, 2021, m.2/6). Doğrudan tedarikçi, şirketin ürününün imalatına veya hizmetin sağlanmasına ve bu hizmetten faydalanılmasına ilişkin sözleşmenin diğer tarafıdır (Alman Tedarik Zincirinde Özen Yükümlülüğü Yasası, 2021, m.2/7). Ara/dolaylı tedarikçi ise, doğrudan tedarikçi olarak değerlendirilmeyen, ancak şirketin ürününün imalatı veya hizmetin sunulması bundan faydalanılması için ihtiyaç duyulan şirketlerdir (Alman Tedarik Zincirinde Özen Yükümlülüğü Yasası, 2021, m.2/8).

Kanunun ikinci bölümünde ise, özen yükümlülüğü, risk yönetimi ve analizi, önleyici ve iyileştirici tedbirler, şikayet prosedürü, belgelendirme ve rapor sunma yükümlülüğü ve yargılama usulü başlığı altında birtakım düzenlemeler yer almaktadır. Buna göre, kanun kapsamına giren şirketler, kendi tedarik zincirlerindeki şirketlerin insan hakları ve çevresel riskleri belirleyerek önüne geçmek ve kanunda belirtilen insan hakları ve çevreye yönelik özen yükümlülüklerini gözetmekle yükümlüdür (Alman Tedarik Zincirinde Özen Yükümlülüğü Yasası, 2021, m.3). Belirlenen özen yükümlülüğü temelde şu unsurları içermektedir;

- Bir risk analizinin yapılması (madde 4 fıkra 1)
- Şirketteki yetki alanı ve sorumlu kişilerin belirlenmesi (madde 4 fıkra 3)

- Düzenli bir şekilde risk analizlerinin gerçekleştirilmesi (madde 5)
- Kurumsal politikaların hazırlanması (madde 6 fıkra 2)
- Kendi faaliyet alanı içinde (madde 6 fıkra 1 ve 3) ve doğrudan tedarikçilere (madde 6 fıkra 4) yönelik uygun önleyici tedbirlerin belirlenmesi
- İyileştirici tedbirlerin belirlenmesi ve bu tedbirlerin uygulamaya alınması (madde 7 fıkra 1 ila 3)
- Şikayete ilişkin prosedürün belirlenmesi (madde 8)
- Ara tedarikçiden/dolaylı tedarikçilerden kaynaklı risklere karşı özen yükümlülüğünün tespit edilmesi (madde 9)
- Belgelendirme (madde 10 fıkra 1) ve raporlama (madde 10 fıkra 2)

Kanun, bu şirketlerin tedarik zincirlerinde ve kendi operasyonlarında insan hakları ve çevresel riskleri ve etkilerini tanımlaması, değerlendirmesi, önlemesi ve düzeltmesi için süreçler oluşturması gerektiğini belirterek, şirketleri, sadece kendi kapsamlarında değil, tedarik zincirlerindeki aktörlerin davranışlarının sorumluluğunu da üstlenerek kapsamlı bir dönüşüm sağlamayı hedeflemektedir (Öztürk, 2022). Bu kapsamda şirketler, insan hakları ve çevrenin korunması ile ilgili durum tespiti yaparak bir eylem planı oluşturmak durumundadır. Bu yükümlülük, risk analizi yapma, şirket içi sorumlu kişileri belirleme, önleyici ve iyileştirici tedbir alma, politika oluşturma, şikayet mekanizması kurma, ilgili dokümantasyon ve raporlamaları yapma ve belgelendirme eylemlerini kapsamaktadır (Akgüç ve Dilek, 2021/1).

Kanunda korunan haklar şunlardır;

- Çocuk istihdamı ve çocuk işçi çalıştırmanın engellenmesi, (madde 2/1,1-2)

- Kişileri zorla çalıştırmanın engellenmesi, (madde 2/1,3)
- Kölelik ve kötü muamelenin engellenmesi, (madde 2/1,4)
- İş yeri güvenliğinin sağlanması, (madde 2/1,5)
- Grev ve sendikal hakların korunması, (madde 2/1,6)
- İş yerinde fırsat eşitliği ve ayrımcılıkla mücadele, (madde 2/1,7)
- Çalışanların adil ücretlendirilmesi, (madde 2/1,8)
- Çevrenin korunması, (madde 2/1,9)
- Topraktan, ormanlardan ve sudan yasa dışı yoksun bırakma, (madde 2/1,10)
- Güvenlik güçlerinin aşırı şiddet kullanımının engellenmesi, (madde 2/1, 11)
- İnsan hakları ihlali sonucunu doğuran diğer davranışlar, (madde 2/1, 12)
- Cıva üretimi veya kullanımı ve cıva atıklarının işlenmesi, (madde 2/2, 1-3)
- Kalıcı organik kirleticilerin üretimi ve kullanımı, işlenmesi, toplanması, depolanması ve geri dönüştürülmesi, (madde 2/2, 4-5)
- Tehlikeli atıkların İhracatı ve İthalatı (madde 2/2, 6-8).

Bu yükümlülöklere uymayan şirketler için Kanunda ayrıca, 8 milyon Euro'ya veya yıllık küresel cironun %2'sine kadar çıkabilen idari para cezaları öngörölmüştür. Ciroya dayalı para cezası, sadece, yıllık cirosu 400 milyon Euro'nun üstünde olan şirketler bakımından geçerli olacaktır. Bununla birlikte, belirli bir asgari seviyenin üstünde idari para cezası verilmesi halinde, şirketlerin kamu ihalelerinin dışında tutulması da söz konusu olacaktır (Federal Ministry of Labour and Social Affairs, t.y.).

Alman mevzuatının hukuki bir düzenlemesi olsa bile Alman Tedarik Zinciri Yasası'nın, etki alanı bakımından Almanya ile ilişkili her şirket için belirli yükümlülükler getireceği aşıkardır. Örneğin, bir Türk şirketi, Alman şirketinin doğrudan ya da dolaylı tedarikçisi konumunda olabilir. Bu kapsamda, Türk şirketleri, öncelikle kendi konumunu, başka bir deyişle doğrudan mı yoksa dolaylı mı tedarikçi olduğunu doğru belirlemelidir. Keza, yükümlülükler bağlamında doğrudan ve dolaylı tedarikçiler ayrılmaktadır. Tedarik ilişkisinin yanında, TTK 195/4 uyarınca, hakim ve bağlı şirket ilişkisi kapsamında ana şirketi Almanya'da olan Türk şirketler de, kanun kapsamında sorumlu olacaktır (Akgüç ve Dilek, 2021/2). Örneğin, bir Alman şirketinin bir Türk şirketten mal satın aldığını düşünelim. Eğer bu Alman şirketinin çalışan sayısı 3.000'den fazlaysa ve bu nedenle Alman Tedarik Yasası kapsamında giriyorsa, bu Alman şirketi, doğrudan ya da dolaylı tedarikçisi konumunda olan Türk şirketinin faaliyetlerinden sorumlu tutulacaktır. Ancak Kanunda yer alan müeyyidelerin muhatabı Türk şirketi değil, Alman şirketi olacaktır. Bu nedenle, bu iki şirket arasındaki sözleşmelerde rücu mekanizması ya da tazminata ilişkin hükümler yer alacaktır (Loyens&Loeff, 2023, s. 28).

Federal Ekonomi ve İhracat Denetimi Kurumu (*Bundesamt für Wirtschaft und Ausfuhrkontrolle-BAFA*), Kanun kapsamında denetim, inceleme, soruşturma ve yaptırım uygulama yetkisini haiz kamu otoritesidir (Baysal ve Ersoy, 2022, s. 80). Ancak, otoritenin yaptırım yetkisi Almanya ile sınırlı olup, yukarıda belirtilen yaptırımların Türk şirketlerine uygulanması mümkün değildir (Tobbiletişim, 2022). Alman şirketlere getirilen bu yükümlülük nedeniyle, kendi tedarik zincirindeki şirketler ile aralarındaki sözleşmelere rücu ilişkisi kurularak ya da belirli birtakım yükümlülükler eklenerek yansıtılacak ve dolayısıyla bundan Türk şirketler etkilenecektir (Özer ve Ersoy, 2021/2, s. 3).

Bu nedenle tüm şirketler, kanunu gözden geçirmeli ve kanunun kendilerini hangi alanlarda etkileyeceğini belirlemelidir. Belirlenen yükümlülüklerin uygulamaya alınmasında şirketlerin başvuracağı en önemli yollardan biri, kuşkusuz tedarikçileriyle aralarındaki sözleşmeler olacaktır. Bu bağlamda, ESG kriterleri ile paralellik gösteren yükümlülüklerle uyumun teminatı, aralarında kurulacak sözleşmelere, konuya ilişkin eklenecek hükümler olacaktır.

Alman Tedarik Zinciri Yasası'nın dolaylı olarak Türk şirketlerine dokunacak olması nedeniyle, Türk hukukuna da etkisi olacağını düşünüyoruz. Temelde çevrenin ve iklimin korunması amacını taşıyan hukuki düzenlemelerin geliştirilmesi, kurumsal sürdürülebilirlik anlayışının gelişmesi, ülkemizin 2053 net sıfır emisyon hedefini açıklaması (Türkonfed, 2022), uluslararası düzenlemeler kapsamındaki yükümlülükler, ESG trendinin yaygınlaşması gibi birçok farklı etmen nedeniyle, iklime ve çevreye önemli etkileri olan şirketlerin sadece kendilerinin değil, aynı zamanda kendi tedarik ve değer zincirinin de faaliyetlerinin sorumluluğunu üstlenmesi, Türk şirketler için de getirilebilecek bir yükümlülüktür. Dolayısıyla, kanımızca, ileride bu yönde bir düzenleme Türk hukuku için de hazırlandığında, Alman Tedarik Zinciri Yasası kanun koyucular için bir rehber niteliğinde olacaktır.

2.1.5. İklim Krizi ile ilgili Düzenlemelerin Özel Hukuk Sözleşmelerine Etkisi

Uluslararası ve ulusal düzenlemeler ve sözleşmelerle getirilen yükümlülükler ile ticari hayatta önemi artan ESG kriterlerinin ve kurumsal sürdürülebilirlik anlayışının bir sonucu olarak, iklim krizi ile mücadelenin, artık bir lüksten öte, bir ihtiyaç olarak

tanımlanabileceğini söylemek mümkündür (Yorulmaz, 2022). Şirketlerden beklenen, sadece kendisinin değil, değer zincirindeki tüm paydaşlarının da bu yükümlülüklerle uygun ve doğru birer kurumsal vatandaş¹³ olarak hareket etmesidir. Keza ekosistemin korunması, topyekün mücadele ve katkının gerektiği bir seferberlik sürecidir. Bu nedenledir ki, ortaklıklar, paydaşlarının iklim ve çevre bilinciyle hareket etmesi için gerekli özeni göstermeli, bilinçlendirmeli, gerekirse kontrol etmeli ve denetlemelidir. Bunun en etkili yöntemlerinden biri, taraflar arasındaki sözleşmelere, bahse konu kapsamda eklenecek hükümlerle belirli yükümlülükleri belirlemek olacaktır.

Tarafları bağlayıcı şekilde oluşturulan özel hukuk sözleşmelerine, farklı şekillerde ve amaçlarla, ESG ve iklim krizi ile mücadele kapsamında hükümler eklenebilir. Bu sayede taraflar, konu ile ilgili beklentileri hakkında karşı tarafı bilgilendirebilir, karşı tarafa beklentilerini bildirebilir, aksi halde, sahip olduğu sözleşmesel hakları belirleyebilir (Smedt vd., 2023). Taraflar bu sayede, karşılıklı beklenti ve yükümlülüklerini sözleşme çatısı altında bağlayıcı olarak tespit etmiş olacaktır. Tarafların sözleşmelere eklenecek iklim hükümlerinde farklı menfaatleri söz konusu olabilir. Kuşkusuz, bunların başında, iklim kriziyle mücadele ve çevrenin korunmasına katkı sağlama hedefi yer almaktadır. Ancak, bu temel hedefin yanında, şirketlerin seçkin imaj/itibar/prestijini koruma menfaati, herhangi bir kanuni düzenleme kapsamında idari para cezasına maruz kalmama menfaati, tüketicinin yanıltılmasından dolayı sorumluluğuna gidilmemesine ilişkin menfaat gibi farklı menfaatler de söz konusu olabilecektir. Bu menfaatlerini korumak adına, şirketler, taraf

¹³ Çalışmamızda kullanılan *kurumsal vatandaş* kavramı; kurumların ve/veya şirketlerin, kendilerini adeta birer birey olarak görerek, çevreye, iklime, topluma karşı sahip oldukları sorumlulukların farkında olarak ve bunun bilinciyle hareket etmesi anlamında kullanılmaktadır.

olduğu sözleşmelere çeşitli hükümler ekleyebilir. Dolayısıyla, içeriğinde iklimin korunması amacını taşıyan hükümler barındıran, *yeşil sözleşme* olarak nitelendirilebilecek sözleşmeler, ileride sıklıkla karşımıza çıkacaktır.

3. ÖZEL HUKUK SÖZLEŞMELERİNE EKLENECEK İKLİM HÜKÜMLERİ

3.1. İklim Hükümleri Bakımından Sözleşme Özgürlüğü ve Sınırları

Borç, bir kimseyi bir edimi yerine getirme, bir şeyi verme, yapma ya da yapmama yükümlülüğü yükleyen hukuki bir bağıdır. Bu anlamda sözleşme, tarafların karşılıklı ve aynı zamanda birbirleriyle uyumlu irade beyanlarından meydana gelen ve belirli bir hukuki sonuç doğurma amacını taşıyan hukuki bir işlem çeşididir (Nomer, 2020, s. 35). Bir sözleşmenin kurularak hukuki sonuçlarını doğurabilmesi için, sözleşmenin taraflarının birbirine uygun ve karşılıklı irade açıklamaları aranır (Eren, 2022, s. 266). TBK m.1’de de, sözleşmenin, kural olarak, tarafların iradelerinin karşılıklı ve aynı zamanda birbirine uyumlu olarak ilanı ile kurulacağı düzenlenmiştir. Buna göre, ayrıca, Kanun’a uygun öneri ve kabulün birleşmesi ve sözleşmenin geçerliliği için aranan diğer şartların tamamlanması, sözleşmenin kurulması için kural olarak yeterli¹⁴ olacaktır. Bir sözleşmenin hükümlerini

¹⁴ Kimi özel hallerde, sözleşmenin kurulması için özel şartlar aranır. Örneğin 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun’un m. 48/2 hükmü ile tüketicinin, mesafeli sözleşmeyi ya da buna karşılık gelen herhangi bir teklifi kabul etmeden önce ayrıntıları yönetmelikte belirlenen hususlarda ve siparişi onaylandığı

doğurması için, tüm unsurlarının tamamlanmış olması ve bununla birlikte, geçerlilik koşullarının da sağlanıyor olması aranır (Nomer, 2020, s. 64). Bir sözleşmenin geçerlilik koşulları; tarafların fiil ehliyetine sahip olması, sözleşmenin konusunun hukuka ve ahlaka aykırılık teşkil etmemesi ya da imkansız olmaması, sözleşmenin muvazaalı olmaması, varsa kanunun düzenlediği geçerlilik şartını taşıması, gabin halinin bulunmaması, yanıltma, aldatma, korku nedeniyle irade beyanının sakatlanmaması olarak sayılabilir.

Tek taraflı hukuki işlemlerde, asli unsur işlemi yapan kişinin irade beyanından ibaretken, sözleşmede, iki tarafın karşılıklı ve birbirlerine uyumlu irade beyanı sözleşmenin asli unsurudur (Eren, 2022, s. 266). Borçlar Kanunu, esas itibariyle iki tarafı olan sözleşmeleri göz önünde bulundurmaktadır. Ancak, bir sözleşmenin ikiden fazla tarafı bulunabilir (Nomer, 2020, s. 38).

Karşılıklı ve birbirine uygun rıza beyanlarından zaman itibariyle ilki *öneri*, ikincisi ise *kabul* beyanıdır (Nomer, 2020, s. 35). *Öneri*, sözleşmeyi oluşturmak adına bir kimsenin teklifini içeren ve diğer tarafta bulunan kimseye yönlendirilen tek taraflı bir irade beyanıdır. Bir diğer ifadeyle, öneri, bir sözleşmenin yapılması adına aranan irade beyanlarından ilk önce yapılanıdır (Oğuzman ve Öz, 2015, s.50). Genel bir ifadeyle, öneriyi sözleşme kurma çağrısı olarak da tanımlayabiliriz (Kayhan ve Ünlütepe, 2018, s. 94). Öneride bulunan kişi, önerisi ile bir süre bağlanmakta ve muhataba kabul beyanı ile sözleşmenin kurulması konusunda yetki vermektedir. Öneri, kural olarak, şekle tabi değildir. Ne var ki, bir irade açıklamasının öneri niteliğine sahip olduğunun kabulü için, karşı tarafın kabulü ile sözleşmenin kurulmasını arzu ettiğini açıklaması gerekir. Keza irade beyanında bulunan, sadece karşı tarafı müzakereye davet etmek amacını taşıyorsa, bu irade beyanı öneri değil,

takdirde ödeme yükümlülüğü altına gireceği konusunda açık ve anlaşılır şekilde satıcı veya sağlayıcı tarafından bilgilendirilmesi gerektiği düzenlenmiştir.

öneriye davet olacaktır (Oğuzman ve Öz, 2015, s. 56; Eren, 2022, s. 288). Örneğin, bir mağazaya girerek not defteri var mı, sorusunu soran kişi, öneride bulunmuş olmaz; çünkü karşı tarafın kabulü ile sözleşmenin kurulmasını amaçlamamaktadır.

Önerinin bağlayıcılığı belirli bir süre ile sınırlı olup, o süre içinde muhataptan gelecek kabul beyanı ile sözleşme kurulur (Nomer, 2020, s. 51). TBK m.3 hükmü ile açıklandığı üzere, kabulün, bahse konu süre içinde kendisine ulaşmadığı durumlarda; öneren taraf, önerisiyle bağlı olmaktan kurtulacaktır. Önerinin bağlayıcılığı hususu, TBK m. 3, 4 ve 5 hükümleri ile, önerenin ne zamana kadar önerisiyle bağlı kalacağını, önerinin süreli ve süresiz olması bakımından açıkça ortaya konmuştur.

Öneren, önerisiyle bağlı olmadığını açıkça belirtmiş olabilir. TBK m.8/1 hükmü gereği, önerisi ile bağlı olmama hakkının saklı tutulduğu hususunun, öneren tarafından açık bir şekilde açıklandığı veya işin özünden ya da somut olayın gereğinden bağlanma niyetinin bulunmadığının anlaşıldığı durumlarda, önerenin önerisi kendisini bağlamaz ve bu durumda, söz konusu irade beyanı öneriye davet olarak kabul edilebilecektir (Nomer, 2020, s. 51-52).

Öneri, çoğunlukla belirli bir kişiye karşı yapılsa da, önceden belli olmayan bir kişiye, bir diğer ifadeyle herkese karşı da yapılması mümkündür (Kayıhan ve Ünlütepe, 2018, s. 97). TBK m. 8/2 hükmü gereği, fiyatını gösterecek şekilde bir malın sergileniyor olması ya da tarife ya da fiyat listesi gibi belgelerin bir kimseye iletilmesi, aksi yoruma gerek kalmayacak şekilde açık ve kolay bir şekilde anlaşılmadıkça, *öneri olarak kabul edilir*.

Kabul, kişinin kendisine yapılan öneriye karşı, sözleşmeyi öneriye uygun olarak meydana getirme arzunu taşıyan, önerene yöneltilmesi ve varması gerekli tek taraflı bir

irade beyanıdır (Oğuzman ve Öz, 2015, s. 64). Kabul ile sözleşme kurulacağı için, kabulün yenilik doğuran bir hukuki işlem olduğu kabul edilir (Oğuzman ve Öz, 2015, s. 68). Kabul beyanının içeriğinin öneriye uygun olması aranır. Aksi halde, somut olay özelinde bu durum, önerinin reddi ya da yeni bir öneri olarak kabul edilebilecektir (Eren, 2022, s. 296). Kabul beyanının açıklanması açık bir şekilde ya da örtülü (zımni) olarak gerçekleştirilebilir. Kabul beyanının açık olduğu durumlarda kabul, tereddüde düşürmeyecek ve yoruma yer vermeyecek şekilde yapılırken; örtülü kabul beyanında, kabul iradesini gösteren aktif ya da pasif bir fiil ya da davranış veya susma söz konusudur (Eren, 2022, s. 297). Keza TBK m. 6 hükmü ile örtülü kabul kavramı düzenlenmiştir. Kanun'da, önerenin, kanun veya işin niteliği veya durumun gereği açık bir kabulü beklemek zorunda olmadığı durumlarda, önerinin makul bir süre içinde reddedilmediği takdirde, sözleşmenin kurulmuş sayılacağı düzenlenmektedir. Ancak, susma, prensipte kabul olarak yorumlanmaz. Kanun'a göre ısmarlanmamış olan bir şeyin gönderilmesi öneri sayılmayacak ve bu şeyi alan kimsenin, aldığı geri gönderme ya da saklama yükümlülüğü olmayacaktır. Dolayısıyla, TBK m. 7 uyarınca, ısmarlanmamış bir şeyi alan kişinin susması kabul sayılmamaktadır.

Öneri ve kabul beyanının kimi hallerde geri alınması mümkündür. TBK m. 10 ile öneri ve kabulün nasıl geri alınacağı düzenlenmiştir. İlgili hüküm uyarınca, geri alma beyanı, diğer tarafa öneriden önce ya da öneriyle aynı anda ulaşır veya daha sonra ulaşmış olsa bile, öneriden önce diğer tarafça öğrenilirse, bahse konu öneri yapılmamış sayılacaktır. Buna göre, önerinin muhatabın hakimiyet alanına girmesi, geri alınmasına engel teşkil edecektir (Taşkın, 2020, s. 65). Dolayısıyla, önerinin geri alındığına dair beyan, muhataba,

öneri beyanından önce ya da en geç öneriyle birlikte erişirse, öneri yapılmamış sayılır (Kayıhan ve Ünlütepe, 2018, s. 102). Bir diğer ihtimal ise, önerinin, geri çekme beyanından sonra ulaşmasına rağmen muhatabın öneriden önce geri çekme beyanını öğrenmesi halidir. Bu iki kural, kabulün geri alınmasında da uygulanır.

Borçlar Kanunu'nun 26. maddesi uyarınca, taraflar, aralarında kuracakları bir sözleşmenin içeriğini, kanunda belirlenen sınırlar içinde kalmak koşuluyla özgür iradeleriyle belirleyebilir. Ancak, kanun koyucunun maddede belirtmiş olduğu üzere, bu sözleşme özgürlüğünün belirli sınırları vardır. Kanun'un "Kesin Hükümsüzlük" başlıklı 27. maddesinde, Kanunun emredici hükümlerine, ahlaka, kamu düzenine, kişilik haklarına aykırı veya konusu imkansız olan sözleşmelerin kesin olarak hükümsüz olduğu düzenlenmiştir. Emredici hukuk kuralları, kişiler tarafından aksinin kararlaştırılmasının caiz olmadığı hukuk kuralları olarak tanımlanmaktadır (Oğuzman ve Öz, 2015, s. 82). Hangi hükümlerin emredici hukuk kuralı olduğunun nasıl tespit edileceğine ilişkin bir düzenleme Kanunda yer almadığı için, doktrindeki görüşlere göre, öncelikle düzenlemenin lafzına bakılması, lafzından anlaşılmıyorsa, ilgili maddenin kamu düzenine, genel ahlak kurallarına, kişilik haklarına ilişkin olup olmadığı veyahut ekonomik ya da sosyal bakımdan güçsüz olan kimseyi koruyup korumadığına bakılması gerekmektedir (Doğan, 2021, s. 155-156). Örneğin, TBK m. 42/2 hükmünde, temsil olunan kimsenin, bu hakkından önceden feragat etme hakkının olmadığı belirtilerek tarafların, bu maddenin aksine, sözleşmede, bu haktan feragat edildiğine ilişkin bir madde ekleyemeyeceği düzenlenmiştir. Yine TBK m.100 fıkra 1 hükmü, borçlunun kısmen ödeme hakkından bahsetmektedir. Buna göre, borçlunun yaptığı kısmi ödemeyi, faiz ya da giderleri ödemedi

gecikmemiş olması şartıyla, ana borçtan düşme hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir ve taraflar bunun aksini kararlaştıramayacaktır. Maddenin emredici hukuk kuralığı niteliğini haiz olduğu “*aksine anlaşma yapılamaz*” cümlesiyle açıkça anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, kanun koyucu tarafından yasaklanan bir hukuki sonuca ulaşmak adına, emredici hukuk kuralını dolanarak aynı yasaklı sonucun, başka bir şekilde elde edilmesine sebep olan bir sözleşme kurulması kanuna karşı hile sonucunu doğuracaktır (Ercoşkun, 2016, s. 398-399). Avukatlıktan menedilen bir kimsenin, bir başkasının alacağını takip etmek için bahse konu bu alacağı devralması bu durumun tipik örneklerindendir (Tekinay vd, 1993, s. 398-399).

Sözleşmenin içeriğindeki bir maddenin herhangi bir kanunda yer alan emredici hukuk kuralı ile düzenlenen sınırların dışına taşması, emredici hukuk kurallarına aykırı bir sözleşme oluşması anlamına gelmektedir (Doğan, 2021, s. 250). Bu kapsamda, özel hukuk sözleşmelerine eklenecek iklim hükümlerinin kanunun emredici hükümlerine aykırılık teşkil etmemesi gerekmekte ve oluşturulacak hükümler bu kural göz önüne alarak hazırlanmalıdır. Örneğin, İş Kanunu m. 53/2 ile, yıllık ücretli izin hakkından vazgeçilemeyeceği düzenlenmiştir. Dolayısıyla işveren, işçiyle yapacağı iş sözleşmesine, işçiye iklim krizi ile mücadele ve çevrenin korunması amacıyla birtakım yükümlülükler yükler ve aksi halde işçinin yıllık ücretli izin hakkını kullanamayacağını belirtirse, bu hüküm, kanunun emredici hükümlerine aykırılık teşkil edecek ve TBK m. 27/2 gereği madde, kesin hükümsüz olacaktır.

3.2. İklim Hükümlerinin İklim Krizi ile Mücadeleye Etkisi

Birinci bölümde iklim kriziyle mücadele kapsamında devletlerarası alanda imzalanan protokol ve sözleşmeler; ikinci bölümde ise, iklim sorunu ve bununla birlikte sosyal ve yönetim kavramları çerçevesinde şekillenen ESG hükümleri ve bunların sürdürülebilirlik bakış açısı kapsamında işletmelere etkileri incelenmiştir. İklim ile mücadele sadece devletlerin değil, sürecin tüm paydaşlarının ortak katkısıyla sürdürülmesi gereken, sadece mevcut durumu düzeltmekten ziyade ileriye yönelik iyileştirmelerin planlanması gereken uzun vadeli bir süreçtir. Ancak ne yazık ki, bu süreç, çoğunlukla sosyal sorumluluk çerçevesinde değerlendirilmekte ve ihtiyari önlemler alınmaktadır. İklim krizinin geldiği nokta göz önüne alındığında, hukuk kurallarının etkin gücünden faydalanarak, sözleşmeler vasıtasıyla özel hukuk ilişkilerinde birtakım kuralların belirlenmesi, ekosistemin korunması sürecini tüm paydaşlar için bir “sosyal sorumluluk projesi”nden ziyade, yaptırımı olan sözleşmesel bir zorunluluk haline getirilmesi gerekecektir.

Günümüzde, BMİDÇS, Paris İklim Anlaşması gibi gönüllülük esasına dayanan ve yaptırımı olmayan devletlerarası sözleşmeler yerine, Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı, Alman Tedarik Zinciri Yasası gibi yaptırımlar yer alan hukuki düzenlemelerin oluşturulmaya başlandığını görmekteyiz. Aralarında sözleşmesel ilişki olan tüm paydaşların, bu kapsamda, aralarındaki sözleşmelere birtakım hükümler eklemesi, iklim krizi ile çok daha aktif bir şekilde mücadelede edilmesi sonucunu doğuracaktır. Nasıl ki devletlerarası sözleşmelerdeki yaptırımlar devletleri bu kapsamdaki yükümlülüklere uymaya yönlendiriyorsa, ortaklıklar arası sözleşmeler için de bu durum geçerli olacaktır. Üretim, ithalat yapan ya da hizmet sunan işletmelerin, dünyamızın korunması adına kendi

iş süreçlerini tekrar dizayn etmesinin sağlanması, iklim ile mücadeleye doğrudan katkı yaratacaktır. Keza bu, sadece devletlerin veya tek başına bireylerin çabasıyla yürütülecek bir süreç değil, ortaklıklar ve değer zincirleri dahil tüm paydaşların aktif rol oynaması ve iş birliği içinde hareket etmesi gereken bir seferberlik halidir.

Dolayısıyla, sözleşmelere, başta çevrenin korunması olmak üzere, ESG kapsamında hükümler ekleyerek birtakım kural, yaptırımların belirlenmesi ve yeşil bir sözleşme kurulması, sürdürülebilir iş ilişkilerinin kurulması adına bir gerekliliktir. Çalışmamızın devamında, iklim hükümlerinin sözleşmesel ilişkilerde nasıl kullanılabileceği ve nasıl yeşil sözleşme oluşturulabileceği incelenecektir.

3.3. Sözleşme Müzakere Dönemi

Sözleşme öncesi müzakere dönemi, tarafların arasında kuracağı sözleşmesel ilişkinin adeta bir ön hazırlığıdır. Sözleşmenin hemen kurulmadığı ve öncesinde sözleşme koşullarının ve genel yapısının incelendiği, sözleşme kurulana kadar geçen süre için bazı yükümlülüklerin belirlendiği hem ekonomik, hem de sosyal boyutları olan bu dönem *sözleşme müzakere dönemi* olarak adlandırılabilir (Işıntan, 2009, s. 1). Taraflar, farklı sebeplere dayanarak müzakere döneminde kendini korumak adına bazı konular üzerinde uzlaşmak isteyebilir. Örneğin, uzun sözleşme müzakerelerinde paylaşılacak ticari sır niteliğinde olan bilgiler korunmak istenebilir.

İleride açıklanacağı üzere (Bknz. s. 57), sözleşme müzakere döneminde tarafların birbirlerine verdiği zararın tazmini için culpa in contrahendo sorumluluğuna gidilebilir. Sorumluluğu doğuran, haksız fiil veyahut sebepsiz zenginleşme gibi hukuki nedenlerin

kimi hallerde yeterli kalmaması nedeniyle doktrin, bu gereksinim uyarınca culpa in contrahendo kurumunu oluşturmuştur (Arıkan, 2009, s. 70).

3.3.1. Niyet mektubu

Sözleşme müzakere döneminde kullanılan müesseselerden biri niyet mektubudur. İngilizce karşılığı *letter of intent* olan niyet mektubuna, genellikle, hukuki ilişki kurulmadan önceki dönem olan sözleşme müzakere döneminin uzun sürmesi nedeniyle ihtiyaç duyulur. Öğretide tartışmalı olsa da genel olarak niyet mektubu; gönderen olarak nitelendirilen bir tarafın, muhatap olarak nitelendirilen diğer tarafa, ileride kurulması planlanan hukuki ilişkinin ana çerçevesini çizen, yazılı olsa dahi bağlayıcı olmayan bir irade açıklaması, adeta tarafların sözleşme kurma amacıyla birbirlerine attığı ilk adım olarak tanımlanabilir (Dinar, 2008, s. 5).

Niyet mektubu kanunda düzenlenmeyen bir kurum olması yönüyle amaç ve içerik, kanunda öngörülen sınırlar içinde, taraf iradelerine göre serbestçe şekillenecektir (Taşkın, 2020, s. 110). Hukuki ilişkinin kurulmasına ilişkin niyetin belli edilmesi, kurulmak istenen sözleşmesel ilişkinin kapsamının belirlenmesi, müzakere sürecinin şartlarının tespit edilerek çerçevesinin çizilmesi ya da asıl sözleşmede yer alacak konuların nasıl yapılacağının düzenlenmesi için niyet mektubuna başvurulabilir (Dinar, 2008, s. 8; Oral, 2016, s. 151). Örneğin, sözleşme müzakere döneminde tarafların üçüncü kişilerle sözleşme müzakereleri yürütemeyeceğine ilişkin münhasırlık kayıtlarına, paylaşılan ticari sır niteliğini haiz bilgilerin gizli tutulacağına, sözleşme müzakere döneminin çerçevesine (süresi, masraflardan sorumluluk gibi) ilişkin kayıtlar niyet mektubunun içeriğini

oluşturabilir (Taşkın, 2020, s. 113). Başka bir ifade ile, taraflar, sözleşmenin her aşaması hakkında niyetlerini, niyet mektubu aracılığıyla bildirebilir (Dinar, 2008, s. 8).

Kural olarak, niyet mektupları bağlayıcı olmasa da, taraf iradelerinden niyet mektubunun ya da bazı kapsamlarının bağlayıcı olduğu hususunun açıkça anlaşıldığı durumlarda, bu kuralın istisnası söz konusu olacaktır (Dinar, 2008, s. 63-64).

Taraflar, sözleşme kurulmadan önceki müzakere döneminde iklim krizi ile mücadele ve ESG kriterlerinin sağlanması kapsamındaki niyetleri ve dikkat edilecek noktalar üzerinde uzlaşabilir. Bu sayede, ileride kurulması muhtemel bir sözleşmede de aynı hususların sözleşmenin bir parçası olacağı öngörülebilir. Bununla birlikte, taraflar, müzakere sürecinin de iklim ve çevre dostu bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik bir çerçeve çizebilir. Örneğin, sözleşme görüşmeleri sırasında tarafların iklim krizinin bilinciyle hareket edeceği, bu kapsamda her bir tarafın halihazırda attığı adımların neler olduğu ve tarafların ESG kriterlerine ne derece önem verdiği hakkında detaylı bilginin paylaşılacağı, ileride kurulacak olası bir sözleşmede de bu kapsamda hükümlere yer verileceği hususları niyet mektubunda yer alabilir.

3.3.1.1. *Culpa In Contrahendo Sorumluluğu.*

Niyet mektubu aracılığıyla tarafların bildirdiği ve bağlayıcılığı taraf iradelerinden anlaşılan hükümlere aykırı davranılması halinde *culpa in contrahendo* sorumluluğundan söz edilip edilemeyeceği tartışılabilir. *Culpa in contrahendo*, sözleşmenin kurulmasından önce taraflarca gerçekleştirilen sözleşmenin müzakere edildiği dönemde, taraflardan birinin ya da yardımcılarının, diğer tarafa veya onun koruması altında bulunan kimselere, dürüstlük kuralına göre kurulan sözleşme benzeri bir güven ilişkisine aykırı davranması

sonucu ortaya çıkan zarardan sorumluluk olarak tanımlanmaktadır (Eren, 2022, 1275). Taraflardan biri, niyet mektubunda, dürüstlük kuralına aykırı olarak, açıklaması gereken konuları açıklamaktan imtina ederse veya hatalı bilgilendirme yaparsa, göstermesi beklenen dikkati göstermekten kaçınırsa, sözleşme yapmaya razı etmek amacıyla aldatır veya yanıltırsa ve bu nedenle diğer taraf zarara uğrarsa, karşı taraf uğradığı zararı culpa in contrahendo sorumluluğu kapsamında talep edebilecektir (Oğuzman ve Öz, 2015, s. 472).

Örneğin, iki tacirin bir sözleşme kuracağını ve aralarındaki niyet mektubunun gereği olarak, müzakere döneminde bir tarafın, diğer taraftan ESG değerlendirmeleri hakkında bilgi talep ettiğini düşünelim. Bilgi veren firma, gerçeğe aykırı şekilde ve kusurlu olarak, ESG kriterlerine uyumlu olarak ILO standartlarına uyduğunu ve çocuk işçi çalıştırmadığını beyan eder ve müzakere sürecinde firmaya, çocuk işçi çalıştırması nedeniyle dava açılır. Bilgi talep eden firmanın, çocuk işçi çalıştıran bir firma ile sözleşme sürecinde olması kamuoyunda duyulur ve bu nedenle zarara uğrar. Bu örnekte uğranılan zarar, culpa in contrahendo sorumluluğu kapsamında talep edilebilecektir.

3.3.2. Önsözleşmeler

Türk Borçlar Kanunu'nun 29. Maddesi, ön sözleşmeyi doğrudan tanımlamamış; ancak bir sözleşmenin ileride kurulmasına yönelik oluşturulan sözleşmelerin geçerli olacağına değinmiştir. Önsözleşmenin konusu her zaman borçlandırıci işlemdir (Işıntan, 2009, s. 102). Tasarruf işlemi yapmayı vaat etmek, önsözleşme olarak değil, asıl borç sözleşmesinin kendisi olarak kabul edilecektir (Nomer, 2020, s. 56). İleride yapılması taahhüt edilen bir sözleşmenin yapılması için hukuki engelin olduğu durumlarda, örneğin

henüz dağıtılmamış bir pay satılmak isteniyor ve ancak tapuda işlem yapılması mümkün olamıyorsa, önsözleşme ile satımın yapılacağı taahhüt edilebilir (Hatemi ve Gökyayla, 2011, s. 54). Önsözleşme, borç ilişkisi doğuran, tarafları hukukten bağlayıcı, gerçek anlamda bir sözleşmedir. Önsözleşme ile taahhüt ettiği, taraflar arasında kurulacak asıl sözleşmeyi yapmaktan imtina eden tarafa karşı, lehine şekilde taahhütte bulunan kişi, sözleşmeyi yapmaya zorlamak için dava açabilir (Oğuzman ve Öz, 2015, s. 192). Ayrıca önsözleşme, hakim görüşüne göre, asıl sözleşmenin esaslı unsurların içermelidir ve taşınmaz satış vaadi istisna olmak üzere, Borçlar Kanunu'nun 29. maddesinin ikinci fıkrası gereği, kural olarak asıl sözleşmenin tabi olduğu şekil şartına tabidir (Nomer, 2020, s. 57).

Kanuna uygun bir şekilde oluşturulacak önsözleşmeye, asıl sözleşmede tarafların ileride oluşturacağı sözleşmede de geçerli olacak şekilde iklim krizi ile mücadele ve ESG kriterlerinin karşılanması kapsamında hükümler eklenebilir. Niyet mektubunun aksine, özsözleşme, hukukten bağlayıcı bir sözleşme olduğu için iklimin korunması amacını taşıyan bu sözleşme hükümleri de taraflar için bağlayıcı olacaktır.

3.4. Özel Hukuk Sözleşmelerine Eklenebilecek İklim Hükümleri

3.4.1. Genel olarak

Sözleşmenin konusu, kapsamı, süresi, tarafların ekonomik ve sosyal gücü fark etmeksizin, özellikle sürekli borç doğuran sözleşmeler başta olmak üzere, sözleşmelere iklim hükmünün eklenmesi mümkündür. Bu kapsamda öncelikle taraflar arasındaki ilişkinin, sözleşmenin konusunun ve tarafların birbirine karşı yükümlülüklerinin

belirlenmesi ve buna uygun olarak, ceza koşulu, fesih/dönme hakkı, denetim maddesi gibi iklim hükümlerinin oluşturulması gerekecektir.

3.4.2. Ceza Koşulu

Asıl borcun hiç yerine getirilmediği ya da yerine getirilmesine rağmen gereği gibi ifa edilmediği durumlara karşı, borçlu tarafından, alacaklı tarafa ifa etmeyi öncesinde taahhüt ettiği edime, ceza koşulu denmektedir. Cezaya ilişkin anlaşmanın asıl borcun kaynağı olan sözleşmede yer alması zorunlu değildir; taraflar sonradan, asıl sözleşmenin geçerlilik şartına uygun olarak yan anlaşma olarak da belirleyebilirler (Nomer, 2020, s. 502). Alacaklının ifayı talep edebilmesi için borçluya karşı kullanabileceği bir baskı vasıtası olarak nitelendirilen ceza koşulu, fer'i borç niteliğini haizdir (Tekinay vd., 1993, s. 342).

6098 sayılı Kanun'un 179. Maddesinde düzenlenen *ceza koşulu* öğretide üçe ayrılarak incelenir (Hatemi ve Gökyayla, 2011, s. 355 vd). Bunlar sırasıyla aşağıdaki gibidir.

3.4.2.1. Seçimlik ceza koşulu.

TBK m. 179/1 uyarınca, bir sözleşmenin hiç veya gereğine uygun bir şekilde ifa edilememesi halleri için bir ceza bedeli belirlendiyse, aksine bir anlaşmanın söz konusu olmadığı hallerde, alacaklı ya borcun ya da cezasının ifasını talep edebilecektir. Bu durumda alacaklı, seçimlik bir yetkiye sahip olup, şartın gerçekleşmesiyle ya asıl edimin ifasını talep eder ya da asıl edimin ifasından vazgeçer ve ceza koşulu olarak belirlenen bedelin ödenmesini borçludan talep eder (Eren, 2022, s. 1341).

3.4.2.2. İfa ile birlikte istenebilecek ceza koşulu.

Bazı hallerde alacaklı belirlenen ceza koşulu tutarını ifayla birlikte talep edebilecektir. TBK m. 179/2 uyarınca, borcun özellikle belirlenen bir zamanda ya da belirli bir yerde ifa edilmemesi durumu için kararlaştırılan ceza koşulunda, alacaklı, asıl borcun yanında cezanın da ifa edilmesini talep edebilir. Bu durumda alacakların yığılması söz konusu olacaktır (Eren, 2022, s. 1342). Alacaklı, bu hakkından açık bir şekilde feragat etmiş ya da kendisine yapılan ifayı herhangi bir çekince koymaksızın kabul etmiş ise, bu ceza koşulu ile ifayı birlikte talep edemez (Nomer, 2020, s. 511).

Alacaklı, çekince, bir diğer ifadeyle ihtirazı kayıt, koymadan ifayı kabul ederse, işbu hüküm gereği ceza koşulunu talep edemeyecektir. Bu durumda alacaklının ifayı kabul etmeden önce veya en geç ifa sırasında ceza koşulu talep etmesi ya da ceza koşulu talep hakkının saklı olduğunu beyan etmesi gerekir (Oğuzman ve Öz, 2016, s. 541; Tekinay vd., 1993, s. 350).

3.4.2.3. Dönme cezası (İfayı engelleyen ceza koşulu).

TBK m.179/3, dönme cezası, bir diğer ifadeyle ifayı engelleyen ceza koşulu, düzenlenmiştir. Bu durumda borçlu, belirlenen cezayı ifa ederek sözleşmeden dönme ya da sözleşmeyi feshetme yetkisine sahip olduğunu ispat edebilir. Bu yönüyle dönme cezasının gerçek anlamda bir ceza koşulu olmadığı söylenir; keza burada, ceza bedelini ödemek ve sözleşmeden dönmek ya da feshetmek suretiyle borçlunun durumu kolaylaştırılmaktadır (Hatemi ve Gökyayla, 2011, s. 357). Dönme cezasını cayma parasından ayıran nokta ise, belirlenen

bedelin ödenmesiyle sözleşmeden kurtulma hakkının, cayma parasının aksine) sadece borçluya tanınmış olmasıdır (*cayma parasında bu imkan her iki taraf için de geçerlidir*) (Hatemi ve Gökyayla, 2011, s. 357).

Sözleşmelerde sıklıkla ceza koşuluna ilişkin hükümler görmektediriz. Taraflar, sözleşmede anlaştıkları hükümlerin ve borcun ifasının teminatı olarak ve aksi halde doğacak zararı önceden belirlemek adına ceza koşulları belirlemektedir.

Tarafların arasındaki ilişkiye uygun olarak iklim krizi ile mücadele ve ESG kriterlerinin sağlanması adına eklenecek hükümler bu kapsamda belirlenecek ceza koşulu maddesiyle güvence altına alınabilir. Böylelikle, bu kapsamda eklenecek hükme uyum, taraflar için çok daha teşvik edici bir hale gelecektir. Ceza koşulu, yapmama borcunun ihlali halinde doğacak zararın miktarının belirlenmesinin güç olduğu durumlar için de kararlaştırılabilir. Ayrıca, ihlal edilmesi halinde uğranılacak bir itibar kaybı söz konusu ise, burada kararlaştırılan ceza koşulu maddi ve manevi zararın tazminine yönelik olacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde bahsedildiği üzere, AB Yeşil Mutabakatı gereği, AB ülkeleri, karbon emisyonlarını 2030 yılına kadar %55 azalması, 2050 yılına kadar ise karbon nötr olmayı hedeflemektedir. Ülkemiz de, *2053 net sıfır emisyon hedefini* açıklamıştır. Bu kapsamda, Koç Holding gibi Türkiye’de birçok şirket, karbon nötr hedefine ulaşmak için belirledikleri uyum programlarını açıklamaya başlamıştır (Koç Holding, 2021). Bu kapsamda, sözleşmesel ilişki boyunca ve özellikle borcun ifası sürecinde, sözleşmenin diğer tarafınca hazırlanan çevresel uyum programına ya da Ticaret Bakanlığı’nın yayımladığı Yeşil Mutabakat Eylem Planı’na uygun hareket edileceği ve aksi halde belirli bir bedelde ceza koşulu ödeneceği kararlaştırılabilir. Bunun yanında, örneğin, iki tacir arasında imzalanan bir sözleşmede, diğer tarafın üretim tesislerinde belirli bir

oranda yenilenebilir enerji kullanılıyor olması gibi birçok faaliyete uyum zorunlu tutulabilir ve bunun aksi için belirlenecek ceza koşulu sözleşmeye eklenebilir.

Örnek Madde 1 – “Ceza Koşulu”

Konu: *Hakim şirketi Almanya’da mukim Türk otomotiv şirketi (A), Türkiye distribütörü olan Türk Şirketi (B) ile aralarında yetkili satıcılık/distribütörlük sözleşmesi imzalamaktadır. (A), bir Alman şirketinin yavru şirketi konumunda olması ve hisselerinin çoğunun Alman şirket üzerinde olması nedeniyle, Alman Tedarik Zinciri Yasası kapsamında uyması gereken yükümlülükler bulunmaktadır. (B), sözleşmeye ekleyeceği ceza koşulu ile, idari yaptırıma maruz kalmama menfaatini korumak f ve aksi halde itibar kaybı nedeniyle uğrayacağı zararı tazmin etmek istemektedir.*

Madde 1 – Ceza koşulu

1.1. Taraf (B)’nin, Alman Tedarik Zinciri Yasası kapsamında öngörülen yükümlülüklere uymadığı ve/veya Taraf (A)’nın yürüteceği risk analizleri kapsamında kendisine yöneltilecek talepleri süresi içinde herhangi bir hukuki gerekçe olmaksızın karşılamadığı durumlarda Taraf (B), Taraf (A)’ya ____ Türk lirası tutarında ceza ödemesi yapmakla yükümlüdür.

3.4.3. Sözleşmenin Sona Erme Nedeni

Türk hukukunun temel ilkelerinden biri, sözleşme serbestisi ilkesidir. TBK m. 26 hükmüne göre, taraflar, aralarında akdedecekleri sözleşmenin içeriğini, kanunda öngörülen sınırlara bağlı kalmak kaydıyla özgürce belirleyebilecektir (Oğuzman ve Öz, 2015, s. 23).

Böylece taraflar, aralarında istediği zaman, kanunun emredici hükümleri kapsamında, birlikte belirleyecekleri şartlarla sözleşme kurabilir.

Kanunla belirlenen bu ilke karşısında ise, sözleşme taraflarından, verdikleri söze uygun davranarak yüklendikleri borcu yerine getirmeleri beklenmektedir (Daver, 2018, s. 73). Bu kapsamda, Roma Hukukundan günümüze gelen ahde vefa ilkesi (pacta sunt servanda, söze bağlılık), tarafların birbirine verdiği sözleri tutması esasına dayanır ve hukukunun temel ilkelerinden birini oluşturur (Gürsoy, 1950, s.7). Bu ilke bağlamında, kural olarak, sözleşmenin taraflarından biri tek başına mevcut sözleşmeyi sona erdiremeyecektir. Sözleşmenin feshi ve sözleşmeden dönme bu ilkenin istisnalarını oluşturmaktadır. Tarafların sözleşmeden dönme ve fesih hakkı kural olarak kanundan kaynaklansa da, taraflar, aralarındaki sözleşmeye ekleyecekleri hükümle, sözleşmenin sona erdirilmesine ilişkin haklarının saklı olduğu belirleyebilirler (Çakıroğlu ve Sar, 2016, s. 1).

Sözleşmenin *feshi*, geçerli bir sürekli borç doğuran sözleşme ilişkisinin, taraflarından birinin yönlendireceği tek taraflı bildirimle, sözleşme ile bağını sonlandırma hakkını belirten, bozucu yenilik doğuran ve sözleşmeyi geleceğe etkili olarak (ex nunc) sona erdiren bir haktır (Oğuzman ve Öz, 2015, s. 432; Eren, 2022, s. 1426). Bu hak, genellikle, taraflar arasındaki sözleşmelerde farklı nedenlere dayandırılarak yer almaktadır. Örneğin, kimi hallerde sözleşmenin taraflarına tek taraflı fesih hakkı tanınmaktadır. Sözleşmenin diğer tarafının, sözleşmede yer alan yükümlülüklerini ifa etmemesi, taraflardan birinin iflas etmesi/aciz haline düşmesi ya da kontrol değişikliği gibi bazı hallerde tazminatsız ve herhangi bir sebep belirtmeden fesih hakkına sahip olabileceği düzenlenebilir.

Fesih hakkı kanundan da doğabilir. Örneğin, TBK m. 331 hükmü uyarınca kira sözleşmesinin taraflarından her biri, kira ilişkisinin devamını kendisi için çekilmez hale getiren önemli sebeplerin varlığı durumunda, aralarındaki sözleşmeyi yasal fesih bildirim süresine uymak koşuluyla feshedebilecektir. Aynı şekilde, TBK m. 431 hükmü uyarınca, genel hizmet sözleşmesinin her bir tarafının, belirsiz süreli sözleşmeyi fesih sürelerine uymak koşuluyla feshetme hakkının olduğu düzenlenmiştir.

Sözleşmenin sona erme sebepleri içinde yer alan “dönme” kavramının da tanımlanması yararlı olacaktır. Sözleşmeden *dönme*, ani edimli borç ilişkileri için söz konusu olup, tek yanlı ve etkisi geçmişe yönelik olan bir işlemdir (Anık, 2005, s. 244). Örneğin, kanunda satış sözleşmeleri için kimi hallerde dönme hakkının bulunduğu düzenlenmiştir. Böylelikle taraflar bir sözleşmeyi, somut olayın özelliklerine göre, dönme ya da fesih yoluyla sona erdirebilir. Yukarıda değinildiği üzere, taraflar sona erdirme sebeplerini aralarındaki sözleşmeyle de belirleyebilir.

Sözleşmenin ana konusunun yanında, iklim değişikliği ile mücadele ve ESG kriterlerine uyuma ilişkin tarafların birbirine yükleyeceği yükümlülükler fesih sebebi olarak düzenlenebilir, zira bu sözleşmeler taraflara sürekli bir edim yükümlülüğü yükler. Bir tüzel kişinin iklimin korunması adına aldığı tedbirler kadar ticari ilişki kurduğu tedarikçi/iş ortağının da bu hedeflere uyumu sağlamış olması önem arz eder. Bu kapsamda tedarikçilerin sürdürülebilirlik, iklim krizi ile mücadele veya diğer çevresel hedeflere ulaşmak için daha yeşil bir tedarikçiye dönüşebilmeleri için diğer tarafa dönme/fesih hakkı tanıyan bir madde sözleşmeye eklenebilir. Bu durumda şirketler, daha çevre dostu bir şekilde mal ya da hizmet sunan bir tedarikçiye dönüşebilecektir. Örneğin, müşterinin

karbon ayak izini¹⁵ azaltmasına olanak sağlayacak (ya da iklimin korunması adına farklı bir şekilde katkı sağlayacak) farklı bir tedarikçi bulması durumunda, bunu belirli şartlar altında yapmayı sözleşmede düzenlemek şartıyla, tazminat ödemeksizin fesih hakkı tanınabilir. Mevcut tedarikçinin, alternatif tedarikçinin sunduğu çevreci imkanları sunabilmesi veya belirli bir süre içinde sunmayı taahhüt etmesi halinde, fesih hakkının kullanılmayacağı şeklinde bir hüküm eklenmesi, tedarikçiyi iklimin korunması kapsamında faaliyetlerini düzenlemesine teşvik edecektir (The Chancery Lane Project, 2020/1).

İşçi-işveren ilişkisi kapsamında da taraflar arasındaki iş sözleşmesi ya da eki olarak hazırlanacak bir doküman vasıtasıyla, iklim krizi ile mücadele ve bu kapsamda belirlenen yükümlülöklere ilişkin işçiler bilgilendirilebilir, işçilerin iş yerinde alması gereken çevresel önlemler açıklanabilir. Bu doğrultuda, işçinin, iş yerinde uyması gereken iklim kurallarına uymaması durumunda, işverenin kanun hükümlerine uygun olarak sözleşmeyi feshetme hakkına sahip olduğu düzenlenebilir. Aynı şekilde, deneme süreli iş sözleşmelerinde, işçinin iklim kurallarına uyup uymadığının işverence gözlemleneceğı, aksi halde deneme süresi içinde sözleşmenin işverence derhal feshedileceğı işçiye bildirilebilir. Çalışmanın devamında, her konu özelinde ayrı olarak tarafımızca hazırlanan örnek madde hükümlerine yer verilecektir.

¹⁵ *Karbon ayak izi*; birim karbondioksit cinsinden ölçölen ve üretilen sera gazı miktarı kapsamında insan faaliyetlerinin çevreye uğrattığı zararın bir ölçüsüdür.

Örnek Madde 2¹⁶ – “Fesih Hükümleri”

Konu: Üretim ve ihracat yapan Şirket (X), ürettiği malların yurt dışına taşınması amacıyla taşıma şirketi (Y) ile aralarında bir taşıma sözleşmesi akdeder. Şirket (X), şirketinin sıfır karbon hedefi doğrultusunda iş ilişkisi kurduğu firmaların yeşil dönüşüm hedeflerine uyumunu önemsemektedir. Bu kapsamda, çalıştığı firmalar ile aralarındaki sözleşmeye fesih maddesi ekleyerek iklimle mücadele ve çevrenin korunmasını teşvik etmeyi hedeflemektedir. Fesih maddesi ile, Müşteri (X) Şirketi, çok daha çevreci başka bir taşıma şirketi kendisine sunduğu teklifi (Y) Şirketi ile paylaşır ve aynı standardı karşılama taleb eder. Bu talebinin karşılanmadığı durumlarda “daha yeşil tedarikçi” ile iş ilişkisi kurabilmek adına mevcut sözleşmeyi feshedebileceği düzenlenmiştir. Bu madde ile ayrıca daha çevreci bir rekabet ortamı sağlanacaktır.

Madde 1 – Fesih Hükümleri

1.1. İşbu Sözleşmede düzenlenen diğer hakları etkilenmemek kaydıyla; farklı bir şirket tarafından kendisine çok daha iyi koşullarda, iklim değişikliğine ve çevreye duyarlı bir hizmet sunulduğu durumlarda, Taraf (X), Taraf (Y)’ye yazılı bildirimde bulunarak aynı çevreci kriterlerin kendisi tarafından da sağlanmasını talep edebilir. Bu durumlar diğer şirketin;

- (a) Karbon ayak izinin daha düşük olması,
- (b) Taşımacılık hizmetini daha düşük sera gazı emisyonu salarak gerçekleştirebilmesi,
- (c) Yeşil dönüşüm kapsamında farklı bir iyileştirme önerisi sunmasıdır.

¹⁶ Çalışmamızda kutular içinde yer alan örnek madde 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8 başlıklı hükümler tarafımızca hazırlanmıştır.

1.2. Taraf (Y), yazılı bildirimin tebliğ tarihinden itibaren [...] işgünü içinde kendisine bildirilen iyileştirmeleri uygulayarak hizmetini iyileştirip iyileştiremeyeceği ve iyileştirme planı ile ilgili olarak Taraf (X)'i yazılı olarak bilgilendirir.

1.3. Taraf (X) işbu sözleşmeyi aşağıdaki durumlarda herhangi bir tazminat ödemeksizin feshedebilir;

(a) Taraf (Y)'nin, Taraf (X)'in yazılı bildirimine madde 1.2'de belirtilen süre içinde cevap vermemesi,

(b) Taraf (Y)'nin, Taraf (X)'e bildirdiği iyileştirmeleri süresi içinde uygulamaması,

Taraf (Y)'nin kendisine bildirilen iyileştirmeleri belirttiği ya da Tarafların birlikte kararlaştırdığı sürenin sonunda sağlayamaması halinde, Taraf (X), işbu Sözleşme'yi herhangi bir tazminat ödemeksizin feshedebilir (The Chancery Lane Project, 2022).

Örnek Madde 3 – “İş Sözleşmesinde Fesih Hükümü”

Konu: İşveren (İ), sürdürülebilirlik hedefleri kapsamında iş sözleşmelerine iklim kuralları koymak ve bunu fesih nedeni yapmak istemektedir.

Madde 1- Deneme Süresi ve Fesih

1.1. Deneme süresi, işçinin işe başladığı tarihten itibaren başlar ve bu süre iki aydır.

İşverenin, işbu sözleşme ile belirlediği iklim kurallarına işçi tarafından uyulup uyulmadığı hususu deneme süresi boyunca işverence takip edilecektir.

1.2. Taraflar, neden göstermeksizin, sözleşmeyi tek taraflı olarak feshetme hakkını haizdir.

Sözleşmeyi fesheden taraf, kanunda belirtilen ihbar süreleri veya tazminatına uymakla

yükümlüdür. İşçinin iklim kurallarına uymaması ve bu nedenle işverenin zarara uğraması halinde, İşveren, işbu maddede yer alan fesih hakkını kullanabilecektir.

1.3. İşveren, işçilerine, iklimin ve çevrenin korunmasına ilişkin eğitimler vererek gerekli bilinci oluşturmakla yükümlüdür.

3.4.4. Uyum (“Compliance”) maddesi

“*Compliance*” kelimesi İngilizcede *uyma, uyum, rıza, uysallık* olarak çevrilen ve Türkçede genellikle “uyum” olarak kullanılan bir kavramdır. “*Regulatory Compliance*” ise, yasal açıdan mevzuatta bulunan tüm kurallara, Borçlar, Medeni ve Ticaret Kanunu’ndan, Rekabet Kanunu’na, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’ndan, Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun’a, bunun yanında ikincil nitelikteki tüzüklere, yönetmeliklere ve bunlarla birlikte enerji hukuku, spor hukuku ya da sağlık hukuku gibi özel düzenlemelere ve mevcut diğer kurallara uyumu ifade eder (Paslı, 2013, s. 317). Bu kapsamda *compliance*, bir şirketin tüm süreçlerinde mevzuata uygun eylem ve işlemlerde bulunmasını amaçlamaktadır ve önleyici hukuk mekanizmasıdır (Paslı, 2013, s. 320).

Kuşkusuz, bir sözleşmenin taraflarından kanuna ve ilgili mevzuata uyması beklenir. Keza, TTK madde 18 fıkra 2 hükmü uyarınca, her tacirin, ticaretine ait tüm faaliyetlerinde, basiretli bir iş adamı gibi hareket etmesi ve ilgili tüm kanunları bilerek ve uyarak süreçlerini şekillendirmesi gerekir. Ancak taraflar, aralarındaki sözleşmeye ekleyeceği *compliance* maddesi ile diğer tarafı, özellikle uymasını beklediği düzenlemelere ilişkin bilgilendirebilir ve bu düzenlemelere uyum göstereceği konusunda diğer taraftan taahhüt alabilir.

Sözleşmenin tarafları, iklim krizi ile mücadele ve ESG kriterlerine uyum kapsamında belirli yasal düzenlemelere önem verdiğini ve bu düzenlemelere uyumun taahhüt edilmesini beklediğini, bu kapsamda hazırlanacak *compliance* maddesinin sözleşmeye eklenmesi suretiyle sözleşmenin diğer tarafına bildirilebilir. Bu madde ile birlikte, ceza koşulunun da belirlenmesi mümkündür.

Örnek Madde 4 – “Uyum Maddesi”

Konu: *Futbol kulübü (G), sporcuların antrenmanlarda giyeceği eşofmanları, (N) giyim şirketinden satın almak ister. Bu kapsamda taraflar, aralarında satış sözleşmesi akdedecektir. Taraf (G), taraf (N) ’nin üretim sahasında kanuna aykırı şekilde çocuk işçi çalıştırmaması ve fabrikasının Çevre Kanunu’na aykırı faaliyet gerçekleştirmemesi adına aralarındaki sözleşmeye bu düzenlemeleri önemsedığı ve (N) tarafından uyum gösterildiğinin taahhüt edildiği bir hüküm eklemek ve yeşil sözleşme kurmak ister.*

Madde 1 – Mevzuata Uyum

1.1. Taraflar, işbu Sözleşme hükümleri kapsamında tarafların ifasını etkileyen, tarafların kuruldukları veya merkezlerinin bulunduğu ve faaliyetlerini yürüttükleri ülkenin kanunları, kuralları, düzenlemelerine ve bunlarla sınırlı olmamak üzere kanuni tüm düzenlemelere (topluca “Geçerli Kanunlar” olarak anılacaktır) uymayı kabul ve taahhüt eder.

1.2. Taraf (N)*, sözleşmesel ilişki süresince, başta iklimin korunması üzerine uluslararası geçerli düzenlemelere ve Türk hukukundaki düzenlemelere, ILO’nun

(Uluslararası Çalışma Örgütü¹⁷) temel sözleşmelerinde ifade edilen kurallara uyacağını kabul ve taahhüt eder.

1.3. Taraf (N), Çevre Kanunu başta olmak üzere çevrenin korunması ve iklim krizi ile mücadele kapsamında uluslararası kabul gören düzenlemelere uyacağını ve üretim faaliyetleri başta olmak üzere tüm süreçlerinde bu düzenlemelere uygun tedbirleri alacağını, bu kapsamda kendi politika ve prosedürlerini uygulayacağını ve süreçlerini izleyerek aktif olarak uygulandığını kontrol edeceğini kabul ve taahhüt eder.

*Her iki tarafı kapsayacak şekilde “Taraflar” olarak da düzenlenebilir.

3.4.5. Denetim (“Audit”) ve raporlama maddesi

Sözleşmelerde kullanılan mekanizmalardan bir diğeri, denetim maddesidir. Uyum maddesinde belirtilen taahhütlerin ve yasal düzenlemelere uyumun sözleşmenin diğer tarafınca ne derecede karşılandığı, sözleşmenin diğer tarafının gerçekleştireceği bir denetim sonucu tespit edilebilir. Böylelikle riskin ve hukuki sorunun oluşmasını beklemeden, olası problemleri öngörerek ileride karşılaşılabilecek riskleri bertaraf etmek veya en aza indirmek adına, taraflar, birbirlerine karşı denetim yetkisi olduğunu düzenleyebilir.

¹⁷ Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Birleşmiş Milletlerin iş hayatındaki uzman kuruluşudur. ILO uluslararası çalışma standartlarını belirler, iş yaşamında hakları gözetir, insana yakışır iş fırsatlarını özendirir, sosyal korumayı ve çalışma yaşamındaki meselelerle ilgili diyalogu güçlendirir.

Taraflar, yapılacak denetimi doğrudan kendileri ya da üçünü bir kişi tarafından gerçekleştirebilir. İklim krizi ile mücadele ve ESG kriterlerinin karşılandığının diğer tarafça taahhüt edildiği durumlarda, bu taahhütün gerçekleştirip gerçekleştirilmediği bu mekanizma sayesinde kontrol edilebilir.

Bununla birlikte, tarafların, Paris İklim Anlaşması uyarınca küresel sıcaklık artışının sanayi öncesi döneme kıyasen 2°C'nin altında tutmak ve Türkiye'nin 2053 net sıfır emisyon hedefine uymak adına her türlü aksiyonu almayı kabul ve taahhüt ettiğine dair bir hüküm sözleşmeye eklenebilir. Bununla birlikte bu hedeflerin ulaşıp ulaşılmadığına dair tarafların birbirlerinden belirli aralıklarla (örneğin yıllık) rapor talep edeceği düzenlenebilir. Taraflar, bu raporun analizi için üçüncü bir tarafla anlaşabilir (The Chancery Lane Project, 2020/2). Sözleşmeye uygunluk denetimi sonucu uyumsuz bir durumun tespiti halinde, ceza koşulu ya da fesih/dönme gibi tedbirlerden de yararlanılabilir.

Örnek Madde 5 – “Denetim Maddesi”

Konu: *Alman (F) Şirketi, çevresel ve sıfır karbon hedefine ulaşmak adına kendi tedarik zincirindeki Türk (E) şirketi üzerinde denetim hakkına sahip olmak istemektedir. Denetimin kapsamı, tedarikçinin su kullanımına ilişkin olacaktır. (F) 'nin amacı, iklimin korunması adına su kullanımının sınırlandırılması için yeşil bir sözleşme oluşturmaktır.*

Madde 1 – Su Kullanımına ilişkin Denetim Hakkı

1.1. Tedarikçi,

(a) Bu sözleşmenin akdedildiği tarihten itibaren [...] iş günü içinde ve,

(b) bundan sonra, sözleşme fesih tarihine kadar her yıl, işbu Sözleşmenin yenilendiği tarihten itibaren [...] iş günü içinde,

önceki 12 ay içinde su kullanımına ilişkin bir denetim yapılmadığı sürece, faaliyetleri esnasında kullanılan su tüketimi için denetim yaptıracak ve Taraf (F)’ye en son denetim raporunun bir kopyasını verecektir.

1.2. Denetim raporunda aşağıdaki bilgiler yer alacaktır,

(a) (E)’nin son 12 aylık toplam su kullanımı,

(b) İlk rapor dışında, bir önceki raporla su kullanımında görülen değişimi,

(c) Tarafların uzlaştığı su kullanım taahhüdüyle kıyaslama sonucu ve varsa değişimin nedeni,

(d) Gelecek 12 ay için öngörülen su tüketimi,

(e) Su tüketiminin azalması için belirlenen önlemler,

Taraf (E), kendi tedarik zincirindeki işletmeler için de su tüketimine ilişkin önlem alacak ve gerekli kontrolleri sağlayacaktır. (The Chancery Lane Project, 2021/1)

Örnek Madde 6 – “Raporlama Maddesi”

1.1. Taraflar, sözleşmesel ilişki kapsamındaki faaliyetleri bakımından, Alman Tedarik Zinciri Yasası’na uymak adına her türlü tedbiri almayı kabul ve taahhüt eder. Bu kapsamda Taraf (F), her bir sözleşme döneminde, bir önceki dönemde bu kapsamda alınan önlemler ve faaliyetlere ilişkin diğer tarafa rapor sunmakla yükümlüdür.

3.4.6. Sözleşmesel ilişkide kağıt kullanımının azaltılmasına yönelik hükümler

3.4.6.1. *Yazılı bildirimler ve uyuşmazlık çözüm yolları.*

Türkiye’de kağıt tüketiminin her yıl giderek arttığı, 2016 yılında Türkiye kağıt ve kağıt ürünleri tüketiminin yaklaşık 1,3 katına çıkarak 6.005 ton olduğu ve Türkiye'deki toplam kağıt üretimi ile tüketimi karşılaştırıldığında, tüketimin üretimden yaklaşık 2 milyon ton daha fazla olduğu görülmektedir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020, s. 61). Bu oranın düşürülebilmesi adına toplumun kağıt tüketimi ile ilgili bilinçlendirilmesi gerekecektir.

Taraflar, olabildiğince az kağıt kullanımını teşvik etmek adına aralarındaki sözleşmeye bu kapsamda hükümler ekleyebilir. Örneğin, sözleşme kapsamında yapılacak yazılı bildirimlerin elektronik ortamda yapılabileceği ya da imzaların mümkünse, elektronik imza ile atılacağı öngörülebilir.

Sözleşmesel ilişkilerde kağıt kullanımının en fazla olduğu hallerden biri de uyuşmazlıkların çözümündeki yargılama sürecidir. HMK’nın 118. maddesinde yazılı yargılama süreci açıklanmıştır. Yazılı yargılama usulünde dilekçeler teatisinin yanında, sunulan deliller sayfalarca sürebilmektedir. Taraflar, bu anlamda kağıt kullanımına sebep vermemek adına aralarındaki uyuşmazlığın dava yoluna gitmeden önce alternatif uyuşmazlık çözüm yolları ile çözmeyi deneyeceklerini kararlaştırabilirler (Bknz. s. 70).

3.4.6.2. *Türkiye’de elektronik imza kullanımı ve elektronik arşiv.*

Elektronik İmza Kanunu madde 3 fıkra b hükmü uyarınca, elektronik imza; başka bir elektronik veriye eklenen veya mantıksal bağa sahip olan ve kimlik doğrulama için

kullanılan bir elektronik veridir. Güvenli elektronik imza ise, aynı kanunun madde 4 hükmünde; (i) münhasıran imza sahibine bağlı olan, (ii) sadece imza sahibinin tasarrufunda bulunarak güvenli elektronik imza oluşturma aracı ile oluşturulan, (iii) nitelikli elektronik sertifikaya dayanan ve imza sahibinin kimliğinin tespit edilmesini sağlayan, (iv) imzalanmış elektronik veride sonradan herhangi bir değişiklik yapıp yapılmadığının tespit edilmesine yarayan elektronik imza olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlardan yola çıkarak, kanun koyucunun elektronik imzayı, güvenli elektronik imza ve basit elektronik imza şeklinde ikiye ayırdığını söyleyebiliriz (Falcıoğlu, 2004, s. 95). Basit elektronik imza, bir teknolojik aletin ekranına atılan imza, dijital imza, el ile atılan imzanın taranması ve dijital ortamda dokümana eklenmesi gibi yöntemlerle atılan imza yöntemidir (Bıçkın, 2006, s. 111). Güvenli elektronik imzanın aksine, imzalayanın kimliğinin tespitinin sağlanabileceği imza sahibine özgü güvenli elektronik imza oluşturma aracı kullanılmaz. Oysa güvenli elektronik imzanın asli unsuru, imza sahibinin kimliğini saptamaya yarayan bir belge vasfı taşıyan nitelikli sertifikaya dayanmasıdır (Erbayraktar, 2016).

Basit ve güvenli elektronik imza ayrımı, ispat bakımından önem teşkil eder. HMK madde 205 fıkra 2 hükmü ile, usulüne uygun olarak güvenli elektronik imza aracılığıyla oluşturulan elektronik verilerin, senet hükmünü haiz olduğu düzenlenmiştir. Nitekim İİK madde 8 fıkra a,2 hükmüne göre de, aynı şekilde, usulüne uygun olarak güvenli elektronik imza ile oluşturulan elektronik veriler senet hükmünde olacak ve ayrıca güvenli elektronik imza, elle atılan imza ile aynı ispat kabiliyetine sahip olacaktır. Aynı hükmün devamında, güvenli elektronik imzanın, kanunlarda güvenli elektronik imza ile yapılamayacağı açık bir şekilde belirtilmiş olan işlemler dışında, elle atılan imza yerine kullanılabileceği açıklanmıştır. TBK madde 15 fıkra 1 hükmünde, aynı şekilde, güvenli elektronik imzanın

el yazısıyla atılmış imzanın bütün hukuki sonuçlarını doğuracağı düzenlenmiştir. Dolayısıyla, yazılı şekil şartına tabi olan bir hukuki işlemin, güvenli elektronik imza kullanılmak suretiyle gerçekleştirilmesini hukuken mümkün olacaktır (Erbayraktar, 2016).

Güvenli elektronik imzanın, el yazısıyla atılmış imzanın doğurduğu bütün hukuki sonuçlarını doğurması nedeniyle, el yazısıyla atılmış imzadan daha fazla koruma sağlayarak internet kullanımına ve dijital araçlara olan güveni de sürdürülebilir şekilde güçlendirdiğini söylemek mümkündür (Bozkurt ve Grubhofer, s. 64; Bozkurt, 2018). Hukuki güvenliğin artırmasının yanı sıra, kağıt tasarrufuna da katkı sağlaması yönüyle güvenli elektronik imza kullanımının yaygınlaşması gerekmektedir. Bunun yanında, güvenli elektronik imza dışında bir imza ile oluşturulan belgeler, senet olarak kabul edilmeyecek, yargılamada yazılı delil başlangıcı olarak veyahut bilirkişi, keşif ve özel hüküm sebebi delilleri altında değerlendirecektir (Erbayraktar, 2016; Çetin, 2011, s. 61). Sonuç olarak, güvenli elektronik imzanın kullanımının yaygınlaşması ile, belgeler dijital ortamda imzalanabilmekte, sözleşmeler, tarafların bir araya gelmesine gerek kalmadan kurulabilmektedir (Özgül, 2021, s. 541; Bozkurt, 2018).

Taraflar arasında kurulacak sözleşmelerin, sayfalarca el ile imzalanması yerine güvenli elektronik imza ile imzalanmasının sağlayacağı kağıt tasarrufu göz önüne alınarak, güvenli elektronik imzanın kullanımı yaygınlaştırılmalıdır. Ticaret Kanunu'nun 1526. Maddesi güvenli elektronik imzanın kullanımına ilişkindir. Bu maddenin 3. Fıkrasında, ticaret şirketleri ve gerçek ile tüzel kişi tacirler ile ilgili olarak, kanunen zorunlu tüm işlemlerin dayanağı olan belgelerin elektronik bir ortamda ve güvenli elektronik imza ile de düzenlenebileceği belirtilmiştir. Aynı maddenin 4. Maddesine göre ise, şirket adına imza yetkisine sahip kimseler, şirket namına ve kendi adlarına üretilmiş olan güvenli elektronik

imzayla gerekli hallerde imza atabilecektir. Hem Elektronik İmza Kanunu, hem de ilgili diğer kanunlarda düzenleme yapılarak güvenli elektronik imza kullanımının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Örneğin, Ticaret Kanunu’nun 1526. maddesi ile tacir ve şirket adına imza yetkisine haiz kişiler için güvenli elektronik imza temini zorunlu tutulabilir.

Bu düzenlemelerin sonucu olarak geliştirilen en önemli platformlardan biri, adalet hizmetlerinin, dijital ortamda gerçekleştirilmesi adına hazırlanmış bir bilişim sistemi olan Ulusal Yargı Ağı Sistemi (UYAP)’dir (Kuru, 2017, s. 277). UYAP’ın kuruluşu, davaların mümkün olan en düşük maliyetle ve en kısa sürede sonuçlandırılmasının yargının görevi olduğunu açıklayan Anayasa’nın 141. madde hükmüne dayandırıldığı belirtilmektedir (Erbayraktar, 2016). Bu uygulamanın, iklim krizi ile mücadele ve çevrenin korunması konusundaki etkisi, kağıt kullanımının çok büyük oranda azaltılması yönüyle oldukça önemlidir.

Örnek Madde 7 – “Kağıt Kullanımının Azaltılması”

Konu: *(M) Şirketi ile (N) şirketi aralarında imzaladıkları sözleşme kapsamında kağıt kullanımını azaltmak hedefiyle hükümler eklemek istemektedir.*

Madde 1 – Kağıt Kullanımı

1.1. Taraflar, aralarındaki tüm yazılı bildirimleri, elektronik posta, KEP adresi vb. yollarla dijital ortamda yapacak ve zorunlu olmadığı sürece dijital ortamda yapılan yazışmaları yazdırmayacaktır.

- 1.2.** Taraflar, zorunlu olmadıkça, birbirlerinden ıslak imza ve/veya dokümanların fiziki kopyasını talep etmeyecektir.
- 1.3.** Taraflar, birbirleri ile paylaşacakları belgelerin veri güvenliğini sağlamak amacıyla gerekli teknik ve idari tedbirleri alacak ve talep edildiği takdirde diğer tarafla paylaşacaktır.
- 1.4.** Herhangi bir belgenin yazılı olarak talep edilmesinin zorunlu olduğu hallerde, taraflar kağıdın her iki tarafını kullanacak şekilde çıktı alacak ve belgelerin teslimini çevrenin korunması adına en az zararlı yolla gerçekleştirecektir.
- 1.5.** Taraflar, mümkün olduğunda geri dönüştürülebilir kağıt kullanacaktır.
- 1.6.** Mümkünse Taraflar, işbu sözleşmeyi ve tüm ek protokolleri güvenli elektronik imza kullanarak imzalayacaktır.

Madde 2 – Uyuşmazlıklarda Dikkat Edilecek Hususlar

- 2.1.** Taraflar, aşırı kağıt kullanımını önlemek adına aralarındaki uyuşmazlığı dava yoluna gitmeden önce, kendileri ve/veya vekilleri ile birlikte alternatif uyuşmazlık çözüm önerileriyle çözmek için ellerinden gelen tüm çabayı gösterecektir.
- 2.2.** Taraflar, aralarında gerçekleştireceği tüm toplantı ve görüşmeleri mümkün olduğunca dijital ortamda gerçekleştirecektir.
- 2.3.** Taraflar aralarındaki uyuşmazlığın çözümünde seçecekleri çözüm yolunu, iklime etkisini göz önüne alarak seçecektir.

Elektronik imza ile bağlantılı olması nedeniyle teminat mektubundaki gelişmelerden de bahsetmek gerekecektir. Kanunda tanımı olmayan teminat mektubunun öğretide birçok farklı tanımı bulunmaktadır. Akyazan teminat mektubunu, banka tarafından verilen, borçlunun, alacaklıya karşı üzerine aldığı bir edimi yerine getirmemesi durumlarında, belirli bir bedeldeki parayı alacaklının ilk talebinde alacaklıya derhal ödemeyi kabul ettiğine ilişkin bir mektup olarak tanımlamıştır (Akyazan, 1974, s. 567). Taşpolat’a göre ise, teminat mektubu, bankanın muayyen bir işin gerçekleştirilmesini ya da bir malın teslimini veya bir borcun ifasını muhataba taahhüt eden kişinin, bu taahhüdün öncesinde muhatap tarafından belirlenen şartlara uygun şekilde yerine getirilmemesi durumunda belirli bir paranın, banka tarafından muhataba ödeneceğini garanti altına alan bir belgedir. (Taşpolat, 1989, s. 21).

Türk Hukukunda, kural olarak, dava açan davacının, teminat gösterme yükümlülüğü bulunmamaktadır. Fakat, davacının dava sonucunda haksız çıkması durumunda, karşı tarafın uğrayabileceği zararın ödenmesinin tehlikeye girmesi riski olan istisnai durumlarda, dava açanın önceden bir teminat göstermesi söz konusu olabilir (Kuru, 2017, s. 448-449). HMK m. 84 hükmü ile teminat gösterilecek birtakım haller belirtilmiştir. Ancak, bahse konu yükümlülüğü aşacak nitelikte olan TBK m. 76 ve m.114/2 hükümleri ile geçici ödeme yoluna da gidilebilir.

Teminat mektubunun birçok farklı alanda kullanımı söz konusudur. Çalışmamızın konusu kapsamında, Kredi Kayıt Bürosu (“KKB”) bünyesinde geliştirilen ve son dönemde kullanımı giderek artan elektronik teminat mektubu uygulamasının incelenmesi gerekmektedir. Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülen çalışma sonucu, gümrük teminat mektuplarının elektronik ortamda gerçekleştirilecek iş ve işlemlerine ilişkin “Elektronik

Teminat Mektubu Uygulama Kılavuzu” yayımlanmıştır. Kılavuza göre, "Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemi Politika Belgesi ve Eylem Planı" kapsamında Ticaret Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı ve KKB tarafından gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda, kağıt ortamında fiziki olarak düzenlenen teminat mektuplarının, bankalarca elektronik olarak düzenlenebileceği; bu kapsamda BİLGE sistemi üzerinde gerekli entegrasyon sağlanarak “Elektronik Teminat” modülü oluşturulacağı açıklanmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı Gümrükler Genel Müdürlüğü, 2019, s. 1). Bu uygulamanın kağıt tasarrufu faydasının yanı sıra, uygulama, fiziki olarak yürütülen sürecin ortaya çıkardığı operasyonel riskleri de azaltmaktadır. Bu kapsamda, hukukumuzda teminat mektubu kullanılan her alanda, elektronik teminat mektubuna geçiş için gerekli adımların atılması gerekecektir.

Elektronik İmza Kanunu’nda 2021 yılında yapılan değişiklikten de bahsetmek faydalı olacaktır. Kanun’un 5. maddesinde yapılan değişiklikten önce, banka teminat mektupları haricindeki teminat sözleşmeleri güvenli elektronik imza ile imzalanması mümkün değildi. Ancak, değişiklik ile beraber, Türkiye’de yerleşik sigorta şirketlerince düzenlenmiş, kefalet senetleri dışındaki teminat sözleşmelerinin güvenli elektronik imza ile imzalanması mümkün hale gelmiştir.

Bu kapsamda incelenmesi gereken bir konu da, özlük dosyalarının elektronik ortamda arşivlenmesi konusudur. 4857 sayılı İş Kanunu’nun 75. Maddesinde, işverenin özlük dosyası düzenleme yükümlülüğü hüküm altına alınmıştır.

Kanunun ilgili maddesinde, işçi özlük dosyasının düzenlenmesinde bir şekil şartı belirtilmemekte, elektronik ortamda ya da fiziken tutulması konusunda bir ayrım

yapılmamaktadır (Çetin, 2019, s. 25). Dolayısıyla, işverenler tarafından tutulan özlük dosyaları elektronik ortamlarda arşivlenebilir. Özellikle çalışan sayısının fazla olduğu iş yerleri için, işçilerin özlük dosyalarının fiziki olarak arşivlenmesi çok sayıda kağıt kullanımı sonucunu doğuracaktır. Elektronik arşiv ile çalışan özlük bilgilerinin tutulması, işverenin kağıt israfını azaltarak çevrenin korunmasına katkı sağlanmasına destek olacaktır. Elektronik arşivin, sağlayacağı kağıt tasarrufunun yanı sıra veri güvenliği anlamında da getirileri vardır. 6689 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında, veri sorumluları¹⁸, işledikleri verilerin güvenliğini temin etmekle yükümlüdür. Kanun'un 12. maddesi gereği, veri sorumlusu, kişisel verilerin hukuka uygun olarak işlenmesi ve saklanmasıyla sorumludur ve bu kapsamda güvenliğin sağlanması adına tüm teknik ve idari tedbirleri alması gerekmektedir. İşveren, veri sorumlusu olarak muhafaza ettiği özlük belgelerini gerekli tüm teknik ve idari tedbirleri alarak saklamalı ve Kanun'un 7. maddesi uyarınca işlenmesini gerektiren sebeplerin sona ermesi halinde ya re'sen ya da ilgili kişinin talebi üzerine silmeli, yok edilmeli veya anonim hale getirmelidir.

Özlük dosyasının fiziki ortamda muhafaza edilmesi veri güvenliği bağlamında birtakım riskler barındırmaktadır. Özellikle deprem, yangın, sel gibi doğal afetler ya da hırsızlık gibi dış etkenler sonucu fiziki arşivlerin kaybolduğunu, çalındığını ya da zarara uğradığını söylemek mümkündür. Gerekli teknik ve idari tedbirlerin alınması koşuluyla özlük belgelerinin elektronik ortamda tutulması, özellikle bulut tabanlı depolama sistemleri¹⁹ kullanarak, bu risklerin bertaraf edilmesini sağlayacaktır. Aynı şekilde,

¹⁸ 6698 sayılı Kanun'un 3. maddesine göre *veri sorumlusu*; kişisel verilerin işleme amaçlarını ve vasıtalarını belirleyen, veri kayıt sisteminin kurulmasından ve yönetilmesinden sorumlu olan gerçek veya tüzel kişiyi ifade eder.

¹⁹ Bulut teknolojisi, çeşitli teknolojik aletlerle ulaşılabilen, dijital bir ağ ile veri tutulmasını sağlayan internet tabanlı bir veri depolama sistemidir.

belirlenen saklama süresi sonunda silinmesi, yok edilmesi ya da anonim hale getirilmesi dijital ortamlarda tutulan belgeler için çok daha kolay ve güvenli bir yöntem olacaktır. Dolayısıyla elektronik arşivin özlük dosyalarının tutulmasında kullanılması başta kağıt tasarrufu sağlayarak iklim krizi ile mücadeleye katkı sağlarken, diğer yandan bilgi güvenliğinin sağlanması ve kişisel verilerin korunması kapsamında hem işçi hem işveren lehine daha güvenli bir ortam yaratılmasına sebep olacaktır.

3.4.7. Alt yüklenici/işveren/vekalet ilişkisi kurulması

TBK madde 83 hükmü, bizzat borçlu tarafından ifa edilmesinde alacaklının bir menfaatinin bulunmadığı hallerde, borçlunun, borcunu bizzat ifa etme yükümlülüğünün olmadığını düzenlemektedir. Bu genel ilke uyarınca, borçlunun, borcunu bizzat ifa etme yükümlülüğü bulunmamaktadır. Buna göre, kural olarak, üçüncü kişi borçlu yerine borcu ifa edebilir (Eren, 2022, s. 1050). Alacaklı, temerrüde düşmemek adına üçüncü kişinin ifa teklifini kabul etmelidir (Nomer, 2020, s. 322). Bu kuralın istisnası olarak, TBK madde 83 uyarınca, edimin borçlunun kendisi tarafından ifa edilmesinde alacaklının menfaatinin bulunduğu durumlarda, edimin borçlu tarafından şahsen ifa edilmesi gerekecektir. Özellikle bizzat borçlunun kendi bedeni veya fikri gücü ve kişisel yeteneği ile yerine getirilen kişisel edimlerde (terzinin kişiye özel kıyafet dikmesi gibi), kural olarak, borçlu, borcu bizzat yerine getirmekle yükümlüdür ve alacaklı, edimin üçüncü kişi tarafından gerçekleştirilmesini kabul etmek zorunda değildir (Akıntürk ve Ateş, 2013, s. 9). TBK m.395 gereği, işçinin yüklendiği işi bizzat kendisini yapma yükümlülüğü bulunmaktadır. Aynı şekilde, TBK m. 471/3 gereği, eserin meydana getirilmesinde yüklenicinin kişisel

özelliklerinin önem taşıdığı durumlarda, yüklenici, edimi bizzat ifa etmeli veya kendi yönetimi altında yaptırmalıdır.

Sözleşmenin ifasının üçüncü kişiye bırakılması ya da alt yüklenici kullanılması, tarafların mutabakatıyla sözleşme ile yasaklanabilir ve kişisel ifa yükümlülüğü getirilebilir. Kişisel ifanın sözleşme ile zorunlu kılındığı hallerde, borçlunun, borcun ifası için üçüncü kişi ile bir ilişki kurmasına istisnai olarak izin verilebilir. Sözleşmelere, karbon ayak izinin azaltılması, sıfır karbon hedefine ulaşılması vb. iklim krizi ile mücadele hedeflerinden birini gerçekleştirmek amacıyla ve önceden diğer tarafa yazılı olarak bilgi vermek koşuluyla, sözleşmenin ifası için üçüncü bir kişiyle alt yüklenici ilişkisi kurulabileceğine yönelik bir madde eklenebilir (The Chancery Lane Project, 2021/2). Örneğin, sözleşmeye konu edimin ifası kapsamında, daha az seyahat edilmesi ya da daha az kağıt kullanımı sonucunu sağlayacak durumlarda alt yüklenici kullanımı, iklimin korunmasına destek olabilecektir. Edimin konusuna bağlı olarak taraflar, edimin ifasını, alt yükleniciye ya da alt işverene bırakabilir. Sözleşmenin konusuna bağlı olarak birden fazla alt işveren firma ile zincirleme bir ilişki kurulması da mümkündür. Bu durumda oluşacak zincirleme ilişkinin her halkasının, iklim krizi ile mücadele bilincinde olduğunun ve ESG kriterlerine uyum konusuna özen gösterdiğinin temin edilmesi gerekecektir. Borçluya çalışacağı alt yüklenici ya da alt işveren firmaların seçiminde bu hususlara dikkat etmesi yönünde bir yükümlülük belirlenmesi gerekecektir.

Örnek Madde 8 – “Borcun Üçüncü Kişi Tarafından İfası”

Konu: (M) Şirketi (“Şirket”) ile (G) şirketi (“Firma”) aralarında imzaladıkları sözleşme kapsamında kişisel ifa yükümlülüğünün istisnasını belirlemek üzere bir madde eklemek istemektedir.

Madde 1 - Bizzat İfa Yükümlülüğü

- 1.1.** Firma, işbu madde ile belirlenen şartların sağlanması halinde, sözleşme kapsamındaki hizmetin tamamını veya bir kısmını bir alt yükleniciye devir ve teslim edebilir.
- 1.2.** Firma, karbon ayak izinin azaltılması, sıfır emisyon hedefine ulaşılması, kağıt tasarrufu gibi iklim krizi ile mücadele ve çevrenin korunması kapsamındaki amaçlar ile sınırlı olarak alt yüklenici ilişkisi kurabilir.
- 1.3.** Firma, belirlediği bu amacı Şirkete detaylıca açıklayarak yazılı onayını almakla yükümlüdür.
- 1.4.** Firma, alt yüklenici firmaları, iklim krizi ile mücadele ve çevrenin korunması hakkında faaliyetlerini gözeterek seçecek ve bu kapsamda kuracakları sözleşmelerde de benzer yükümlülöklere yer verecektir.
- 1.5.** İşbu yükümlölük, firmanın tüm alt yüklenicileri ve alt çalışanları için de aynen geçerli olacaktır.

3.5. Sözleşmeye Eklenecek İklim Hükümlerinin Emredici Hukuk Kuralları Çerçevesinde Değerlendirilmesi

3.6. İklim Krizi ile Mücadelede Sözleşme Dışı Sorumluluk

3.6.1. Çevre Kanunu'na göre çevreyi kirletenin kusursuz sorumluluğu

Haksız fiil sorumluluğuna ilişkin Türk Borçlar Kanunu'nun 49. maddesi, kusurlu ve aynı zamanda hukuka aykırı bir fiille başka bir kimseye zarar veren kişinin sebep olduğu bu zararı gidermekle sorumlu olduğunu düzenlemektedir. Ne var ki, adaleti ve toplumsal düşünceleri tatmin edebilmek (Tekinay vd., 1993, s. 497) adına kimi zaman kusur unsuru aranmaksızın borçlu sorumlu tutulabilmektedir. TBK m. 65 ve devamında ve bazı özel kanunlarda kusurun aranmadığı sorumluluk halleri düzenlenmiştir. Bu hallerden biri 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda düzenlenen çevreyi kirletenin sorumluluğu halidir.

Kanunun 3. bölümünde çevre korunmasına ilişkin önlemler ve yasaklar düzenlenmiştir. Aynı maddenin devamında, kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda, ilgili kimselerin kirlenmeyi önlemekle; kirlenmenin meydana geldiği hallerde kirleten, kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlü olduğu düzenlenmiştir.

İlgili hüküm uyarınca zarara uğrayan ya da zarar tehlikesine maruz kalan ilgililer, kirlenmeye sebep olan ya da kirlenme tehlikesini ortaya çıkaran kişilere karşı; kirlenmenin önlenmesi, kirlenmenin durdurulması, kirlenmenin etkilerinin giderilmesi veya azaltması için gerekli tedbirlerin alınması adına dava açabilir (Oğuzman ve Öz, 2016, s. 255).

Kanunda yer alan bu hakkın yanında, “Kirletenin Sorumluluğu” başlıklı 28. madde uyarınca, çevreyi kirleten ya da zarar verenler, neden oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumlu tutulmuştur.

Maddenin 2. fıkrasında bu sorumluluk türü için kusurun aranmadığı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Çevreyi kirletenin sorumluluğunda kusurun aranmamasının dayanağının, çevrenin korunmasına verilen önemden kaynaklandığı değerlendirilmektedir (Oğuzman ve Öz, 2016, s. 228). Kusur aranmayan bu sorumluluk türünde hukuka aykırılık, çevrenin kirletilmesine sebep olmaktır (Oğuzman ve Öz, 2016, s. 228).

Böylece, çevrenin, faaliyetleri sırasında veya sonrasında doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine, ekolojik dengenin ve çevrenin bozulmasına neden olan gerçek ve tüzel kişiler olarak tanımlanan Kirleten tarafından kirletilmesi engellenmeye çalışılmıştır.

Kanımızca, çevrenin korunması amacını taşıyan kanunda nasıl kusursuz sorumluluk düzenlendiyse, aynı şekilde, halihazırda oluşturulan İklim Kanunu’nda da, mutlaka, iklim kriziyle mücadele kapsamında kusursuz sorumluluğa ilişkin hükümlerin eklenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda hazırlanacak hükümde, Alman Tedarik Zinciri Yasası’nda olduğu gibi, tüzel kişiliklerin sorumluluğun sadece kendi faaliyetleriyle sınırlı olmaması, iş süreçleri kapsamında kendi tedarik ve değer zincirin faaliyetlerinden de sorumluluğunun düzenlenmesi, ana hedef olan iklim krizi ile mücadele yolunda çok daha etkin bir süreç yürütülmesini sağlayacaktır.

İklim değişikliği ile mücadele sürecinde yaşanan ulusal ve uluslararası gelişmelerin sonucunda, Türkiye’de bir İklim Şûrası düzenlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, 21-25 Şubat 2022 tarihleri arasında, Türkiye’nin yeni iklim değişikliği vizyonunu değerlendirerek, yeşil dönüşüm anlayışını katılımcı bir şekilde ortaya koymak

hedefiyle Konya’da İklim Şûrası düzenlenmiştir (İklim Şûrası, 2022). Gerçekleştirilen şûranın hedeflerinden biri, İklim Kanunu taslağı ve diğer mevzuat için politika önerilerinin geliştirilmesidir. Bu çerçevede hazırlanan Taslak İklim Kanunu’nun temel amacı, küresel ortalama sıcaklık artış limitinin sanayi öncesi döneme göre 2°C altında tutulması ve bu artışın 1,5°C’nin altında sınırlandırılması olarak açıklanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için ise, AB Yeşil Mutabakatında da yer alan düşük karbonlu bir ekonomik modele geçilmesi öngörülerek, sera gazı emisyonlarının azaltımına ve iklim değişikliğine uyuma yönelik faaliyetler ile bu faaliyetleri gerçekleştiren kişilerin hak ve yükümlülükleri açıklanmıştır (Özer ve Ersoy, 2021, s. 2).

3.6.2. Tehlike sorumluluğu kapsamında değerlendirme

6098 sayılı Borçlar Kanunu ile ilk defa düzenlenen tehlike sorumluluğu, Kanun’un 71. Maddesine göre, önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletmenin faaliyetinden bir zarar meydana geldiği durumlarda, bu zarardan işletme sahibi ve varsa işleten müteselsilen sorumlu tutulacaktır.

İlgili maddeye göre, önemli ölçüde tehlike arz eden işletmeler tehlike sorumluluğu hükümlerine tabi olacaktır. Aynı maddenin ikinci fıkrasına göre, bir işletmenin, mahiyeti veya faaliyette kullanılan malzeme, araçlar ya da güçler göz önünde tutulduğunda, bu işlerde uzman bir kişiden beklenen gerekli bütün özenin gösterilmesi durumunda bile sıkça veya ağır zararlar doğurmaya elverişli olduğu tespit edilirse, bunun önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletme olduğu kabul edilecektir. Bununla birlikte, herhangi bir kanunda benzeri tehlikeler arz eden işletmeler için, özel bir tehlike sorumluluğu öngörülmüş ise, bu işletme de önemli ölçüde tehlike arz eden işletme sayılacaktır. Genel tehlike sorumluluğunun doğması için, önemli derecede tehlike arz eden bir işletmenin

faaliyetlerinden bir zarar ortaya çıkması; bu zararın herhangi bir zarardan öte, tehlike arz eden işletmenin faaliyetinin karakteristik riskinin gerçekleşmesinden kaynaklanan zarar olması gerekir (Nomer, 2020, s. 214).

Tehlike sorumluluğu, kusur aranmayan sorumluluk türlerinden biridir. Kusursuz sorumluluğun söz konusu olması için, sorumluluğu doğuran olay ile meydana gelen zarar arasında sebep sonuç ilişkisinin, bir diğer ifadeyle, nedensellik bağının bulunması gerekir (Eren, 2022, s. 567-587). Bu anlamda zarar, bir işletmenin faaliyetinden dolayı meydana gelmiş olmalıdır. Bu faaliyet esnasında kullanılan makinelerin, etrafa dağılan katı, sıvı ve gaz şeklinde kimyasal maddelerin, araç, gereç ve yapıların, başkalarının malvarlığı ya da kişi varlığı değerlerinde fiziksel veya kimyasal zarar doğurması bu şekildedir (Oğuzman ve Öz, 2016, s. 195). Dolayısıyla tehlike sorumluluğu, toplumsal boyutu olan bir kusursuz sorumluluk türü olup, tehlike arz eden bir işletmenin sahibini, kusuru olup olmasına bakılmaksızın, neden olduğu zararlardan dolayı sorumlu tutulmasını belirtmektedir (Saraç, 2013, s. 12). Bir işletmenin iklime ve çevreye verdiği zarar, nedensellik bağının bulunması, kirleten tarafın önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletmenin sahibi konumunda olması ve iklime ve çevreye verilen zararın önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletmenin faaliyetinden kaynaklanması koşullarının tümünün birlikte gerçekleştiği durumlarda, tehlike sorumluluğu doğabilecektir (Başar, 2021, s. 163).

TBK m. 71 gerekçesinde de açıklandığı üzere zarar, “tipik tehlike olgusunun doğurduğu tipik zarar”dır. Dolayısıyla, tipik olmayan zararlar tehlike sorumluluğu kapsamında değerlendirilmeyecektir. Örneğin, bir fabrikanın üretimden kaynaklı zehirli atıklarını denize dökmesi ya da iklimin korunmasına uygun olmayan yöntemlerle yakılması sonucu oluşan zarar, TBK m. 71 hükmü kapsamında talep edilebilir. Netice itibarıyla, tehlike arz

eden işletmelerin faaliyetleri nedeniyle iklim ve çevreye verdikleri zarar için tehlike sorumluluğuna gidilebilecektir (Başar, 2021, s. 163).

3.7. İklim Krizi ile Mücadele ve Çevrenin Korunmasına İlişkin Hükümler İçeren Sözleşmelerin Rekabet Hukuku Boyutuyla İncelenmesi

4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un birinci maddesinde açıklandığı üzere, kanunun temel amacı, mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyen, bozan veya kısıtlayan anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hakim olan bu teşebbüslerin²⁰ sahip olduğu hakimiyetlerini kötüye kullanmalarının önüne geçmek, bunun için gerekli tüm düzenleme ve denetlemeleri hayata geçirerek rekabetin korunmasını sağlamaktır. 4054 sayılı Kanun'un 4. maddesinde ise, rekabeti bozan, engelleyen ya da kısıtlayan veya bu niteliğe sahip olan sözleşme, anlaşma ya da uyumlu eylemlerin hukuka aykırı olduğunu hüküm altına alınmıştır. Bu madde ile kartel²¹ anlaşmalarının yasaklanması, rakipler arası diğer rekabeti bozucu yatay anlaşmaların ve aynı zamanda üretim veya dağıtım ağının farklı seviyelerinde yer alan teşebbüsler arası dikey anlaşmaların engellenmesi ve yasaklanması hedeflenmektedir (Gürkaynak, 2022, s. 88). Bu nedenle, teşebbüslerin, diğer teşebbüslerle kuracağı her ilişki, rekabet ihlaline sebebiyet vermemesi adına, Rekabet Kanunu bağlamında da mutlaka incelenmelidir.

²⁰ *Teşebbüs*, piyasada mal veya hizmet üreten, pazarlayan, satan gerçek ve tüzelkişilerle, bağımsız karar verebilen ve ekonomik bakımdan bir bütün teşkil eden birimleri ifade eder (RKHK m.3).

²¹ Rekabet Kurumu tarafından yapılan tanıma göre *kartel*; fiyat tespiti, müşterilerin, sağlayıcıların, bölgelerin ya da ticaret kanallarının paylaşılması, arz miktarının kısıtlanması veya kotalar konması, ihalelerde danışıklı hareket konularında, rakipler arasında gerçekleşen, rekabeti sınırlayıcı anlaşma ve/veya uyumlu eylemlerdir.

İklim krizi ile mücadele ve ESG kriterlerinin sağlanması için teşebbüsler arasında imzalanacak sözleşmeler, Rekabet Hukuku bakımından ele alınmalıdır. Günümüzde teşebbüsler, iklim değişikliği ile mücadele kapsamında birçok sözleşme imzalamakta ya da mevcut sözleşmelerine bu kapsamda hükümler eklemektedir. Marketlerin geri dönüşümü artırmak ya da üreticilerin plastik madde kullanımı azaltmak için iş birliği anlaşması yapması buna bir örnektir (Eroğlu, 2021, s. 134). Teşebbüsler arasında kurulan bu tür anlaşmalar rekabeti sınırlayıcı etki doğurabileceği için dikkatle incelenmelidir. Örneğin, Brezilya’da soya fasulyesi üreticileri 2008 yılı sonrasında açılan ormanlardan üretilen ürünleri almamak üzerine aralarında anlaşmış, ancak bu anlaşma rekabet otoritesine şikayet edilmiştir (Samora, 2019).

Rekabet Kurumu tarafından yayımlanan Yatay İşbirliği Anlaşmaları Hakkında Kılavuz’da (Rekabet Kurumu, 2013), standardizasyon anlaşmalarının etkinlik kazanımlarına ilişkin yapılan değerlendirmede “Standartlar, alıcı ve satıcılar için işlem maliyetlerini de azaltabilir. Örneğin, bir ürüne ilişkin kalite, güvenlik ve çevre standartları, tüketicilerin seçim yapmasını kolaylaştırarak ürün kalitesinin artmasını sağlayabilir.” denilerek çevre standartlarına vurgu yapılmıştır.

Kamu kurumları tarafından yapılan düzenleme ve işlemlerin, piyasalarda rekabetin kısıtlanmasına neden olup olmadığına ilişkin kontroller ile ilgili Rekabet Kurulu tarafından yayımlanan Rekabet Değerlendirmesi Rehberi’nde (Rekabet Kurumu, 2014, s. 3) de çevreye ilişkin atıflar yapıldığı görülmektedir.

Rehberde, halihazırda var olan ya da yeni çıkarılacak düzenlemelerin yaratacağı etkilerin incelenmesini amaçlayan bir yönetim aracı olan Düzenleyici Etki Analizi (DEA)

ile ilgili düzenlemeler incelenirken, düzenlemeye neden olan problemlerin doğru bir şekilde tanımlanmasının, ilgili düzenlemenin çevreye olan etkilerinin de ölçülmesinin ve bu kapsamda bir değerlendirilme yapılmasının amaçlandığı açıklanmıştır. Ayrıca, rehberde verilen bir örnek oldukça önemlidir. Çevrenin korunmasıyla amacıyla hazırlanan bir hukuki düzenlemenin, bu amaca ulaşabilmek için gerektiğinden fazla rekabeti kısıtlayıcı sonuç doğurabileceği, dolayısıyla hazırlanan tüm taslaklara rekabetçi bir bakış açısının kazandırılmasında yarar görüldüğü açıklanmıştır (Rekabet Kurumu, 2014, s. 3) .

Rekabet Kurumu'nun yatay iş birliklerine ilişkin, Yatay İşbirliği Anlaşmaları Hakkında Kılavuz'da (Rekabet Kurumu, 2013, s.29) yapılan değerlendirmelerde de, çevreye etkilerin göz önüne alındığı görülmektedir. Rehberde, araç parçası üreten iki farklı şirketin, bir parçanın üretim ve performansının iyileştirilmesine yönelik sürdürdükleri AR-GE çalışmalarını birleştirmek için ortak bir girişim kurmak amacıyla anlaştığı bir örnek üzerinden muafiyet değerlendirilmesi yapılmıştır. Yapılan değerlendirmede, söz konusu parçanın üretilmesinin, çevre üzerindeki olumlu etkisi ve bu sayede taşıtların daha az yakıt tüketeceği ve daha az karbondioksit salınımı gerçekleştireceği hususları üzerinde de durulmuş ve sonuç olarak ortak girişimin, Kanun'un 4. Maddesi kapsamında rekabeti kısıtlayıcı etkileri olsa da, 5. Maddede sayılan muafiyet koşullarını sağladığı, daha az miktarda yakıt tüketiminin, tüketicilere yarar sağlayacağının dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir.

3.7.1. Rakipler arası anlaşmalar

Her ne kadar rekabet hukukunda, rekabetin kısıtlanması genellikle rakipler arasındaki yatay anlaşmalar ile gündeme gelse de, teşebbüsler arası anlaşmalar dikey düzlemde de söz konusu olabilir (Gürkaynak, 2022, s. 99).

3.7.1.1. Yatay anlaşmalar.

Teşebbüslerin, aralarında yapacakları açık ya da gizli anlaşmaların veya uyumlu eylemlerin rekabeti sınırlandırması olasıdır. Yatay anlaşmalar, üretim zincirinin aynı halkasında yer alan teşebbüsler arasında gerçekleşmektedir (Aslan, 2020, s. 51). Rekabet Kurumu tarafından yapılan tanıma göre yatay anlaşma, üretim ve dağıtım zincirinin aynı seviyesinde faaliyet gösteren rakip teşebbüsler (rakip marketler, otomotiv firmaları gibi) arasında kurulan anlaşma/sınırlamalardır (Rekabet Kurumu- Yatay Anlaşmalar (Sınırlamalar), t.y.).

Bir pazarda yer alan birbirlerine rakip konumundaki teşebbüsler, iklim krizi ile mücadele ve çevrenin korunması ve bu süreçte iş birliği içinde hareket edilebilmesi adına aralarında yatay anlaşma yapabilir. Üreticilerin, sürdürülebilir ürün üretimini artırmak ya da otomotiv pazarındaki teşebbüslerin karbondioksit salınımını azaltmak amacıyla aralarında anlaşması (Hundt, 2019) buna örnek verilebilir (Eroğlu, 2021, s. 136). Otomotivden enerjiye, ulaşımdan paketlemeye farklı sektörlerde giderek artan sürdürülebilirlik anlaşmalarının, belirli bir piyasada doğrudan ya da dolaylı bir şekilde rekabeti engelleme, bozma ya da kısıtlama gayesinin bulunmaması veya bu etkiyi doğuran ya da doğurabilecek nitelikte olmaması gerekmektedir. Örneğin, belirli bir piyasada yer alan rakip konumundaki teşebbüslerin, aralarında anlaşarak hammadde alımını çevreye en

duyarlı olan şirketten alacakları yönünde yapacağı bir anlaşma, rekabeti kısıtlayıcı veya engelleyici bir sonuç doğurabilecektir. Nitekim bu durumda, sözleşme, piyasadaki diğer şirketlerin piyasada rekabet edememesi ve dolayısıyla serbest rekabet ortamının bozulmasına neden olacaktır. Kanun'un korumayı hedeflediği temel menfaat, serbest rekabetin sağlayacağı umulan menfaatler olması nedeniyle, sürdürülebilirlik hedefleri kapsamında Kanun'un tekrardan yorumlanması ve uygulamaların sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusundaki davranışları destekleyecek şekilde değiştirilmesi gerektiği yönündeki eleştirilere katılıyoruz (Eroğlu, 2021, s. 151).

3.7.1.2. Dikey anlaşmalar.

Teşebbüsler, sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği hedefiyle dikey anlaşmalar da yapabilir. Dikey anlaşmalar, farklı seviyelerdeki teşebbüsler arası yapılan anlaşmalardır (Aslan, 2020, s. 51). Rekabet Kurumu tarafından dikey anlaşmalar, üretim veya dağıtım ağının farklı seviyelerinde (distribütör ve bayisi arasındaki ilişki gibi) faaliyet gösteren iki ya da daha fazla teşebbüsün arasında belirli mal veya hizmetlerin alımı, satımı ya da yeniden satışı amacıyla yapılan anlaşmalar şeklinde tanımlanmaktadır (Rekabet Kurumu - Dikey Anlaşma, t.y.). Örneğin, üretici şirket ve bayisi arasında dikey ilişki mevcuttur.

Kurulacak dikey anlaşmalar, genellikle yeniden satış fiyatının belirlenmesi, tekelden dağıtım, müşteri ya da coğrafi pazar paylaşma, aktif ya da pasif satış yasakları gibi sınırlar içermektedir (Aslan, 2020, s. 90; Gürkaynak, 2022, s. 196-243). İklim krizi ile mücadele ve çevrenin korunması amacıyla imzalanacak dikey anlaşmalar sonucu ortaya çıkabilecek ihlaller, kanuna aykırı şekilde rekabet etmeme yükümlülüğü konulması,

yeniden satış fiyatının belirlenmesi, bölge veya müşteri kısıtlaması getirilmesi şeklinde görülebilir (Eroğlu, 2021, s. 137).

3.7.2. İklimin korunması amacı taşıyan sözleşmeler için muafiyet

Teşebbüsler arasında rekabeti sınırlayıcı anlaşmaların yapılması, RKHK m. 4 hükmü ile yasaklanmıştır. Ancak, kimi hallerde rekabeti sınırlayıcı etkisi olsa bile, bahse konu anlaşmaya muafiyet tanınabilir. Muafiyet başlıklı 5. maddeye göre aşağıdaki şartların varlığı halinde muafiyet söz konusu olacaktır;

- a) Malların üretim veya dağıtımı ile hizmetlerin sunulmasında yeni gelişme ve iyileşmelerin ya da ekonomik veya teknik gelişmenin sunulması,
- b) Tüketicilerin bu durumdan yarar sağlaması,
- c) İlgili piyasanın önemli bir bölümünde rekabetin ortadan kalkmayacak olması,
- d) Rekabetin (a) ve (b) bentlerindeki amaçların elde edilmesi amacıyla zorunlu olandan fazla olarak sınırlanmamasıdır.

Teşebbüsler, bireysel muafiyet başvurusunda ilgili anlaşmanın, Kanun'un 4. maddesini ihlal etmediğini ve dört koşulu birden sağlandığını ispat etmelidir (Gürkaynak, 2022, s. 110). Yapılan değerlendirme sonucu yatay ya da dikey anlaşmanın, Kanun'un 5. maddesinde belirtilen muafiyet şartlarını sağladığı ve tüketiciye fayda sağladığı tespit edilirse, muafiyet hükmünden yararlanabilecektir. Rekabet Kurumu'nun muafiyet değerlendirmesinin tüketici refahı temelli kurulduğunu, ancak ekonomik olmayan menfaatlerin bazı kararlarda tartışıldığı, standardizasyon anlaşmalarına ilişkin değerlendirmelerde çevresel faydalara atıflar yapıldığı görülmektedir (Eroğlu, 2021, s. 142).

Bu açıklamalar bağlamında, Rekabet Kurumu’nun 15.7.2009 tarihli, Sabun ve Deterjan Sanayicileri Derneği tarafından yürütülen “Yeni Nesil Çamaşır Deterjanları Projesi”ne muafiyet tanınması talebine ilişkin kararı, bu kapsamda incelenmesi gereken önemli bir karardır (Rekabet Kurulu Kararı, 15.7.2009). Atık sulardaki deterjan miktarının azaltılarak çevreye daha az zarar verme, paketleme, lojistik, enerji tüketimi gibi alanlarda tasarruf sağlama hedefiyle 16 üyesi olan ve pazarı %85 ve %95 oranında temsil eden sabun ve deterjan sanayicileri derneği, yeni nesil çamaşır deterjanları projesini hayata geçirmek istemektedir. Rekabet Kurulu, kararda aşağıdaki açıklamaya yer vermiştir;

“Üzerinde durulması gereken bir diğer husus, piyasanın %95’ini oluşturan teşebbüslerin hep birlikte klasik deterjan üretimine son vererek yeni nesil deterjan üretimine geçmelerinin tüketici tercihlerinin kısıtlanması bağlamında 4. madde anlamında bir ihlal yaratıp yaratmayacağıdır. Her ne kadar çevresel kirlenmenin azaltılması tüm tüketiciler için büyük önem taşısa da, kullanım amaçları açısından aynı olan ve daha düşük bedel ödenerek alınabileceği düşünülen bir ürünün, bu ürünün üreticileri arasındaki bir anlaşma sonucu piyasadan kalkması, sözü edilen tercihler konusunda rekabeti sınırlayıcı bir etki doğuracaktır.”

Aynı kararda kurul, ilgili anlaşmanın rekabeti sınırlayıcı etkiye sahip olduğu kanaatine varmıştır. Muafiyete ilişkin yaptığı değerlendirmede ise, kurul, aşağıdaki açıklamalarla temel kararın çevrenin daha az kirletilmesi olacağı üzerinde durmuştur;

“Projenin hayata geçmesi ile elde edilen temel yarar, kuşkusuz çevrenin daha az kirletilmesi olacaktır. Bunun ekonomik faydası her zaman doğrudan ölçülebilir olmasa da, çevre kirliliğinin sosyal bir maliyet olduğu anlayışı çerçevesinde, bu maliyetin düşürülmesi ile de bir yarar sağlanacaktır.”

Sonuç olarak Kurul, Sabun ve Deterjan Sanayicileri Derneği tarafından yürütülen “Yeni Nesil Çamaşır Deterjanları Projesi”ne rekabeti sınırlayıcı etkileri bulunması nedeniyle menfi tespit belgesi verilemeyeceğine, fakat, Kanun’un 5. Maddesinde sayılan şartların tamamını karşılaması nedeniyle, karara konu projeye bireysel muafiyet tanınmasına karar vermiştir.

4. İKLİM KORUMA HÜKÜMLERİ İÇEREN ÖZEL HUKUK SÖZLEŞMELERİNDEN DOĞAN UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ

4.1. Sözleşmede Uygulanacak Hukukun ve Yetkili Mahkemenin Seçimi

4.1.1. Uygulanacak hukukun seçimi

Yabancılık unsuru içeren ve böylelikle milletlerarası özel hukukun konusuna giren sözleşmelerde taraflar, sözleşmenin tabi olacağı hukuku tayin edebilir (Çelikel ve Erdem, 2017, s. 366). MÖHUK madde 24/1,1 uyarınca, sözleşmeden doğan borç ilişkileri, sözleşmenin taraflarının açık bir şekilde belirlediği hukuka tabidir. Tarafların bu kapsamdaki iradelerini herhangi bir yoruma ihtiyaç duyulmadan ve şüpheyeye yer

bırakmayacak şekilde anlaşılır ve net bir şekilde beyan etmiş olmaları, hukuk seçiminin açık olduğu anlamına gelmektedir (Özdemir, 2010, s. 29). MÖHUK madde 24/2 uyarınca taraflar, seçilen hukukun aralarındaki sözleşmenin tamamına ya da sözleşmenin bir kısmına uygulanacağını kararlaştırabilirler.

Sözleşmesel ilişkide taraflar, genellikle aralarındaki sözleşmeye ekleyecekleri bir hüküm ile uygulanacak hukuku belirleyebilir. MÖHUK madde 24/3, tarafların uygulanacak hukukun taraflarca her zaman seçilebileceğini ve değiştirebileceğini düzenlemektedir. Dolayısıyla taraflar, aralarındaki sözleşme ile uygulanacak hukuku belirlemiş olmasa bile, bunu sonradan belirleyebilirler. Uygulanacak hukukun belirlenmesi ile birlikte, belirlenen hukuk bir bütün olarak, emredici ve tamamlayıcı hükümleri ile birlikte sözleşmeye hakim olur (Çelikel ve Erdem, 2017, s. 369). Bununla birlikte, öğretide, hukuk seçiminin yargılama aşamasında da yapılabilmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Tekinalp, 2009, s. 339-340). Ancak biz, hukuk seçiminin yargılama aşamasında yapılamayacağı görüşüne katılıyoruz.

Hukuk seçiminin sadece yabancılık unsuru içeren sözleşmelerle mi sınırlı olduğu sorusu öğretide yer alan tartışmalardan biridir. İlk görüşe göre; yabancılık unsuru taşımayan sözleşmelerde hukuk seçimi söz konusu olamaz ve iç hukuktaki irade serbestisi söz konusu olur (Tekinalp, 2009, s. 334). Bizim de katıldığımız diğer görüşe göre ise; yabancılık unsuru taşımasa bile, taraflar farklı menfaatleri gözeterek, milletlerarası özel hukuk anlamında uygulanacak hukuku belirleyebilir (Çelikel ve Erdem, 2017, s. 368). Nitekim, yabancılık unsuru bulunmayan bir sözleşmede taraflar, ticari ve ekonomik menfaatlerini ya da iklim krizi ile mücadele ve ESG hedefleri kapsamında uygulanacak hukuku seçebilmelidir. Sözleşmede yer alan iklim hükümlerinin hangi hukuk kapsamında

değerlendirilmesi daha uygun olacaksa, taraflar uygulanacak hukuk seçimini buna göre yapabilmelidir.

4.1.2. Yetki anlaşması

Bir sözleşmede taraflara, uygulanacak hukuku seçme serbestisi tanındığı gibi, sözleşmeden doğan uyuşmazlığın hangi devlet mahkemesinde görüleceğinin seçiminde de aynı serbesti tanınmıştır (Çelikel ve Erdem, 2017, s. 368). MÖHÜK m.47/1 uyarınca; yer itibariyle yetkinin, münhasır yetki esası uyarınca tayin edilmediği durumlarda, taraflar, yabancılık unsuruna sahip ve borç ilişkilerinden doğan uyuşmazlığın, yabancı ülkenin mahkemelerinde görülmesi noktasında anlaşabilir.

Bu madde hükmüne göre, taraflar yabancılık unsuru içeren bazı sözleşmelerde, Türk mahkemeleri yerine, yabancı bir mahkemenin yetkili olduğuna dair anlaşmaya varabilir. Aynı şekilde, yabancı mahkeme yerine, Türk mahkemelerinin yetkili olduğu da kararlaştırılabilir. Ancak uygulanacak hukukun belirlenmesinin aksine, yetkili mahkemenin belirlenmesinde kanun birtakım şartlar aramaktadır. Öncelikle, tarafların yetkili kıldığı yabancı mahkeme, taraflar arasındaki yetki sözleşmesinin kendi usul hukukuna göre geçerli olduğunu kontrol edecek ve geçerli olduğunun tespiti halinde davayı görecektir (Çelikel ve Erdem, 2017, s. 616). Bir diğer şart ise, m. 47’de belirtilmiş olduğu üzere, ilgili sözleşmenin yabancılık unsuru taşımasıdır. Dolayısıyla, yabancılık unsuru taşımayan bir sözleşmede taraflar yabancı bir mahkemeyi yetkili kılamaz. Aksi halde, yabancılık unsuru bulunmadığı gerekçesiyle söz konusu yetki sözleşmesi Türk hukukuna göre geçersiz sayılacaktır (Çelikel ve Erdem, 2017, s. 616). Yetki sözleşmesinin geçerliliği bakımından üçüncü şart, yine m.47’de açıkça yer aldığı üzere, Türk mahkemelerinin sahip

olduğu yetkinin münhasır yetki esası uyarınca düzenlenmemiş olmasıdır. Zira, yetki sözleşmesinin, Türk mahkemelerinin devletler özel hukuku anlamında münhasır yetkisine giren bir konuda düzenlenerek yabancı mahkemeyi yetkili kılmak mümkün değildir. Aksi halde, yabancı bir mahkemenin kendini yetkili görerek verdiği karar, MÖHUK m.54/b gereği tenfiz edilemeyecektir. MÖHUK madde 47’de yer alan bir diğer şart uyumsuzluğun, sözleşmesel ilişki, haksız fiil, sebepsiz zenginleşme, vekaletsiz iş görme gibi bir borç ilişkisinden doğmasıdır. Bu nedenle; ayni haklara ilişkin ve aile, şahıs ve miras hukukuna ilişki uyumsuzluklar için yetki sözleşmesi ile yabancı mahkeme yetkilendirilemez.

MÖHUK m.47 hükmü uyarınca yetki sözleşmesi, yazılı delille ispat edilmesi halinde geçerli olacaktır. Taraflar aralarındaki sözleşmeye eklenecek bir madde ile yetkili mahkemeyi seçebilecekleri gibi, ayrı bir yetki sözleşmesi de düzenleyebilir.

Taraflar arasındaki sözleşme ile yetkili mahkeme belirlenirken iklim değişikliği ile mücadele kapsamında doğanın korunması göz önüne alınabilir. Taraflar, farklı menfaatleri gözeterek yetkili mahkemeyi belirleyebilir. Bu durum genellikle taraflardan birinin ülkesinin yetkili mahkemesinin belirlenmesi şeklinde görülür. Ancak kimi hallerde, taraflar kendi ülkelerinin değil, farklı bir üçüncü ülke mahkemesinin yetkili olduğunu düzenleyebilir. Özellikle, tarafların birbirleri ülkesinin yetkisini kabul etmediği durumlarda, üçüncü bir ülke mahkemesinin yetkili kılınması değerlendirilebilir. Örneğin, hakim şirketi Almanya’da mukim bir Türk şirketi ile bir Fransız şirketin aralarında sözleşme akdettiğini ve yetkili mahkemeyi belirlemek istediklerini düşünelim. Eğer taraflar, Türk ve Fransız mahkemelerinden birinin yetkisi üzerinde anlaşamazlarsa, farklı bir ülkenin, örneğin Alman mahkemelerinin, yetkisi konusunda uzlaşabilir. Bu durum, kanun kapsamında aranan şartların varlığı halinde mümkün olsa da, bu gibi durumların

iklime ve çevreye olan etkisi değerlendirilmelidir. Nitekim, tarafların ülkesi dışında farklı bir ülkenin mahkemesinin yetkili kılındığı durumda, taraflar gerektiği hallerde o ülkedeki yargılama sürecine katılmak durumunda kalacaktır.

Havacılık sektörünün gelişmesi ile artan uçak ve sefer sayıları, görülen hava kirliliğinin en önemli nedenlerinden biri olup, havaalanlarının yarattığı karbon ayak izi, küresel ısınma bakımından kritik bir hale gelmiştir (Kumaş vd., 2019, s. 293). Dolayısıyla, yapılan her seyahatin yarattığı karbon ayak izi göz önüne alınarak, tarafların yetkili mahkemeyi seçmesi beklenmelidir. Bir önceki örneği göz önüne aldığımızda, İstanbul ve Paris'ten Berlin'e giden iki kişi toplam 1127 kg karbon ayak izi üretecektir (Karbonsuz Uçuş, t.y.). Halbuki, taraflar kendi ülkelerinden bir mahkemeyi yetkili kılsaydı, sadece taraflardan birinin seyahat etmesi gerekeceğinden üretilen karbon ayak izi çok daha düşük olacaktı. Yukarıda belirtilen iki uçuş sonucu üretilen karbon ayak izinin telafisi için toplam üç ağaca ihtiyaç bulunmaktadır (Karbonsuz Uçuş, t.y.). Günümüzde binlerce uçuşun gerçekleştiği düşünüldüğünde, bu nedenle oluşan karbon ayak izinin telafisi için ne kadar fazla ağaca ihtiyaç duyulduğu aşıkardır (Kurtkal, 2021).

Dolayısıyla, özellikle uluslararası sözleşmesel ilişkide taraflar, yetkili mahkemeyi seçerken sadece hukuki ve ticari menfaatlerini göz önüne almamalı, bununla birlikte yargılama esnasında yapılacak seyahatlerin yaratacağı karbon ayak izini de hesaba katmalıdır.

4.2. Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları

4.2.1. Tahkim

Taraflar, aralarındaki uyuşmazlığın çözümü için tahkim yoluna gidebilir. Tahkim, tarafların anlaşarak, aralarındaki uyuşmazlığın incelenmesi ve karara bağlanması adına belirlenen özel kişilere, hakemlere, bırakılmasıdır (Kuru, 2017, s. 659). Asıl olan, uyuşmazlığın devletin mahkemelerinde görülerek karara bağlanmasıyken, taraflar ihtiyari olarak anlaşarak, belirli bir davayı seçecekleri hakemlere gördürebilir (Kuru, 2017, s. 659). Tahkim, mecburi²² ve ihtiyari olmak üzere ikiye ayrılabilir da çalışmamızın konusu kapsamında sadece ihtiyari tahkim incelenecektir.

Yabancılaşık unsuru bulunmayan ve tahkim yerinin Türkiye seçildiği durumlarda HMK'nın ilgili hükümleri uygulama alanı bulacaktır. HMK m. 412 hükmü uyarınca, taraflar aralarında tahkim sözleşmesi düzenleyerek, aralarındaki sözleşmeden doğmuş ya da doğabilecek uyuşmazlıkların tamamı veya uyuşmazlığın bir kısmının çözümünü hakem veya hakem kuruluna bırakabilir. HMK m. 412/2 uyarınca taraflar, aralarında halihazırda var olan bir sözleşmeye, aralarındaki uyuşmazlıkların tahkim yoluyla çözüleceğine ilişkin bir madde koyabileceği gibi (tahkim şartı), bu kapsamda ayrı bir sözleşme de (tahkim sözleşmesi) imzalayabilir (Kuru, 2017, s. 662). Ancak her şekilde tahkim sözleşmesi yazılı şekil şartına tabiidir. HMK m.412/3 hükmü uyarınca; yazılı şekil şartının yerine getirilmiş sayılabilmesi adına, tahkim sözleşmesinin taraflarca imzalanmış yazılı bir belgeye veya taraflar arasında teati edilen mektup, faks vb. bir iletişim aracına veya elektronik ortama

²² Spor federasyonlarının spor faaliyetlerine yönelik kararları, tüketici işlemleri için oluşturulan tüketici hakem heyetine başvuru zorunluluğu mecburi tahkime örnek verilebilir.

geçirilmiş olması ya da dava dilekçesinde yazılı bir tahkim sözleşmesinin varlığının iddia edilmesine davalının verdiği cevap dilekçesinde itiraz edilmemiş olması yeterlidir.

Yabancılık unsuru bulunan bir sözleşmesel ilişkide tahkim yeri Türkiye seçildiği durumda ise, 4486 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu uygulama alanı bulacaktır. Kanunun m. 4/a hükmü uyarınca, tahkim yeri, taraflar arasındaki sözleşmeye eklenecek bir maddeyle ya da ayrı bir tahkim sözleşmesi imzalanarak belirlenebilir.

Tahkimin birçok yönden avantajı olduğu söylenebilir. Öncelikle, tahkim sürecinde görev alacak hakemler, konusunda uzman kişilerden oluşmaktadır. Tahkimin diğer avantajları ise, tarafların uyuşmazlığa uygulanacak usul kurallarını ve esasa uygulanacak hukuku, tahkim yerini ve dilini seçebilme, hakem veya hakem heyetini ve tahkim sürecinin takvimini belirleyebilme imkanı, tahkim sürecinin gizlilik özelliği, kararların nihai olması ve tenfizinin kolay olması olarak gösterilmektedir (Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, 2021, s.1). HMK 427/1 hükmü uyarınca, taraflar arasında aksi bir anlaşma yoksa, bir hakemin görev yapacağı davalarda hakemin seçildiği; birden çok hakemin görev yaptığı davalarda ise, hakem kurulunun ilk toplantı tutanağını düzenlediği tarihten itibaren bir yıl içinde esas hakkında karar verilir. Bu süre geçtikten sonra karar verilmesi, HMK m.439/1,c hükmü gereği, hakem kararının iptali sebebidir. Tahkim yolunun uyuşmazlığı daha kısa sürede çözüme ulaştırması, mahkeme kanalıyla çok daha uzun sürecektir yargılama süreci boyunca kullanılacak kağıttan, üretilen karbon ayak izine kadar birçok alanda tasarruf sağlanmasına neden olacaktır.

Dünyada sayısı giderek artan iklim ve çevre davaları ile ilerleyen zamanlarda daha sık karşılanacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin ilk iklim davası olarak geçen ve S.S. Gölarmara ve Çevresi Su Ürünleri Kooperatifi adına açılan davada, Marmara gölünün

kurumlarından kamu idarelerinin sorumlu olduğunun tespiti için Manisa İdare Mahkemesi'nde Tarım ve Orman Bakanlığı'na karşı dava açılmış ve gölün, Türkiye'nin BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nden ve Paris İklim Anlaşması'ndan kaynaklı taahhütlerine tamamen aykırı politikaları sonucunda kurutulduğu iddia edilmiştir (Altıparmak Hukuk, 2022). Bu gibi iklim davalarının artacağı düşünüldüğünde, doğanın korunması adına tahkime başvuru seçeneği sunulması bu davaların çözümünü hızlandıracaktır. Keza, Milletlerarası Ticaret Odası (*International Chamber of Commerce*, "ICC") iklim uyuşmazlıklarının tahkim yoluyla çözülmesi adına bir çalışma başlatmıştır. Bu kapsamda ICC Tahkim ve ADR Komisyonu'nun temel hedefleri şu şekildedir (International Chamber of Commerce, 2019);

- Uyuşmazlık çözümlerinin iklim değişikliği ile ilgili anlaşmazlıkları çözmek için kullanılıp kullanılmadığını ve kullanılıyorsa nasıl kullanıldığını araştırmak.
- İklim değişikliği ile ilgili ihtilafları etkili bir şekilde çözmek için bir uyuşmazlık çözüm mekanizmasında hangi özelliklerin gerekli olduğunu tespit etmek.
- İklim değişikliği ile ilgili uyuşmazlıklar bağlamında, ICC Tahkim Kurallarını (ICC Arbitration Rules), Arabuluculuk Kurallarını (Mediation Rules), Uzman Kurallarını (Expert Rules) ve Uyuşmazlık Kurulu Kurallarını (Dispute Board Rules) gözden geçirmek.
- Bulguları özetleyen kapsamlı bir rapor hazırlamak.

4.2.2. İhtiyari Arabuluculuk

Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarından biri, arabuluculuk müessesesidir. 6325 Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu madde 2 fıkra 1,a hükmünde arabuluculuk, müzakerelerde bulunmak adına uyuşmazlığın taraflarını bir araya getiren, onların birbirlerini anlamalarını ve uyuşmazlığın çözümünü kendilerinin üretmesini sağlamak için aralarında iletişim sürecinin kurulmasını gerçekleştiren, tarafların çözüm üretemediklerinin ortaya çıkması halinde çözüm önerisi de getirebilen, uzmanlık eğitimi almış, tarafsız ve bağımsız bir üçüncü kişinin katılımıyla ve ihtiyari olarak yürütülen uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak tanımlanmıştır. Arabuluculuğun dava şartı olarak düzenlendiği, bir diğer ifadeyle, zorunlu olduğu haller dışında, arabuluculuk gönüllülük esasına tabidir. HUAK m. 3 hükmü, tarafların, arabulucuya başvuru, arabuluculuk sürecinin devam ettirilmesi ya da sonuçlandırmak veya arabuluculuk sürecinden tamamen vazgeçilmesi konusunda serbest olduğunu ve tüm süreçte eşit haklara sahip olduğunu düzenlemektedir. Böylece arabuluculuğun kimi hallerde ihtiyari, kimi hallerde, ise dava şartı olarak zorunlu olduğunu söyleyebiliriz.

İklim değişikliği ve doğanın korunması mücadelesinde arabuluculuk sürecinden de yararlanılabilir. Uyuşmazlığın konusu ne olursa olsun, arabulucular, müzakere sürecinde taraflara, uyuşmazlığın çözümü sırasında doğanın korunması ile ilgili olarak bilinçlendirerek, iklim dostu bir çözüme ulaştırmak adına bilgilendirmelidir (United Nations Department of Political and Peacebuilding Affairs, 2022, s. 4). Ancak kuşkusuz, arabulucular bu süreçte uyuşmazlığın ana konusundan sapmamalıdır. Müzakere sürecinde taraflara iklim bilinci sağlamak ve bu bilinçle ortak bir çözüme ulaştırmak arabulucunun

bir sorumluluğu olacağı için, ilgili mevzuatta bu kapsamda düzenlemeler yapılmalı ve arabulucular için konuyla ilgili eğitimler düzenlenmelidir.

4.2.3. Avukatlık Kanunu m.35/A Kapsamında Uyuşmazlığın Çözümü

Bütün alternatif uyuşmazlık yollarının başında Avukatlık Kanunu ile düzenlenen ve avukatlara tanınan uzlaşma sağlama yetkisidir. Avukatlık Kanunu'nun 35/A maddesine göre, avukatlar, müvekkilleri arasındaki uyuşmazlığı bir arabulucu gibi çözüme kavuşturabilir. Bu kapsamda avukatlar, dava açılmadan veya dava açılmış olsa bile duruşma başlamadan önce, müvekkilleriyle beraber uyuşmazlığın diğer tarafını uzlaşmaya davet edebilirler. Karşı taraf bu davete katılır, görüşmeler sonucu uzlaşma sağlınırsa, avukatların hazırlayacağı tutanak her iki tarafça imzalanır. Bu tutanaklar, İİK madde 38 gereği ilam niteliğinde olacaktır. Uyuşmazlıkların en hızlı çözüm yöntemi olarak belirtilen bu uzlaşma yönteminde sürecin süjesi, tarafları ve uyuşmazlığı en iyi bilen kişi olarak avukatlardır (Türkiye Barolar Birliği, t.y.). Tarafların kendilerini vekil ile temsil ettiğı durumlarda avukatlar, yargılama sürecinin uzunluğunu ve bu uzun sürecin fazla kağıt kullanımı gibi çevreye olumsuz etkilerini göz önüne alarak barışçıl bir yöntem olan ve uygulamada 35/A uzlaşması olarak adlandırılan yöntemle tarafları, uzlaştırmaya çalışması önemlidir. Arabuluculuk sürecinde olduğu gibi, avukatlar bu uzlaşma yönteminin diğer avantajlarıyla birlikte iklim sürecine de olumlu katkıları konusunda müvekkillerini bilgilendirmelidir.

SONUÇ

Küresel iklim değişikliği ile mücadele günümüzün en önemli konularından biridir. Bu kapsamda küresel anlamda birçok anlaşma imzalanmakta ve devletlere birtakım yükümlülükler yüklenmektedir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi bu anlamda imzalanan en önemli sözleşmelerden biridir. Bahse konu sözleşmeye taraf olan ülkelerin katılımıyla her yıl farklı şehirlerde Taraflar Konferansı düzenlenmektedir. 1997 yılında Kyoto şehrinde düzenlenen üçüncü taraflar konferansı getirdiği yükümlülükler bakımından en önemli konferanslardan biri olarak kabul edilir. Ardından Paris İklim Anlaşması, küresel ortalama sıcaklık artışının sanayileşme öncesi döneme kıyasen 1,5°C'nin altında tutulması ve sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması bağlamında BMİDÇS'nin uygulamasının geliştirilmesi amacıyla imzalanmıştır. Bu sözleşme taraf ülkelere iklim ile mücadele bağlamında önemli yükümlülükler yüklemektedir. Son olarak Avrupa Birliği'nin düzenlediği Yeşil Mutabakat ile sadece AB ülkelerine değil, AB ile ticaret ilişkisinde olan tüm ülkelere ciddi yükümlülükler yüklemiştir. Bu mutabakatla uyum kapsamında Ticaret Bakanlığı tarafından Yeşil Mutabakat Uyum Planı yayımlanmıştır.

Tüm bu düzenlemelerin yanında, sürdürülebilirlik kavramının gelişimi ve ESG kriterlerine verilen önemin artması ile birlikte, özel hukuk ilişkisinin taraflarının, özellikle şirketlerin, iş süreçlerinde dikkat etmesi gereken hususlar söz konusudur. Nitekim, iklimin korunması, sadece tek başına devletlerin değil, tüzel kişiliklerin, bireylerin ve sürece katkı sağlama potansiyeli olan diğer tüm paydaşların katkı sağlamasıyla mümkün olacaktır. Şirketlerin bu sorumluluklarını kendi tedarik zincirinde de sağlaması adına, özel hukuk

sözleşmelerine iklim hükümleri eklemesi gerekecektir. Böylelikle, sözleşmesel ilişkinin taraflarının iklim değişikliği ile mücadeleye uygun hareket etmesi teşvik edilecektir. Bu kapsamda iklim hükümleri fesih sebebi ya da ceza koşulu olarak eklenebileceği gibi, sözleşme kapsamında yapılacak bildirimlerin dijital ortamda yapılması, raporlama yükümlülüğü getirilmesi, alt yüklenicinin belli durumlarda kullanımına izin verilmesi, iş sözleşmelerinde işçilere iklim koruma yükümlülükleri getirilmesi gibi birçok hüküm sözleşmeye eklenebilecektir. Ancak oluşturulan iklim hükümlerinin, emredici hukuk kurallarına veya rekabet hukuk gibi diğer hukuki düzenlemelere aykırılık teşkil etmemesi önem arz etmektedir. Keza iklim değişikliği ile mücadele ve sürdürülebilirlik hedefleri kapsamında kurulan özel hukuk sözleşmelerinin rekabet hukuku bakımından risk taşıma potansiyelinin bulunduğu unutulmamalıdır. Bu şekilde, asıl konusunun yanında, iklimin korunmasını amaçlayan hükümler barındıran sözleşmeler, yeşil sözleşme olarak adlandırılabilecektir. İklim krizi ile mücadelede sözleşmeden doğan sorumluluğun yanı sıra, aynı Çevre Kanunu'nda olduğu gibi, kusura dayanmayan sorumluluk halleri de düzenlenmeli ve böylelikle kimi hallerde kusur aranmaksızın sorumluluğun doğması sağlanmalıdır. En nihayetinde, bir uyuşmazlık çıktığında bunu iklim dostu en uygun yöntemle çözülmesi de önemlidir. Bu anlamda dava sürecine gitmeden, tahkim, ihtiyari arabuluculuk, 35/a uzlaşması gibi alternatif uyuşmazlık önerilerinin tercih edilmesi teşvik edilmesi, keza uyuşmazlık mahkemeler aracılığıyla çözülecekse, yetkili mahkeme ve uygulanacak hukukun seçimi ile yine iklim dostu bir yargılama süreci oluşturulmak için gayret gösterilmelidir.

“İnsanlığın Dünya’yı nasıl değiştirdiğini uzaydan bakınca görebilirsiniz. Elverişli toprakların üzerindeki ormanların neredeyse tümü yok edildi, bu alanlar artık tarım ve kentsel gelişim için kullanılıyor. Kutup buzulları küçülüyor, kurak alanlar artıyor. Dünya geceleri karanlık değil artık, çoğu alan aydınlatılmış durumda. Tüm bunlar gezegenin insanlarca sömürüsünün kritik bir sınıra ulaştığını kanıtlıyor. Fakat insanların talepleri ve beklentileri sürekli artmakta. Atmosferi kirletmeye, okyanusu zehirlemeye ve toprağı kurutmaya devam edemeyiz, çünkü geriye bir şey kalmadı.”

Stephen Hawking

KAYNAKÇA

Akıntürk, T., Ateş, D. (2013). *Borçlar Hukuku*. 20. Baskı. Beta Yayınevi.

Akova, İ. (2003). *Dünya Enerji Sorunu ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı*. Coğrafya Dergisi, Sayı 11. 47-73.

Al, İ. (2019). *Sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi: Türkiye için bir endeks önerisi*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(1), 112-124, doi: 10.17218/hititsosbil.473413.

Alada, A., Gürpınar, E., Budak, S. (2012). *Rio Konferansı Üzerine Düşünceler*. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 0 (3-4-5).

Altuntaşoğlu, Z. T. (2005). *Yenilenebilir Enerji Avrupa Birliği ve Türkiye Müktesebatı*. TMMOB Türkiye ve Enerji Sempozyumu Bildirileri, 249-261.

Archer, D., Rahmstorf, S. (2009). *The Climate Crisis: An Introductory Guide To Climate Change*. Cambridge University Press.

Akyazan, S. (1974). *Tatbikatta Banka Teminat Mektuplarının Ortaya Çıkardığı Çeşitli Sorunlar*, BATİDER, Cilt VII, Sayı. 3.

Anık, G. (2005). *Borçlunun Temerrüdünden Dolayı Sözleşmeden Dönme*. TBB Dergisi, Sayı 59.

Arıkan, M. (2009). *Culpa In Contrahendo Sorumluluğu*. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt:17 Sayı: 1.

Arsava, F. (2016). *Devletlerin Egemen Eşitliği Prensibi ve Fiili Eşitsizlik*. Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 11(2) 44-61.

Aslan, İ. Y. (2020). *Rekabet Hukuku Dersleri*. 7. Baskı. Ekin Basım Yayın.

Atapattu, S. (2009-2010). *Climate Change, Human Rights and Forced Migration: Implications for International Law*. 27, 3 Wis. Int'L.J.

Ayhan, R. (2013). *Teyit Mektubu*. İÜHFM C. LXXI, S. 2. s. 51-70

Bilgili, M. Y. (2015). *Anayasal Bir Hak Olarak Çevre Hakkı*. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(2): 563-584.

Bina, O. (2013). *The Green Economy And Sustainable Development: An Uneasy Balance?*. Environment and Planning C: Government and Policy. 31 1023 – 1047.

Binboğa, G. (2017). *Sürdürülebilirlik Kapsamında Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları ve Türkiye'nin Durumunun İncelenmesi*. MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:15 Sayı:4. doi: 10.18026/cbayarsos.373079.

Bodansky, D. (1993). *The United Nations Framework Convention on Climate Change: A Commentary*, Yale Journal of International Law. Vol 18:451 451-558.

Bozkurt, K. (2020). *Küresel Isınma, İklim Değişikliği ve Göç, Sempozyum Bildirisi*. Uluslararası Göç Hukuku Sempozyumu. Yeditepe Üniversitesi.

Bozkurt, K. (2018). *Uluslararası Hukuk Düzenlemeleri Kapsamında Küresel Isınma ve Türkiye'deki Mevcut Durum*. In Geçmişten Günümüze Yerel, Bölgesel ve Küresel Krizler. 113-129.

Bozkurt, K., Bozkurt, D. (2020). *Küresel Isınma ve İklim Değişikliği Ekseninde Uluslararası İklim Politikaları ve Düzenlemeleri ve Türkiye'deki Mevcut Durum*. Özlem Yoldaş Armağanı.

Bozkurt, K., Hoca, Y., Deren, F. (2021). *Avrupa Birliği Politikaları Çerçevesinde Yenilenebilir Enerji ve Türkiye*. YÜHFD, C.XVIII, 2021/2, s.743-763.

Bozkurt, K., Grubhofer, G. (2006). *Die Elektronische Signatur In Der Türkei*. Ankara Law Review, 2(1).

Bozkurt, K. (2018). *Umsetzung Der Richtlinie Über Die Elektronische Signatur in Der Türkei*. İstanbul: Legal Yayınevi.

Böhringer, C. (2003). *The Kyoto Protocol: A Review and Perspectives*. Oxford Review Of Economic Policy. Vol. 19 NO. 3. 451-466.

Ciğer, M. İ. (2022). *İklim Değişikliği ile Mücadelede Devletlerin Farklılaştırılmış Sorumlulukları ve Uluslararası Hukukta Ortak Fakat Farklılaştırılmış Sorumluluklar İlkesi*. Yetkin Yayınları.

Coşkun, İ. L. (2021). *Süreklilikten Sürdürülebilirliğe*. İstanbul: Artisan Yayınlar.

Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü. (2021). *Cumhurbaşkanlığı Yayınları: 124*. Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü Yayınları: 3. 1. Baskı. Ankara.

Çakıroğlu, B., Sar E. (2016). *6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu Tahtında Sözleşmeden Dönme ve Fesih*.

Çelebioğlu, T. (2021). *Türkiye'deki İklim Değişikliği ve Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde Yer Alan Nehir Akımlarının İncelenmesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi: Marmara Üniversitesi.

Çelikel, A., Erdem, B. (2017). *Milletlerarası Özel Hukuk*. 15. Bası. Ankara: Besa Basım Yayın.

Çetin, E. H. (2011). *Elektronik Belgelerin Hâkim Tarafından Delil Olarak Değerlendirilmesi*. Terazî Hukuk Dergisi, 6(54), 60-71.

Çetin, T. (2019). *İşçi Özlük Dosyalarının Bilgisayar Ortamında Oluşturulması ve Arşivlenmesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi: Bursa Uludağ Üniversitesi.

Daver, H. (2018). *Borcun İfasında Borçlunun Rolü*. 1. Basım. 2018. Onikilevha Yayınlar.

Dinar, R. C. (2008). *Niyet Mektuplarının Hukuki Niteliği ve Bağlayıcılığı*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Dinç, G. (2018). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Çevre ve İnsan*. Ankara. Türkiye Barolar Birliği.

Doğan, M. (2021). *Sözleşme Özgürlüğünün Emredici Hukuk Kuralları Çerçevesinde Sınırlandırılması*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Ecer, K., Güner, O., Çetin, M. (2021) *Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türkiye Ekonomisinin Uyum Politikaları*. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi. Yıl: 2021, C. 9, S. 2, 125-144.

Erbayraktar, B. (2016). *Güvenli Elektronik İmza*. On İki Levha Yayıncılık.

Ercoskun, Ş. K. (2016). *Sözleşmenin İçeriğini Belirleme Özgürlüğü ve Bunun Genel Sınırı: TBK M. 27*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 74 (2), 709-738.

Eren, F. (2022). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. 27. Bası. Ankara: Yetkin Yayınları.

Eroğlu, M. (2021). *Uygulamalı Rekabet Hukuku Seminerleri 2020*. İstanbul.

European Environmental Agency. (2013). *Towards A Green Economy In Europe-EU Environmental Policy Targets and Objectives 2010-2050*. No 8/2013.

Falcıoğlu, M. Ö. (2004). *Türk Hukukunda Elektronik Satım Sözleşmesi ve Kuruluşu*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Grabosch, R. (2021). *The Supply Chain Due Diligence Act*.

Gökalp, S. Suzan. (2022). *Paris Anlaşması ve Türkiye'ye Yansımaları*. In Üzeltürk S., Bozkurt K., Kulaç, D. (Eds), *İklim Krizi ve Hukuk*, Legal Yayıncılık.

Güner, E., Turan, E. S. (2017). *Yenilenebilir enerji kaynaklarının küresel iklim değişikliği üzerine etkisi*. Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi. Cilt:3 Sayı:1 Sayfa:48-55 doi: 10.21324/dacd.285523.

Gürkaynak, G. (2022). *Rekabet Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürsel, İ. G. (2008) *İnsan Hakları, Çevre ve Anayasa*, TBB Dergisi, Sayı 75 199-208.

Gürsoy, K. T. (1950). *Hususi Hukukta Clausula Rebus Sic Stantibus (Emprevizyon Nazariyesi)*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını. Ankara.

Hatemi, H., Gökyayla, E. (2011). *Borçlar Hukuku Genel Bölüm*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Işıntan, P. (2009). *Sözleşme Müzakereleri*. Yayınlanmış Doktora Tezi: Galatasaray Üniversitesi.

İmer-Ertunga, E., Seyhun, Ö. K. (2022). *Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması ve Türkiye'nin İhracatına Olası Etkileri*, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi Cilt 13 Sayı 1. 1-13.

Kayhan, A. K. (2017). *Uluslararası Hukukta Atmosferin Korunması ve Devletlerin Sorumluluğu*. İstanbul. Onikilevha Yayıncılık.

Kayıhan, Ş., Ünlütepe, M. (2018). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. 6. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kayışoğlu, B., Diken, B. (2019). *Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kullanımının Mevcut Durumu ve Sorunları*. Tarım Makinaları Bilimi Dergisi 15 (2), 61-65.

Kiessling C., Alonso A. (2022). *Common but Differentiated Responsibilities Regarding Climate Change*. Different Interpretations Within the Brazilian National Context. JANUS.NET, e-journal of International Relations. 1647-7251 Vol. 13, No. 1.

Kiss, A., Shelton, D. (2007). *Guide To International Environmental Law*. Martinus Nijhoff Publishers.

Kumaş, K., İnan, O., Akyüz, A. Ö., Güngör, A. (2019). *Muğla Dalaman Havalimanı Uçaklardan Kaynaklanan Karbon Ayak İzinin Belirlenmesi*. Academic Platform - Journal of Engineering and Science. Cilt 7, Sayı, 2 291-297. doi:10.21541/apjes.466338.

Kuru, B. (2017). *İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1). (2014). RG. 03.01.2014/28871.

Küçük, G., Yüce Dural, B. (2022). *Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Yeşil Ekonomiye Geçiş: Enerji Senaryoları Üzerinden Bir Değerlendirme*. AÜSBD, C.22, 1. Sayı, 2022, 137-156.

Narin, M. (2013). *Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizması: Emisyon Ticareti*. International Conference On Eurasian Economies. 941-952.

Nomer, H. N. (2020). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. 17. Bası. İstanbul: Beta Basım Yayım.

National Research Council. (2020). *Climate Change: Evidence and Causes: Update 2020*. Washington, DC: The National Academies Press.

Oğuzman, K., Öz, M. T. (2015). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt-1*. 13. Bası. İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Oğuzman, K., Öz, M. T. (2016). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt-2*. 12. Bası. İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Oral, T. (2016). *Niyet Mektubu*. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi. Yıl:7 Sayı:28.

Özgül, M. E. (2021). *Güvenli Elektronik İmza Sahibinin Hakları ve Yükümlülükleri*. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 12 (2) 539-556. doi: 10.21492/inuhfd.884252.

Özer, G. Ç., Ersoy, Ç. (2021). *AB Yeşil Mutabakatı Paralelinde Türkiye'deki Gelişmeler ve Taslak İklim Yasası*.

Özer, G. Ç., Ersoy, Ç. (2021/2). *AB ve Almanya'daki Hukuki Gelişmeler ve Türkiye'ye Olası Etkileri*.

Rekabet Kurulu Kararı. Karar Sayısı: 09-33/727-167. Karar Tarihi: 15.7.2009.

Rowlands, I. H. (2012). *Atmosphere and Outer Space*. The Oxford Handbook of International Environmental Law. 316-334.

Saraç, S. (2013). *Türk Borçlar Kanunu'nda Tehlike Sorumluluğu*. 1. Baskı. Onikilevha Yayıncılık.

Sever, D. (2015). *Karbon Ticaretinin Türk Vergi Mevzuatı Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. Yayınlanmış Doktora Tezi: Hacettepe Üniversitesi.

Sur, M. (2016). *Uluslararası Hukukun Esasları*. İstanbul. Beta Basım.

Şeker, Y., Şengür E. D. (2022). *Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim (ESG) Performansı: Uluslararası Bir Araştırma*. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi. 15 (2). 349-387.

Tayanç, M. (2022). *Güncel Gelişmeler Işığında İklim Değişikliğinin Dünyaya ve Türkiye'ye Etkileri*. In Üzeltürk S., Bozkurt K., Kulaç, D. (Eds), *İklim Krizi ve Hukuk*, Legal Yayıncılık.

Taşkın, Z. D. (2020). *Sözleşmenin Kurulması*. 1. Baskı. Onikilevha Yayıncılık.

Taşpolat, A. (1989). *Banka Garantileri*. İstanbul.

Tekinalp, G. (2009). *Milletlerarası Özel Hukuk- Bağlama Kuralları*. 2007 Tarihli MÖHUK Uyarınca Güncelleştirilmiş 10.Bası. İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Tekinay, S. S., Akman, S., Burcuoğlu, H., Altop, A. (1993). *Tekinay Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. 7. Bası. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Akdeniz İhracatçı Birlikleri. (2021). *Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi*. <https://www.akib.org.tr/faaliyetler-avrupa-yesil-mutabakati-ab-emisyon-ticareti-sistemi.html> Erişim Tarihi: 13.02.2023.

Akgüç G., Dilek E. (2021/1). *Alman Tedarik Zinciri Yasası'nın Alman şirketlerine getirdiği yükümlülükler*. Rödl&Partners. <https://www.roedl.com.tr/tr/tema/yazilar/alman-tedarik-zinciri-yasasi-nin-alman-sirketlere-getirdigi-yukumlulukler> Erişim Tarihi: 5.03.2023.

Akgüç G., Dilek E. (2021/2). *Alman Tedarik Zinciri Yasası uyarınca Türk şirketlerinin alması gereken önlemler*. Rödl&Partners. <https://www.roedl.com.tr/tr/tema/yazilar/alman-tedarik-zinciri-yasasi-uyarinca-turk-sirketlerinin-almasi-gereken-onlemler> Erişim Tarihi: 5.03.2023.

Aksay, C. S., Ketenoğlu, O., Kurt, L. (2005). *Küresel Isınma ve İklim Değişikliği*. Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Dergisi, 1 (25), 29-42. <https://dergipark.org.tr/pub/sufefd/issue/23134/247140>.

Aktan, C. C. (2013). *Kurumsal Şirket Yönetimi*. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 5 (1), 150-161. <https://dergipark.org.tr/pub/oybd/issue/16341/333493> Erişim Tarihi: 10.04.2023.

Alman Tedarik Zincirinde Özen Yükümlülüğü Yasası. (2021). [https://www.dtr-ihk.de/tr/bilgi-koesesitedarik-zincirlerinde-gerekli-oezeni-goesterme-yuekuemlueluegue-kanunu-lksg#:~:text=Tedarik%20Zincirlerinde%20Gerekli%20Özeni%20Gösterme%20Yükümlü%20Kanunu%20\(LkSG\),-Şirketlerin%20C%20tedarik%20zincirinde&text=22.07.2021%20tarihinde%20beyan%20e%20dilen,yasal%20çerçeveyi%20ve%20gereklilikleri%20belirlemektedir](https://www.dtr-ihk.de/tr/bilgi-koesesitedarik-zincirlerinde-gerekli-oezeni-goesterme-yuekuemlueluegue-kanunu-lksg#:~:text=Tedarik%20Zincirlerinde%20Gerekli%20Özeni%20Gösterme%20Yükümlü%20Kanunu%20(LkSG),-Şirketlerin%20C%20tedarik%20zincirinde&text=22.07.2021%20tarihinde%20beyan%20e%20dilen,yasal%20çerçeveyi%20ve%20gereklilikleri%20belirlemektedir). Erişim Tarihi: 13.03.2023.

Altıparmak Hukuk. (2022). *Basın Bilgi Notu Marmara Gölü Davasında Yürütmenin Durdurulması Kararı*. <https://altiparmakhukuk.org/basin-duyurusu> Erişim Tarihi: 2.04.2023.

Baysal, U., Ersoy, Ç. *Alman Tedarik Zincirleri Özen Yükümlülükleri Kanunu*

(*Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz*) ve Türkiye'deki Çalışma İlişkilerine Etkileri. Sicil İş Hukuku Dergisi, (48), 72 - 83. <https://sicil.mess.org.tr/Media/Uploads/sicil-48-74-85.pdf> Erişim Tarihi: 11.04.2023.

Başar, D. (2021). Çevreyi Kirletenin Sorumluluğunun Hukuki Niteliği ve Çevre Sorumluluk Hukukunda Sorumluluk Sebeplerinin Yarışması. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi. (46), 145-170. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taad/issue/61178/909777> Erişim Tarihi: 20.04.2023.

Biçkin, İ. (2006). Elektronik İmza ve Elektronik İmza ile İlgili Yasal Düzenlemeler. TBB Dergisi, Sayı 63 109-125. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/ViewPDF-elektronik-imza-ve-elektronik-imza-ile-ilgili-yasal-duzenlemeler-210> Erişim Tarihi: 27.04.2023.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. (1992). https://unfccc.int/sites/default/files/convention_text_with_annexes_english_for_posting.pdf Erişim Tarihi: 10.1.2023.

Birleşmiş Milletler Örgütü Anlaşması. (1945). https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf Erişim Tarihi: 30.12.2022.

Bodansky, D. (2016). *The Legal Character of the Paris Agreement*. Review of European, Comparative, and International Environmental Law (RECIEL). https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2735252 Erişim Tarihi: 11.01.2023.

Bozlağan, R. (2005). Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı. Journal of Social Policy Conferences, 0 (50), 1011-1028. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/891/9943> Erişim Tarihi: 10.03.2023.

Çevre ve Orman Bakanlığı. (2008). *Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları ve Diğer Uluslararası Emisyon Ticareti Sistemleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. https://www.researchgate.net/publication/291346384_Kyoto_Protokolu_Esneklik_Mekanizmaları_ve_Diger_Uluslararası_Emisyon_Ticareti_Sistemleri Erişim Tarihi: 11.03.2023.

Durmaz, T., (2015) *Avrupa Birliği Enerji Politikaları*. https://www.academia.edu/30973014/Avrupa_Birli%C4%9Fi_Enerji_Politikalar%C4%B1_I_Taner_Durmaz Erişim Tarihi: 10.03.2023.

European Commission. (t.y.). *The Just Transition Mechanism: making sure no one is left behind*. <https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european->

[green-deal/finance-and-green-deal/just-transition-mechanism_en](https://ec.europa.eu/finance-and-green-deal/just-transition-mechanism_en) Erişim Tarihi: 8.02.2023.

European Commission. (t.y./2). *Carbon Border Adjustment Mechanism: Questions and Answers*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_3661 Erişim Tarihi: 8.02.2023.

European Commission. (2000). *Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply, Green Paper*. <https://op.europa.eu/s/n77E> Erişim Tarihi: 10.02.2023.

European Commission. (2006). *A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy, Green Paper*. https://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf Erişim Tarihi: 10.02.2023.

Federal Ministry of Labour and Social Affairs. (t.y.). *Supply Chain Act - Act on corporate due diligence obligations in supply chains*. <https://www.csr-in-deutschland.de/EN/Business-Human-Rights/Supply-Chain-Act/supply-chain-act.html> Erişim Tarihi: 5.03.2023.

Forbes. (2020). *Demystifying ESG: Its History & Current Status*. <https://www.forbes.com/sites/betsyatkins/2020/06/08/demystifying-esgits-history--current-status/?sh=867bafc2cdd3> Erişim Tarihi: 21.2.2023.

Global Compact Network Türkiye. (t.y.). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*. <https://www.globalcompactturkiye.org/surdurulebilir-kalkinma-amaclari/> Erişim Tarihi: 21.04.2023.

Herren, S. (2020). *ESG Nedir? ESG Yatırımının Gezeganimiz ve İşletmeler İçin Beş Faydası*. Redshift. <https://redshift.autodesk.com.tr/esg-nedir/> Erişim Tarihi: 20.04.2023.

Hundt, R. (2019). *Companies colluding to fight climate change don't need to worry about antitrust laws*. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2019/09/11/companies-colluding-fight-climate-change-dont-need-worry-about-antitrust-laws/> Erişim Tarihi: 25.04.2023.

IPCC. (2007). *Climate Change 2007: Synthesis Report*. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate

Change [Core Writing Team, Pachauri, R.K and Reisinger, A. (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, 104.

International Chamber of Commerce. (2019). *ADR Commission Report on Resolving Climate Change Related Disputes through Arbitration and ADR*. <https://iccwbo.org/news-publications/arbitration-adr-rules-and-tools/icc-arbitration-and-adr-commission-report-on-resolving-climate-change-related-disputes-through-arbitration-and-adr/> Erişim Tarihi: 27.04.2023.

İklim Haber. (2017). *CAT'in Türkiye Notu: "Kritik Derecede Yetersiz"*. <https://www.iklimhaber.org/catin-turkiye-notu-kritik-derecede-yetersiz/> Erişim Tarihi: 24.02.2023.

İklim Haber. (2020). *Hollanda'nın Dev Emeklilik Fonu Karbon Ayakizini Azaltacak*. <https://www.iklimhaber.org/hollandanin-dev-emeklilik-fonu-karbon-ayazini-azaltacak/> Erişim Tarihi: 26.02.2023.

İklim Şurası. (2022). *Şûranın Amacı ve Hedefleri*. <https://iklimsurasi.gov.tr/sayfa/sûranin-amaci-ve-hedefleri> Erişim Tarihi: 27.04.2023.

Karbonsuz Uçuş. (t.y.). *Karbon Hesaplayıcı*. Groovy Technologies Ltd. <https://karbonsuzucus.com/ucus-hesapla> 20.04.2023 tarihinde alınmıştır.

Kayhan A. K. (2018). *Uluslararası Hukukta İnsanlığın Ortak Kaygısı Kavramı*. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2018/1, 221-247. <http://dosya.gsu.edu.tr/Sayfalar/2018/7/gsuhfd-2018-1-330.pdf> Erişim Tarihi: 30.12.2022.

Knowww. (t.y.). *Introduction - Turning an Urgent Challenge Into a Unique Opportunity (Chapter I., European Green Deal)*. <https://knowww.eu/nodes/5df2027452510fae45cc5b7b> Erişim Tarihi: 24.02.2023.

Koç Holding. (2021). *Koç Holding, iklim kriziyle mücadele yolunda ve 2050 karbon nötr hedefine yönelik "karbon dönüşüm programı"nı başlattı*. www.koc.com.tr/medya-merkezi/haberler/2021/koc-holding-karbon-donusum-programini-baslatti Erişim Tarihi: 5.03.2023.

Kurtkal, H. Ç. (2021). *Ulaşım Nedeniyle Ortaya Çıkan Karbon Ayak İzi Nasıl Telifi Edilir?* <https://www.plumemag.com/ulasim-nedeniyle-ortaya-cikan-karbon-ayak-izi-nasil-telifi-edilir/> Erişim Tarihi: 22.06.2023.

Loyens&Loeff. (2023). *ESG: Key Legal Considerations*.
<https://www.loyensloeff.com/esg-litigation-new-version--february-2023---print.pdf>
 Erişim Tarihi: 21.06.2023.

Obergassel, W., Arens, C., Mersmann, F., Hermwille, L., Ott, H., Wag-Helmreich, H., Kreibich, N. (2016). *Phoenix From The Ashes —An Analysis Of The Paris Agreement To The United Nations Framework Convention On Climate Change*. Wuppertal Institute For Climate, Environment and Energy.
https://www.researchgate.net/publication/291971431_Phoenix_From_The_Ashes-An_Analysis_Of_The_Paris_Agreement_To_The_United_Nations_Framework_Convention_On_Climate_Change Erişim Tarihi: 16.01.2023.

Özdemir Kocasakal, H. (2010). *Sözleşmelere Uygulanacak Hukukun Möhük M. 24 Çerçevesinde Tespiti ve Üçüncü Devletin Doğrudan Uygulanan Kuralları*. Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 30 (1-2), 27-62.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iumhmohb/issue/9398/117744> Erişim Tarihi: 30.03.2023.

Öztürk, Y. Z. (2022). *Alman Tedarik Zinciri Yasası Yürürlüğe Girdi*. Erdem&Erdem.
<https://www.erdem-erdem.av.tr/bilgi-bankasi/alman-tedarik-zinciri-yasasi-yururluge-girdi>
 Erişim Tarihi: 11.04.2023.

Paslı, A. (2013). “Compliance” Kavramının Anonim Ortaklıklar Hukukundaki Anlamı ve Sorumluluk Sistemine Etkisi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 71 (2) 317-334. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/9189/115249> Erişim Tarihi: 11.04.2023.

Rekabet Kurumu. (t.y.). *Yatay Anlaşmalar (Sınırlamalar)*.
<https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Yayinlar/rekabet-terimleri-sozlugu/terimler-listesi?icerik=0e7de0db-82e8-4ae2-bdc8-8e86444df609> Erişim Tarihi: 25.04.2023.

Rekabet Kurumu. (t.y.). *Dikey Anlaşmalar*.
<https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Yayinlar/rekabet-terimleri-sozlugu/terimler-listesi?icerik=416e73e5-8ef7-484e-8e55-d4fb280f3aef> Erişim Tarihi: 24.04.2023.

Rekabet Kurumu. (2013). *Yatay İşbirliği Anlaşmaları Hakkında Kılavuz*. Kabul Tarihi:30.4.2013 Karar Sayısı: 13-24/326-RM(6).
<https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/kilavuzlar/yatay-isbirligi-anlasmalari-hakkinda-kilavuz1.pdf> Erişim Tarihi: 2.05.2023.

Rekabet Kurumu. (2014). *Rekabet Değerlendirmesi Rehberi*. Kabul Tarihi:20.08.2014 Karar Sayısı:14-29/609. <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/kilavuzlar/rekabet-degerlendirmesi-rehberi1.pdf> Erişim Tarihi: 2.05.2023.

Samora, R. (2019). *Brazil farmers push traders to end Amazon soy moratorium*. Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-brazil-soybeans-moratorium/brazil-farmers-push-traders-to-end-amazon-soy-moratorium-idUKKBN1XF2J6?edition-redirect=uk> Erişim Tarihi: 25.04.2023.

Slaughter, A. (2015). *The Paris Approach to Global Governance*. Project Syndicate. <https://www.project-syndicate.org> Erişim Tarihi: 23.04.2023.

Sermaye Piyasası Kurulu. (2020). *Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi*. <https://spk.gov.tr/data/63a17b1a8f95db0fa40e3309/surdurulebilirlik%20ilkeleri%20uyum%20cercevesi.pdf> Erişim Tarihi: 16.03.2023.

Tobbiletişim. (2022). *Alman Tedarik Zinciri Özen Yükümlülüğü Yasası Ortak Bilgilendirme Semineri* [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=DpjiGDMcV0I> Erişim Tarihi: 13.04.2023.

Türkeş, M. (2008). *Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler*. İklim Değişikliği ve Çevre, 1 (1), 26-37. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idec/issue/36965/450247>.

Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Stratejik Odak Çalışma Komisyonu. (2022). *Sorumlu Yatırımcılık / ESG Perspektifinden Sürdürülebilirlik ve Kuruluşlar İçin Genel Bir Çerçeve*. <https://www.ttgvt.org.tr/tr/haber/461> Erişim Tarihi: 3.04.2023.

Türkiye Barolar Birliği. (t.y.). 35/A *Nedir?*. <https://sertifikaliegitimler.barobirlik.org.tr/OtuzBesA/> Erişim Tarihi: 2.04.2023.

Türkonfed. (2022). *2053 Net Sıfır: Türkiye'nin Geleceğe Yolculuğu*. <https://turkonfed.org/tr/detail/3687/2053-net-sifir-turkiyenin-gelecege-yolculugu> Erişim Tarihi: 11.05.2023.

The Chancery Lane Project. (2020). *Green Termination Provision (Short Form)*. <https://chancerylaneproject.org/climate-clauses/carbon-termination-short-form/> Erişim Tarihi: 2.05.2023.

The Chancery Lane Project. (2020). *Carbon Contract Clauses for Environmental Performance, and Associated Incentives and Remedies*. <https://chancerylaneproject.org/climate-clauses/carbon-performance-clauses/> Erişim Tarihi: 5.04.2023.

The Chancery Lane Project. (2021). *Auditing Water Usage in Supply Chains*. <https://chancerylaneproject.org/climate-clauses/auditing-water-usage-in-supply-chains/> Erişim Tarihi: 5.03.2023.

The Chancery Lane Project. (2021) *'Coolerplate' Clauses (Climate Aligned Boilerplate)*. <https://chancerylaneproject.org/climate-clauses/cooler-plate-clauses-climate-aligned-boilerplate/> Erişim Tarihi: 5.03.2023.

The Chancery Lane Project. (2022). *Green Fuel Requirement and Termination for Greener Carrier or Shipper (Maritime)*. <https://chancerylaneproject.org/climate-clauses/green-fuel-requirement-and-termination-for-greener-carrier-or-shipper-maritime/> Erişim Tarihi: 5.03.2023.

The Global Impact. (2004). *Who Cares Wins*. https://www.unepfi.org/fileadmin/events/2004/stocks/who_cares_wins_global_compact_2004.pdf Erişim Tarihi: 11.03.2023.

The Global Impact. (2018). *Sorumlu Yatırım İlkeleri*. <https://www.borsaistanbul.com/Files/pri-guide-in-turkish.pdf> Erişim Tarihi: 13.03.2023.

Türkiye Bilimler Akademisi Raporlar Dizisi – TÜBA. (2011). *Türkiye Açısından Dünyada İklim Değişikliği*. Sayı: 22. Ankara. <https://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/raporlar/turkiye-acisindan-dunyada-iklim-degisikligi-1> Erişim Tarihi: 1.02.2023.

Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Stratejik Odak Çalışma Komisyonu. (2022). *Sorumlu Yatırımcılık / ESG Perspektifinden Sürdürülebilirlik ve Kuruluşlar İçin Genel Bir Çerçeve*.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). *Çevre, İklim Değişikliği ve Suya Dair Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri*. <https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa> Erişim Tarihi: 20.04.2023.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y./2). *Paris Anlaşması*. <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> Erişim Tarihi: 4.02.2023.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2020). *Doğu Marmara Kağıt Sektör Raporu*. <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/kagit-raporu.pdf> Erişim Tarihi: 16.04.2023.

T.C. Ticaret Bakanlığı Gümrükler Genel Müdürlüğü. (2019). *Elektronik Teminat Mektubu Uygulama Kılavuzu (E-Teminat Kılavuzu)*. https://www.mergumder.org.tr/_yuklenenDosyalar/_dernekDuyurulari/e_Teminat_Mektubu_Uyg_Kilavuzu.pdf Erişim Tarihi: 15.04.2023.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (t.y.). *Avrupa Yeşil Mutabakatı*. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/avrupa-yesil-mutabakati> Erişim Tarihi: 21.03.2023.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (t.y.). *Kyoto Protokolü*. <https://iklim.gov.tr/kyoto-protokolu-i-35> Erişim Tarihi: 1.02.2023.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (t.y./2). *Paris Anlaşması*. <https://iklim.gov.tr/paris-anlasmasi-i-34> Erişim Tarihi: 18.04.2023.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (t.y./3). *ÇED nedir?*. <https://usak.csb.gov.tr/ced-nedir-i-1672#> Erişim Tarihi: 19.04.2023.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (t.y./4). *Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı 'nın Tarihçesi*. <https://www.csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012> Erişim Tarihi: 2.02.2023.

T.C. Ticaret Bakanlığı Ülke Grupları ile İhracat Oranları Raporu. (2021). ticaret.gov.tr/data/5d63d89d13b8762f7c43a738/9-Ulke%20Gruplari%20ile%20Ihracat.pdf Erişim Tarihi: 30.04.2023.

Understanding Global Change. (t.y.). *Burning of fossil fuels*. <https://ugc.berkeley.edu/background-content/burning-of-fossil-fuels/> Erişim Tarihi: 11.12.2022.

United Nations Department of Political and Peacebuilding Affairs. (2022). *The Implications of Climate Change for Mediation and Peace Processes*. <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/DPPAPracticeNote-TheImplicationsofClimateChangeforMediationandPeaceProcesses.pdf> Erişim Tarihi: 27.04.2023.

United Nations Climate Change. (t.y.). *Status of Ratification of the Convention* <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-convention/status-of-ratification-of-the-convention> Erişim Tarihi.:14.01.2023.

United Nations Climate Change. (t.y./2). *What is the Kyoto Protocol?* https://unfccc.int/kyoto_protocol Erişim Tarihi: 1.02.2023.

United Nations Climate Change. (t.y./3). *Conference of the Parties (COP)*. <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop> Erişim Tarihi: 11.05.2023.

United Nations. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development, Our Common Future*. <https://www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html> Erişim Tarihi: 2.02.2023.

United Nations General Assembly. (1992). *Report of the United Nations Conference On Environment and Development*. A/Conf.151/26 (Vol. I), 1992, Principle 1. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf Erişim Tarihi: 15.04.2023.

United Nations Global Impact. (2021). *Principles for Responsible Investment*. <https://www.unpri.org/download?ac=10948> Erişim Tarihi: 13.04.2023.

Value Research. (2021). *The rise of ESG investing*. <https://www.valueresearchonline.com/stories/49015/the-rise-of-esg-investing/> Erişim Tarihi: 21.02.2023.

World Meteorological Organization. (2020). *State of the Global Climate 2020*. WMO-No: 126. https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=10618 Erişim Tarihi: 11.12.2022.

Yorkan, A. (2009). *Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*. Bilge Strateji, Cilt 1, Sayı 1.

Yorulmaz, B. (2022). *Kurumsal sürdürülebilirlik veya ESG şirketler için lüks mü yoksa ihtiyaç mı?*. Yeşil Büyüme. <https://yesilbuyume.org/kurumsal-surdurubilirlik-veya-esg-sirketler-icin-luks-mu-yoksa-ihtiyac-mi/> Erişim Tarihi: 21.04.2023.